

ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

ISSN 2306-6814

9 772306 681405

Науково-практичний журнал

№ 24 грудень 2021

Головний редактор:

Ємельянов В.М.,
доктор наук з державного управління,
професор, заслужений діяч науки
і техніки України

Заступники головного редактора:

Антонова Л.В.,
кандидат економічних наук, доктор наук
з державного управління, професор
Нора Г.А.,
доктор економічних наук, професор

Відповідальні секретарі:

Штиршов О.М., кандидат наук з
державного управління, доцент
Тимофеев С.П., кандидат наук з
державного управління, доцент
Кучеренко Г.Б.

Члени редакційної колегії:

Abbas Mardani, Ph.D. in Philosophy Management
(USA)
Бартош Гордецки, доктор політичних наук, професор
факультету журналістики й політичних наук
Університету імені Адама Міцкевича (м. Познань,
Польща)
Беглиця В. П., кандидат економічних наук, доктор
наук з державного управління, професор
Гармідер А. Д., доктор економічних наук, доцент
Гнат'єва Т. М., кандидат економічних наук,
доцент
Гришова І. Ю., доктор економічних наук
Дацій О. І., доктор економічних наук
Денисенко М. П., доктор економічних наук,
професор
Козловський С. В., доктор економічних наук,
професор
Кравчук А. О., кандидат економічних наук, доцент
Кушнір С. О., кандидат економічних наук,
професор
Лазарева О. В., доктор економічних наук,
професор
Ніколюк О. В., доктор економічних наук,
професор
Плеханов Д. О., кандидат економічних
наук, доктор наук з державного
управління, професор
Резнікова Н. В., доктор економічних наук,
професор
Сазонець І. А., доктор економічних наук,
професор
Сазонець О. М., доктор економічних наук, професор
Сорока С. В., доктор наук з державного управління,
професор
Стоян О. Ю., кандидат економічних наук,
доктор наук з державного управління, доцент
Тарасова Т. О., доктор економічних наук,
професор
Чвортко Л. А., кандидат економічних наук, доцент
Яременко Л. М., к. е. н., доцент, доцент кафедри
фінансів, обліку і оподаткування
Ярошевська О. В., доктор економічних наук,
професор

ІНВЕСТИЦІЇ:

ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

№ 24 грудень 2021 р.

Журнал засновано у січні 2002 року.
Виходить 2 рази на місяць

Журнал включено до переліку наукових фахових
видань України з питань

ЕКОНОМІКИ ТА ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

Категорія «Б»

(Наказ Міністерства освіти і науки України від
02.07.2020 № 886)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 281, 292

ІНДЕКСАЦІЯ ВИДАННЯ В НАУКОМЕТРИЧНИХ БАЗАХ:

- Index Copernicus (IC);
- SIS;
- Google Scholar.

Свідоцтво КВ № 23727-13567ПП від 17.12.2018 року
ISSN 2306-6814

Передплатний індекс: 23892

Адреса редакції:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Поштова адреса:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Телефон: (044) 223-26-28, 537-14-33

Тел./факс: (044) 458-10-73

E-mail: economy_2008@ukr.net

www.investplan.com.ua

Засновники:

*Чорноморський національний університет
імені Петра Могили,
ТОВ "ДКС Центр"*

Видавець:

ТОВ "ДКС Центр"

Передрукування дозволяється лише за згодою
редакції.

Відповідальність за добір і викладення фактів несуть
автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів
публікацій.

За зміст та достовірність реклами несе
відповідальність рекламодавець.

Рекомендовано до друку Вченою Радою
Чорноморського національного університету
імені Петра Могили 30.12.21 р.

Підписано до друку 30.12.21 р.

Формат 60x84 1/8, Ум. друк. арк. 19.1.

Наклад — 1000 прим.

Папір крейдований, друк офсетний.

Замовлення № 3012/2.

Віддруковано у ТОВ «ДКС Центр»

м. Київ, пров. Куренівський, 17

Тел. (044) 537-14-34

РОЗМІЩЕННЯ СТАТТІ

1. Вимоги щодо змісту наукової статті.

1.1. Високий науковий рівень статті.

1.2. Приймаються раніше не опубліковані наукові статті.

1.3. Автор несе відповідальність за оригінальність тексту статті (за плагіат відповідає автор).

1.4. Стаття повинна бути написана українською, російською або англійською мовою.

1.5. Автори опублікованих матеріалів несуть відповідальність за точність наведених фактів, цитат, статистичних даних, власних назв, географічних назв та інших відомостей, а також за те, що в матеріалах не містяться дані, що не підлягають відкритій публікації.

1.6. Остаточне рішення про публікацію ухвалюється Редакційною колегією, яка також залишає за собою право на додаткове рецензування, редагування і відхилення статей.

2. Вимоги щодо оформлення наукової статті.

2.1. У статті з лівого боку має стояти індекс УДК (Регистр – «ВСЕ ПРОПИСНЫЕ»)

2.2. Ініціали та прізвище автора. Через кому після ПІБ зазначається науковий ступінь, вчене звання, посада, науковий заклад. (На мові статті, українською (якщо стаття не україномовна) та англійською мовою). ORCID ID.

2.3. Назва статті (Регистр – «Как в предложениях») мовою статті, українською (якщо стаття не україномовна) та англійською мовою.

2.4. Анотація.

2.4.1. Мовою статті (обсяг не менш як 100 слів).

2.4.2. Англійською мовою (обсяг не менш як 1800 знаків без пробілів).

2.4.3. У статті не українською мовою обов'язкова анотація українською мовою (обсяг не менш як 1800 знаків без пробілів).

2.5. Ключові слова (5—8 слів) мовою статті, українською (якщо стаття не україномовна) та англійською мовою.

2.6. Текст статті.

У статті повинні міститись (із виділенням у тексті) такі елементи:

— постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;

— аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;

— формулювання цілей статті (постановка завдання);

— виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових

результатів;

— висновки з проведеного дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі;

— список літератури;

— список літератури (References) в романському алфавіті.

Згідно з новими правилами, які враховують вимоги міжнародних систем цитування, автори статей повинні давати список літератури в двох варіантах: один мовою оригіналу і окремим блоком той же список літератури (References) в романському алфавіті (harvard reference system), повторюючи в ньому в тому ж порядку всі джерела літератури, незалежно від того, чи є серед них іноземні.

Для правильного оформлення, скористайтеся рекомендаціями <http://www.economy.in.ua/d/references.doc> або замовте цю послугу в редакції (див. анкету для автора).

3. Технічні вимоги до статті.

3.1. Обсяг рукопису — 20—35 тис. знаків, включаючи рисунки, таблиці.

3.2. Стаття повинна бути виконана у форматі А-4 текстового редактора Microsoft Word for Windows (шрифт – Times New Roman). Якщо стаття зроблена в редакторі Microsoft Word (версія 2007) і має розширенням .docx, обов'язково потрібно відправити додатково файли статті Perezberezeni u format .doc dla Microsoft Word (версія 97-2003) або .rtf. Назва файлу має відповідати прізвищу автора (наприклад: Іванов або Ivanov).

3.3. Кількість табличного матеріалу та ілюстрацій повинна бути доречною. Цифровий матеріал подається у таблиці, що має порядковий номер (наприклад, Таблиця 1.) і назву (друкується над таблицею посередині жирним шрифтом). Ілюстрації також потрібно нумерувати і вони повинні мати назви, які вказуються під кожною ілюстрацією (наприклад, Рис. 2. Переваги ефективної структуризації попиту).

3.4. Рисунки, виконані у MS Word, потрібно згрупувати; вони повинні бути єдиним графічним об'єктом. Для рисунків, зроблених у програмі Excel, потрібно додатково до статті відправити файл Excel (2003).

3.5. Формули виконуються за допомогою вбудованого редактора формул MS Equation і нумеруються з правого боку.

3.6. Посилання на літературу в тексті необхідно подавати в квадратних дужках, наприклад, [3, с. 35; 8, с. 56–59], в яких перша цифра вказує порядковий номер джерела в списку літератури, а друга – відповідну сторінку в цьому джерелі; одне джерело (зі сторінкою) відокремлюється від іншого крапкою з комою.

3.7. У статті не повинно бути переносу слів та макросів При наборі слід вимкнути автоматичний «м'який» перенос (заборонені «примусові» переноси – за допомогою дефісу). Абзаци позначати тільки клавішею «Enter», не застосовувати пробіли або табуляцію (клавіша «Tab»).

4. Матеріали, які потрібно подати до редакції.

4.1. Стаття, рисунки окремими файлами (якщо потрібно (див. пункт 3.4)).

4.2. Анкета (скачати на сайті).

4.3. Рецензія на статтю* (з підписом рецензента та печаткою):

— якщо автор або один із співавторів не має наукового ступеня (статті українською, російською або англійською мовами);

— якщо в статті один автор, який не має наукового ступеня доктора наук (статті англійською мовою).

Матеріали надсилати на електронну адресу economy_2008@ukr.net

* Рецензію та витяг редакція має право запросити у автора з науковим ступенем.

ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

№ 24 грудень 2021 р.

У НОМЕРІ:

Економічна наука

Усик В. І.

Підходи до вироблення політики уряду в умовах невизначеності 5

Коломієць Г. М., Меленцова О. В., Гришина Т. М., Чередниченко А. П.

Удосконалення позиціонування як антикризовий засіб організації 9

Лепетан І. М.

Роль бухгалтерського обліку у забезпеченні екологічної безпеки бізнесу 14

Федоренко С. В., Василенко Л. О., Березницька Ю. О.

Регулювання екологічної безпеки підприємств, установ та організацій в Україні 23

Радіонова А. С.

Актуалізація універсального базового доходу в пандемічний і постпандемічний періоди 31

Маслиган Р. М., Маслиган О. О.

Основа інтегрованого розвитку кіберспортивних клубів в Україні 38

Паламаренко Я. В.

Дослідження ефективності роздрібної торгівлі та стратегічні напрями її удосконалення 44

Подмешальська Ю. В., Васильєва Н. О.

Теоретичні засади та практикум з фінансового обліку запасів 57

Чугунов В. І.

Бюджетні видатки як складова фінансового забезпечення суспільного розвитку 64

Державне управління

Гбур З. В., Кошова С. П.

Перспективи розвитку космічної галузі в Україні 70

Ханіна О. І.

Напрями вдосконалення системи державного управління кадровим розвитком системи охорони здоров'я 78

Артамощенко В. С.

Модель правового механізму державного управління системою військової освіти 84

Цимбаленко Я. Ю., Гольцова І. Б.

Компетентність керівника закладу вищої освіти як базис антикорупційного комплаєнсу 90

Волківська А. М., Осовська Г. В., Осовський О. А., Муляр Т. С., Руденко М. С.

Моніторинги соціально-трудової сфери — майбутнє соціально орієнтованої держави 96

Ушаков І. В.

Нормативно-правове регулювання реалізації цивільно-військового співробітництва в Україні 103

Іщенко А. М., Сінчук А. А.

Формування позитивного іміджу державних службовців в Україні в умовах цифрової трансформації 108

ПЕРЕДПЛАТА

ВИДАННЯ МОЖНА ПЕРЕДПЛАТИТИ З БУДЬ-ЯКОГО МІСЯЦЯ!

— ЧЕРЕЗ РЕДАКЦІЮ (ТЕЛ. 458-10-73);

— ЧЕРЕЗ ДП "ПРЕСА"
(У КАТАЛОЗІ ВИДАНЬ УКРАЇНИ);

— ЧЕРЕЗ ПЕРЕДПЛАТНІ АГЕНТСТВА

INVESTYTSIYI: PRAKTYKA TA DOSVID

№ 24 / 2021

CONTENTS:

Economy

Usyk V.

POLICY MAKING APPROACHES UNDER CONDITIONS OF UNCERTAINTY 5

Kolomiets G., Melentsova O., Grishina T., Cherednichenko A.

IMPROVEMENT OF POSITIONING AS AN ANTI-CRISIS MEANS OF THE ORGANIZATION 9

Lepetan I.

THE ROLE OF ACCOUNTING IN THE PROVIDING OF ECOLOGICAL SAFETY OF BUSINESS 14

Fedorenko S., Vasylenko L., Berezhnytska Yu.

REGULATION OF ENVIRONMENTAL SAFETY OF ENTERPRISES, INSTITUTIONS AND ORGANIZATIONS IN UKRAINE 23

Radionova A.

ACTUALIZATION OF UNIVERSAL BASIC INCOME IN THE PANDEMIC AND POSTPANDEMIC PERIODS 31

Maslihan R., Maslihan O.

BASIS FOR INTEGRATED DEVELOPMENT OF CYBER SPORTS CLUBS IN UKRAINE 38

Palamarenko Y.

RESEARCH OF EFFICIENCY OF RETAIL AND STRATEGIC DIRECTIONS OF ITS IMPROVEMENT 44

Podmeshalska Yu., Vasylieva N.

THEORETICAL PRINCIPLES AND WORKSHOP ON FINANCIAL ACCOUNTING OF STOCKS 57

Chugunov V.

BUDGET EXPENDITURES AS A COMPONENT OF FINANCIAL SUPPORT SOCIAL DEVELOPMENT 64

Public administration

Hbur Z., Koshova S.

PROSPECTS OF SPACE INDUSTRY DEVELOPMENT IN UKRAINE 70

Hanina O.

IMPROVEMENT OF THE SYSTEM OF PUBLIC MANAGEMENT OF HUMAN RESOURCES DEVELOPMENT
OF THE HEALTHCARE SYSTEM 78

Artamoshchenko V.

MODEL OF THE LEGAL MECHANISM OF PUBLIC ADMINISTRATION OF THE MILITARY EDUCATION SYSTEM 84

Tymbalenko Y., Holtsova I.

COMPETENCE OF THE HEAD OF A HIGHER EDUCATION INSTITUTION AS A BASIS FOR ANTI-CORRUPTION
COMPLIANCE 90

Volkivska A., Osovskaya G., Osovsky O., Mulyar T., Rudenko M.

SOCIAL AND LABOR SPHERE MONITORING — THE FUTURE OF A SOCIALLY ORIENTED STATE 96

Ushakov I.

NORMATIVE-LEGAL REGULATION OF THE IMPLEMENTATION OF CIVIL-MILITARY COOPERATION IN UKRAINE 103

Ishchenko A., Sinchuk A.

FORMING OF POSITIVE IMAGE OF CIVIL SERVANTS IN UKRAINE IN THE CONDITIONS OF DIGITAL TRANSFORMATION 108

ПЕРЕДПЛАТА

ВИДАННЯ МОЖНА ПЕРЕДПЛАТИТИ З БУДЬ-ЯКОГО МІСЯЦЯ!

— ЧЕРЕЗ РЕДАКЦІЮ (ТЕЛ. 458-10-73);

— ЧЕРЕЗ ДП "ПРЕСА"
(У КАТАЛОЗІ ВИДАНЬ УКРАЇНИ);

— ЧЕРЕЗ ПЕРЕДПЛАТНІ АГЕНТСТВА

УДК 351:323

В. І. Усик,

д. е. н., доцент, професор кафедри національної економіки та публічного управління,
ДВНЗ "Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана"
ORCID ID: 0000-0002-0938-400X

DOI: 10.32702/2306-6814.2021.24.5

ПІДХОДИ ДО ВИРОБЛЕННЯ ПОЛІТИКИ УРЯДУ В УМОВАХ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ

V. Usyk,

Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of National Economy
and Public Administration, SHEI "Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman"

POLICY MAKING APPROACHES UNDER CONDITIONS OF UNCERTAINTY

Вироблення політики є достатньо складним та неоднозначним процесом. В умовах невизначеності, криз, пандемій та різких змін він (процес вироблення політики) потребує ще більшої уважності та гнучкості. А якщо людство стикається з новим викликом, таким як пандемія COVID-19, глобальні наслідки якої є безпрецедентними, рішення необхідно приймати в дуже невизначеному, складному та швидко мінливому середовищі, враховуючи першочергово такий фактор, як людські життя. З початку пандемії уряди різних країн приймали ті чи інші рішення у боротьбі з епідемією та її наслідками. Як свідчить історія, наявність в урядів напрацьованих підходів та реакцій в умовах невизначеності та пандемій, дає можливість з меншою складністю реагувати на певні події та скорочувати негативні наслідки. Винесені уроки, зібрані кейси, наявність кризового менеджменту допомагають урядам приймати більш сміливі рішення та мати у своєму арсеналі різноманітні сценарії як у середньостроковій, так і в довгостроковій перспективі.

Against the background of deepening financial constraints and the public demand for greater accountability, it is becoming increasingly important to develop the most effective and efficient approach to policymaking. This issue is becoming more relevant and complex in conditions of uncertainty or crisis.

One of the latest challenges facing the governments of many countries has been the pandemic and its aftermath. Governments reacted differently, trying to establish high-level institutional arrangements. The pandemic revealed gaps in government coordination and the availability of evidence for policy-making. This directly impacts the nature and quality of the measures taken to overcome the crisis and its consequences. Managing the coronavirus crisis and overcoming its socio-economic consequences requires bold policy decisions and actions to support the health care system, ensure continuity of education, preserve business and jobs, maintain the stability of financial markets, and so on.

Under such circumstances, policies to contain and reduce the impact of the pandemic while providing basic services require the development of management approaches that are understandable, trustworthy, take into account the interests of the majority of stakeholders and coordination and cooperation of all levels of government.

Research has shown that countries with strong democratic institutions, the rule of law, protection of property rights and political stability have been more effective in countering the pandemic and responding to its consequences. In addition, history has shown that governments' approaches and responses to uncertainties and pandemics make it less difficult to respond to certain events and reduce negative consequences. Generalization of the experience of creating new approaches to policy making in other countries of the world will provide an opportunity to develop further recommendations for Ukraine. Lessons learned, case studies collected, and crisis management help governments make bolder decisions and have in their arsenal a variety of scenarios, both in the medium and long term.

Ключові слова: невизначеність, політика, пандемія, уряд, довіра, комунікація.

Keys words: uncertainty, policy, pandemic, government, trust, communication.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Вироблення урядової політики та врахування потреб, пріоритетність проблем та програм, проєктів та реформ істотно залежать від обсягів державного бюджету. В умовах пандемії, коли варто виділяти більше

коштів на охорону здоров'я та освіту, в умовах війни, коли необхідно підтримувати оборону, підходи до вироблення політики та прийняття рішень мають свої особливості. Хоча дієвий та результативний підхід — аналіз вигід та витрат — просто набуває ще більшої актуаль-

ності, але вимагає більш точних розрахунків. Але в будь-якому разі питання зміни підходу до вироблення політики під час пандемії та постпандемічного періоду стало проблемою багатьох урядів. Частина з них (урядів) це ставить в складну ситуацію та вимагає переосмислення своїх дій; інша частина реагує більш швидко, а хтось має вже напрацьовані практики і готовий "гасити пожежу", як тільки вона виникає. Однак за будь-яких з цих ситуацій в умовах невизначеності урядові рішення повинні викликати довіру в населення, а тому повинні базуватися на доказових методах з надійною статистичною базою, але разом з тим бути зрозумілими та чіткими, хоч часу для комунікації та діалогу в деяких ситуаціях, часто не лишається.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питання існування інших (відмінних від звичних) підходів до вироблення політики в умовах невизначеності, змін та складних ситуацій розглядалися в роботах багатьох дослідників. У книзі "Uncertainty in Policy Making Values and Evidence in Complex Decisions" [1] автор наголошує, що раціональний, заснований на фактах підхід щодо формування політики, якого дотримуються більшість урядів та організацій в усьому світі як єдиний спосіб сформувати хорошу політику, є неможливим у надзвичайно складних і невизначених умовах. Автор наполягає, що за умов невизначеності ключовим має стати визнання цінностей та інтересів, які лежать в основі суспільної проблеми. В книзі пропонується підхід "хеджування", який дозволить політикам керувати, а не усувати невизначеність. Іншу сторону питання, а саме врахування в напрацьованих рішеннях та політиках елементу невизначеності, вміння передбачати зміни та прагнення узгоджувати короткострокові рішення з довгостроковими цілями аби підготуватися до "особливих" подій розглядають автори в книзі "Decision Making under Deep Uncertainty. From Theory to Practice"[2]. Автори зазначають, що чиновники, які приймають рішення, і аналітики, на яких вони покладаються, повинні володіти вагомими підставами аби формувати ті рішення, які здатні передбачати майбутні технологічні, економічні та соціальні зміни, з врахуванням інтересів більшості зацікавлених сторін. Пандемія, викликана коронавірусом, стала новим викликом для багатьох урядів. І, звичайно, стала центральною темою для дослідників, які вивчають поведінку уряду та прийняті політики в умовах невизначеностей та криз. Сучасні дослідження щодо вироблення підходів в умовах пандемії фокусуються на різних аспектах. Наприклад, у роботі "Pandemic politics: policy evaluations of government responses to COVID-19" колектив авторів зосереджується на довірі та прихильності населення до уряду та його рішень щодо заходів у сфері охорони здоров'я та економіки для подолання кризи COVID-19. В дослідженні "The Response of Governments and Public Health Agencies to COVID-19 Pandemics on Social Media: A Multi-Country Analysis of Twitter Discourse" [3] мова йде про роль урядів та агенцій охорони здоров'я під час пандемії COVID-19 у семи країнах, а також погляди громадськості на політику, яка впроваджується в кожній країні, шляхом аналізу даних Twitter за допомогою кількісних та якісних

методів. У висновку вказується, що уряди та департаменти охорони здоров'я повинні підвищити прозорість політики та рішень, щоб завоювати більшу довіру громадськості та покращити підтримку та дотримання публічної політики. Надзвичайно ґрунтовною є робота "Global policy responses to the COVID-19 pandemic: proportionate adaptation and policy experimentation: a study of country policy response variation to the COVID-19 pandemic" [4], в якій було здійснено оцінку розроблених політичних рішень щодо пандемії COVID-19. Це дослідження виявило, що більше половини країн з 117 проаналізованих пропонували не досить системну політику щодо протидії COVID-19. Серед країн, що увійшли до вибірки, лише шість були віднесені до категорії найбільш підготовлених у розділі "Глобальна безпека охорони здоров'я". Дослідження "Efficiency of Government Policy during the COVID-19 Pandemic" [5], в якому також було здійснено аналіз ефективності державної політики у боротьбі з пандемією COVID-19 зазначається, що важливими аспектами в протидії пандемії та усунення наслідків є міцні інституції, демократичні принципи, політична стабільність, високі рівень державних витрат на охорону здоров'я, гендерна та економічна рівність. Результати досліджень показали, що країни з потужними демократичними інститутами, верховенством права, захистом прав власності та політичною стабільністю були більш ефективним щодо протидії пандемії та реагування на наслідки, викликані нею. Узагальнення досвіду створення нових підходів до вироблення політики в інших країнах світу дасть можливість напрацювати в подальшому певні рекомендації і для України.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою дослідження є вивчення та узагальнення підходів до вироблення політики уряду у період невизначеності, як то пандемія. Саме пандемія виявила прогалини як у координації уряду, так і у наявності та пошуку доказів для формування політики, що безпосередньо впливає на характер та якість заходів, які були прийняті для подолання кризи та її наслідків.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

На фоні поглиблення фінансових обмежень та суспільного запиту на підвищення підзвітності все більшої актуальності набуває вироблення такого підходу до створення політики, аби вона була максимально результативною та ефективною. Це питання стає актуальнішим та складнішим в умовах невизначеності або ж кризи. Одним з останніх викликів, який постав перед урядами багатьох країн, стала пандемія та усунення її наслідків. Уряди реагували по-різному, намагаючись створити інституційні механізми високого рівня.

Одним з прикладів у подоланні кризи, що була спричинена пандемією коронавірусу було створення так званих урядових центрів [6]. Саме ці інституції забезпечували координацію та стратегічне планування, займалися пошуком доказів для інформування та прийняття рішень, а також комунікацією з громадськості (щодо прийнятих рішень).

Урядовий центр — це "організація або група організацій, які надають безпосередню підтримку та консуль-

тації главам урядів, Раді Міністрів чи Кабінету Міністрів". Саме цей центр є ключовою інституцією виконавчої гілки влади, і має забезпечити те, щоб обрані політики основувалися на узгоджених доказах та експертному аналізі, а також сприяли координації між урядовими силами [7].

Під час коронакризи саме ці інституції відігравали основну роль у процесі вироблення політики та прийняття рішень багатьох країн світу. Уряди абсолютно всіх країн світу повинні були швидко та скоординовано реагувати на низку проблем, які виникли через різний стан галузі охорони здоров'я та її неможливість реагувати на суспільний запит, на надзвичайні ситуації та наслідки карантинних обмежень. Більшість країн Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) мали у своєму арсеналі напрацьовані певні рамки політики реагування на виникнення криз на різного роду небезпек чи загроз [8]. Але мало країн ОЕСР стикалися з пандемією в останні десятиліття, за винятком епідемії SARS, яка вразила такі країни, як Канада, Корея чи Сінгапур. Саме ці країни були краще підготовлені до пандемії COVID-19, адже мали напрацьовані кейси для реагування на кризи, що пов'язані із здоров'ям населення. Варто зазначити ще те, що частина країн, які після пандемії H1N1 на початку 2010-х років, яка виявилася менш серйозною, ніж очікувалося, скоротили свої інвестиції в готовність країни до таких випадків, як пандемії. Але менше з тим, зауважимо, що існуючі загальні рамки управління кризою виявилися корисними для боротьби з коронавірусом у деяких країнах, але новизна, серйозність та глобальний характер цієї нової пандемії застали багатьох зненацька. Це призвело до того, що уряди багатьох країн або створили нові структури, або застосували гібридні підходи, використовуючи існуючі структури, як для управління медичними та економічними надзвичайними ситуаціями, так і згодом для керівництва щодо усунення їх наслідків. Зокрема, такими структурами були урядові центри. Як правило, такі центри підпорядковуються прем'єр-міністру чи президенту. Згідно з аналітичним оглядом ОЕСР, більшість країн створили спеціальні структури для управління поточною пандемією. Наприклад, у Чилі було створено Міжгалузевий комітет по боротьбі з коронавірусом, який мав передбачати подальші кроки та координувати заходи щодо захисту населення. В Австралії було сформовано так званий Національний кабінет на чолі прем'єр-міністра, який тісно співпрацює з Австралійським комітетом з питань охорони здоров'я та Національним координаційним комітетом, який сформований в міністерстві внутрішніх справ. Менша кількість країн адаптувала існуючі структури для подолання конкретної цієї кризи, а не створювала нові інституційні структури. В Італії, наприклад, цю функцію надали Департаменту цивільного захисту, який створено у 1982 році та підконтрольний Офісу прем'єр-міністра, у Бельгії — Раді національної безпеки під головуванням прем'єр-міністра тощо. Але в будь-якому випадку, всі ці структури наголошують на тому факті, що традиційне управління надзвичайними ситуаціями, засноване на стандартних протоколах і процедурах, стало недостатнім. Більшість полісмейкерів відзначають, що в період початку пандемії дуже важливим було питання забезпечення узгодженості політичних рішень. Окрім того, дуже важ-

ливо акумулювати знання та практики, отримані під час криз адже з часом швидкість, масштаби криз, з якими стикаються людство, будуть зростати. У цьому плані показовим є досвід Сінгапуру, який після спалаху ГРВІ, мав певні напрацьовані плани реагування на кризи. І хоч COVID-19 і SARS є дуже різними захворюваннями, але напрацьовані політики реагування на пандемію, створені під час SARS, були використані для подолання кризи COVID-19, що дозволило реагувати більш активно та призвело до відносно низької смертності [6].

Під час криз та в умовах невизначеності ще велику роль відіграє довіра до уряду та вміння синтезувати інформацію з багатьох джерел, аналізувати та розуміти дані. І, звичайно, якісна, швидка та своєчасна комунікація з громадськістю. Ефективне спілкування, встановлення чітких правил та норм і їх дотримання сприяє зміцненню довіри громадян до публічної політики. Прозорість та чіткість донесення інформації протягом всього часу кризи (епідемії), чітка інформація про рекомендації, яких слід дотримуватися, графіки запланованих заходів та процедури подання скарг та звернення за підтримкою є надзвичайно важливими в розробці політики в умовах невизначеності [9]. Саме тому урядові організації, установи охорони здоров'я та світові лідери використовували соціальні медіа як основний засіб комунікації, щоб інформувати громадськість під час пандемії [10]. Але коли в суспільстві (країна) існує недовіра до уряду, постійно провальна політика, то навіть найкращі рішення та розробки будуть піддаватися сумнівам та критиці.

Як показують вищенаведені приклади та як свідчить історія, наявність зібраних даних, як винесених уроків та вдалих практик, є важливим для розвитку людства та подолання майбутніх криз та пандемій. І в цьому питанні надзвичайно цінно є обмін досвідом, практикою, а під час кризи чи пандемії даними та дослідженнями. Одним з прикладів акумулювання всієї інформації та вдалих практики саме до підходів вироблення політики є зібрані матеріали "Policy Responses to the Coronavirus Pandemic" [11] на сайті ourworldindata.org. Цей матеріал опубліковано дослідниками Школи управління Оксфордського університету і представляє собою дані, що зібрані з відкритих джерел щодо реагування уряду на пандемію. Це стосується політики стримування та закриття (наприклад, закриття шкіл та обмеження пересування); економічної політики; політики щодо сфери охорони здоров'я (наприклад, режим тестування). Ця база даних дає змогу дослідникам і розробникам політики досліджувати емпіричний вплив між виробленими підходами до політики на поширення випадків COVID-19, кількостями смертей, а також економічним та соціальним благополуччям. Ще одним таким ресурсом, де відбувається акумулювання даних, аналіз і рекомендації з низки тем для вирішення кризи охорони здоров'я, економічної та соціальної кризи, сприяння координації та глобальній співпраці можна знайти на сторінці Організації економічного співробітництва та розвитку [12], кейси та інформація з якого і стала основою цього матеріалу. У відповідних розділах містяться розроблені політики щодо широкого спектру тем — від охорони здоров'я до освіти та податків, надаються вказівки щодо короткострокових заходів, необхідних у постраждалих секторах, і особливий акцент робиться на вразливих секторах суспільства та економіки. Крім негайного реагування, вміст цих матеріалів має на меті надати аналіз довгострокових наслідків

та скоординованих відповідних заходів у різних країнах.

Ще одним важливим чинником для вироблення політики та мінімізації негативних наслідків у майбутньому під час різного роду пандемій, як зазначають експерти та як свідчить досвід багатьох країн, є підвищення рівня медичної грамотності населення та інвестування в неї. Іноді саме такі прості кроки є дуже значним поступом в напрямку підвищення ефективності розроблених політик.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Підсумовуючи, зазначимо, що управління коронокризою та подолання викликаних нею соціально-економічних наслідків вимагає достатньо сміливих політичних рішень та дій для підтримки системи охорони здоров'я, гарантування безперервності освіти, збереження бізнесу та робочих місць, підтримки стабільності фінансових ринків тощо. За таких умов політика, в межах якої відбувається заходи стримування та зменшення впливу пандемії з одночасним наданням основних послуг вимагає вироблення таких підходів до управління, які зрозумілі громадськості, викликають довіру, враховують інтереси більшості стейкхолдерів та координації і співпраці усіх рівнів влади. Важливо також напрацьовувати політики реагування на різного роду кризи та пандемії, виходячи з власного досвіду та досвіду інших країн.

Література:

1. Heazle Michael. Uncertainty in Policy Making Values and Evidence in Complex Decisions. Earthscan Washington, DC. 2010.
2. Marchau Vincent A. W. J., Walker Warren E., Bloemen Pieter J. T. M., Popper Steven W. Decision Making under Deep Uncertainty. Springer Books, Springer. 2019.
3. Li L., Aldosery A., Vitiugin F., Nathan N., Novillo-Ortiz D., Castillo C. and Kostkova P. The Response of Governments and Public Health Agencies to COVID-19. Pandemics on Social Media: A Multi-Country Analysis of Twitter Discourse. 2021.
4. Dewi A., Nurmandi A., Rochmawati E., et al. Global policy responses to the COVID-19 pandemic: proportionate adaptation and policy experimentation: a study of country policy response variation to the COVID-19 pandemic. Health Promot Perspect. 2020. № 10 (4). P. 359—365.
5. Delis Manthos D., Iosifidi Maria, Tasiou Menelaos. Efficiency of Government Policy during the COVID-19 Pandemic. 2021. URL: <https://ssrn.com/abstract=3821814> (дата звернення 09.12.2021).
6. Building resilience to the Covid-19 pandemic: the role of centres of government URL: <https://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/building-resilience-to-the-covid-19-pandemic-the-role-of-centres-of-government-883d2961/> (дата звернення 09.12.2021).
7. Centre Stage: The organisation and functions of the centre of government in OECD countries URL: <https://www.oecd.org/gov/centre-stage-2.pdf> (дата звернення 09.12.2021).
8. Assessing Global Progress in the Governance of Critical Risks URL: <https://read.oecd.org/10.1787/9789264309272-en?format=pdf> (дата звернення 09.12.2021).
9. Cairney Paul, Wellstead Adam. COVID-19: effective policymaking depends on trust in experts, politicians, and the public. Policy Design and Practice. 2021. № 4:1. P 1—14.

10. Rufai SR, Bunce C. World leaders' usage of twitter in response to the COVID-19 pandemic: a content analysis. J Public Health. 2020. № 42. P. 510—516.

11. Policy Responses to the Coronavirus Pandemic URL: <https://ourworldindata.org/policy-responses-covid> (дата звернення 09.12.2021).

12. Key policy responses from the OECD URL: <https://www.oecd.org/coronavirus/en/policy-responses> (дата звернення 09.12.2021).

References:

1. Heazle, M. (2010), Uncertainty in Policy Making Values and Evidence in Complex Decisions, Earthscan Washington, DC.
 2. Marchau, Vincent A. W. J., Warren E. Walker, and Pieter J. T. M. Bloemen, Steven W. Popper. (2019), Decision Making under Deep Uncertainty, Springer Books, Springer.
 3. Li, L., Aldosery, A., Vitiugin, F., Nathan, N., Novillo-Ortiz, D., Castillo, C. and Kostkova, P. (2021), The Response of Governments and Public Health Agencies to COVID-19. Pandemics on Social Media: A Multi-Country Analysis of Twitter Discourse, US.
 4. Dewi, A., Nurmandi, A. and Rochmawati, E. (2020), "Global policy responses to the COVID-19 pandemic: proportionate adaptation and policy experimentation: a study of country policy response variation to the COVID-19 pandemic", Health Promot Perspect, vol. 10 (4), pp. 359—365.
 5. Delis Manthos, D., Iosifidi, Maria, and Tasiou, Menelaos. (2021), "Efficiency of Government Policy during the COVID-19 Pandemic", available at: <https://ssrn.com/abstract=3821814> (Accessed 09 December 2021).
 6. OECD (2020), "Building resilience to the Covid-19 pandemic: the role of centres of government", available at: <https://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/building-resilience-to-the-covid-19-pandemic-the-role-of-centres-of-government-883d2961/> (Accessed 09 December 2021).
 7. OECD (2018), "Centre Stage: The organisation and functions of the centre of government in OECD countries", available at: <https://www.oecd.org/gov/centre-stage-2.pdf> (Accessed 09 December 2021).
 8. OECD (2018), "Assessing Global Progress in the Governance of Critical Risks", available at: <https://read.oecd.org/10.1787/9789264309272-en?format=pdf> (Accessed 09 December 2021).
 9. Cairney, P. and Wellstead, A (2021), "COVID-19: effective policymaking depends on trust in experts, politicians, and the public", Policy Design and Practice, Vol. 4:1, pp. 1—14.
 10. Rufai, S.R. and Bunce, C. (2020), "World leaders' usage of twitter in response to the COVID-19 pandemic: a content analysis", J Public Health, vol. 42, pp. 510—516.
 11. Our World in Data (2020), "Policy Responses to the Coronavirus Pandemic", available at: <https://ourworldindata.org/policy-responses-covid> (Accessed 09 December 2021).
 12. OECD (2021), "Key policy responses from the OECD", available at: <https://www.oecd.org/coronavirus/en/policy-responses> (Accessed 09 December 2021).
- Стаття надійшла до редакції 10.12.2021 р.*

УДК 339.371

Г. М. Коломієць,
д. е. н., професор, професор кафедри економічної теорії та економічних методів управління,
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

ORCID ID: 0000-0002-1835-1023

О. В. Меленцова,

к. е. н., доцент, доцент кафедри економічної теорії та економічних методів управління,
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

ORCID ID: 0000-0003-1276-633X

Т. М. Гришина,

здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти, 6 курсу, спеціальності

"Бізнес адміністрування", Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

ORCID ID: 0000-0003-0124-5811

А. П. Чередниченко,

аспірант другого року навчання, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

ORCID ID: 0000-0002-8598-9115

DOI: 10.32702/2306-6814.2021.24.9

УДОСКОНАЛЕННЯ ПОЗИЦІОНУВАННЯ ЯК АНТИКРИЗОВИЙ ЗАСІБ ОРГАНІЗАЦІЇ

G. Kolomiets,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of Economic
Theory and Economic Management Methods, V.N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, Ukraine

O. Melentsova,

PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Economic
Theory and Economic Methods of Management, V.N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, Ukraine

T. Grishina,

Applicant of the second (master's) level of higher education, 6th year,

specialty "Business Administration", V.N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, Ukraine

A. Cherednichenko.

Postgraduate student of the second year of study, V.N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, Ukraine

IMPROVEMENT OF POSITIONING AS AN ANTI-CRISIS MEANS OF THE ORGANIZATION

Відновлення та розвиток організації в посткризовий період залежить від удосконалення провідних засобів адаптації до ринкової турбулентності, переформатування та втілення їх в комплексі антикризового менеджменту. В умовах, коли кризи виникають раптово, а тривалість і наслідки невизначені, антикризовий менеджмент стає затребуваним і привертає пильну увагу теоретиків і практиків. Ключовою передумовою запобігання кризі є збереження сталого, довготривалого, постійного, певного обсягу попиту на товари та послуги організації. В діджитал-мережевому господарстві серед складових маркетингового комплексу особливе місце займає комунікаційна політика, здійснюючи вплив на інші. Формою реалізацією комунікації, в якій проявляється система сучасних компетентностей організації, є позиціонування товару, фірми. Удосконалення позиціонування може стати тригером розвитку антикризового управління організацією.

Restoration and development of the organization in the post-crisis period depends on the improvement of the leading means of adaptation to market turbulence, reformatting and implementing them in the complex of crisis management. In an environment where crises arise and the duration and consequences are uncertain, crisis management is becoming popular and attracts the attention of theorists and practitioners. The key prerequisite for preventing the crisis is to maintain a stable, long-term, constant, certain amount of demand for goods and services of the organization. The form of realization of communication, which manifests the system of modern competencies of the organization, is the positioning of the product, the company. Improving position can be a trigger for the development of crisis management of the organization. In the digitally networked society, building effective communications and their component — positioning is becoming a significant area of crisis management.

These trends in changing consumer values and customer behavior are spreading in the Ukrainian market along with rising prices for crucial resources, declining real incomes of many consumers, and ought to identify promising areas for improving the position of the corporation or its products.

In current conditions, the imperative of functioning and development of the organization is the use of anti-crisis management technologies, which ought to be geared to the outside, building effective communications and their component – anti-crisis positioning. Improving positioning in the context of crisis management is aimed at taking into account crisis risk factors of different levels, namely:

- 1. activation in the market of generation Z with consumer values that distinguish them from others,*
- 2. A significant increase in the differentiation of consumer incomes and accordingly, differences in the priority of consumer values,*
- 3. Escalation of globe trend: concern for the environment today and in the future, awareness of overconsumption in the pre-COVID period, increasing the focus on a healthy lifestyle.*

Ключові слова: антикризовий менеджмент організації, позиціонування, комунікації організації, антикризовий засіб організації, криза.

Key words: anti-crisis management of the corporation, position, communicating of the corporation, anti-crisis means of the corporation, emergency.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Значний внесок в усвідомлення необхідності змін, обумовлених кризою, в управлінні організацією зробили І. Адізес, Дж. Ейкен, Р. Хіт [1—3]. У діджитал-мережевому суспільстві вибудовування ефективних комунікацій і їх складової — позиціонування, стає актуальним напрямом антикризових засобів. Дослідження позиціонування пов'язано з роботами Дж. Траута та Е. Райса, М. Трісі та Ф. Уірсема, Ф. Котлера, Ж.Ж. Ламбена, але позиціонування має удосконалюватися, особливо в контексті суттєвих потрясінь господарської системи під впливом кризових процесів [4—7]. Разом з тим сучасні управлінські практики, зокрема застосування позиціонування, як антикризового комплексу ще не отримали необхідного узагальнення та усвідомлення.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті — обґрунтувати необхідність і напрями удосконалення позиціонування як антикризовим заходом організації.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Кризи є постійним чинником розвитку господарської системи. Економічна та управлінська наука понад століття досліджує цей феномен. Результатом стали теоретичні розробки стосовно чинників, різновидів, наслідків криз, узагальнені в теорії господарських криз і антикризовому менеджменті [1—3; 8]. Разом з тим криза спричинена пандемією COVID-19, потребує усвідомлення нових властивостей біоантропогенних криз діджитал-мережевої епохи, а відповідно, й розвитку антикризового менеджменту.

Антикризовий менеджмент як необхідна складова процесу управління базується на загально визначених положеннях:

- кризи є перманентною характеристикою господарського середовища функціонування організацій та системи загалом;
- вплив криз на організації може бути певним чином керованим;
- управління в умовах кризи поєднує спеціальні знання, досвід, який узагальнює актуальні бізнес практики;

- до криз організація має бути підготовленою;
- тривалість кризи, втрати, які несе організація обумовлена значною мірою якістю антикризового менеджменту.

До традиційних криз додалися нові за чинниками, механізмами розвитку і наслідками, нециклічні, а отже, і значною мірою непередбачувані.

Властивостями кризис-менеджменту є:

- гнучкість та адаптивність,
- висока чутливість до часу,
- аналітичність,
- критеріальність до інших управлінських рішень.

Антикризовий менеджмент, як обґрунтував Роберт Хіт, передбачає послідовне здійснення чотирьох типів дій (рис. 1) [3].

Запобігання передбачає виявлення чинників потенційної загрози, оцінку ймовірності їх перетворення в реальність, розмірів можливої шкоди.

Готовність визначає вчасне вироблення імперативних дій, щоб зменшити вплив ймовірних кризових явищ. Реакція включає реалізацію плану дій, застосування антикризових заходів.

Відновлення потребує ревізії порушень і втрат, налагодження процесу функціонування в нових змінених умовах.

Антикризовий менеджмент став необхідною складовою управління процесом функціонування і розвитку організації з урахуванням нециклічних криз, існування кризових ризиків і підготовки організації до мінімізації їх негативних наслідків.

Експерти британської компанії Ernst & Young, підкреслюють: "Світ стає все більш складним. Ще до COVID-19 організації стикалися з проблемами, починаючи від поглинань та до порушень діяльності постійно прискорюваними темпами, що потребували складних і багатограних заходів у відповідь. Не дивно, що транс-

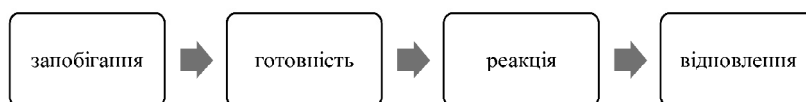

Рис. 1. Типи дій антикризового менеджменту

Джерело: складено авторами на підставі [3].

Класифікаційна ознака	Зміст	Автор
Як комплекс дій	Комплекс заходів, завдяки якому у свідомості цільових покупців певний товар щодо конкуруючих товарів займає власне, відмінне від інших і вигідне для підприємства місце стосовно аналогічних товарів	Котлер Ф.
Як управлінське рішення	Рішення про те, як підприємство повинно сприйматися потенційними покупцями з урахуванням відмінностей його і омару і позицій, займаних конкурентами	Ламбен Ж.Ж.
Як складова ціннісної пропозиції	Частина ідентичності бренда і пропозиції цінності, яка активно доводиться до відома цільової аудиторії засобами комунікації і показує його переваги перед конкуруючими брендами	Аакер Д.
Як вплив на думки	Позиціонування - це ваш вплив на образ думок споживачів. Ви позиціонуєте товар у свідомості потенційних покупців	Траут Дж., Райс Е.
Як процес виокремлення товару на ринку	Процес визначення місця нового товару у низці наявних товарів на основі сегментації ринку	Фатхутдінов Р.
Як процес створення певного образу, зовнішньої форми	Процес створення ринкового іміджу товару на основі виявлених мотивацій споживачів з метою формування в свідомості цільових споживачів унікального сприйняття товару, відмінного від товарів конкурентів	Старостіна А.О.

Рис. 2. Підходи щодо категорії "позиціонування"

Джерело: складено авторами на підставі [6; 7; 10; 4; 11; 12].

формація — адаптація до змінюваних вимог ринку — є настільки ж складним завданням" [9].

Ключовою передумовою запобігання кризі є збереження сталого, довготривалого, постійного, певного обсягу попиту на товари та послуги організації. Маркетингові заходи організації спрямовані на залучення, утримання клієнтів та розвиток відносин з ними є основою антикризового управління, тому розробка портфеля стратегій, вибір адекватної стратегії, втілення її в комплексі маркетингу, а саме в товарній, ціновій, збутовій та комунікаційній політиці є імперативом перешкодження кризовим станам організації.

У діджитал господарстві комунікаційна політика займає особливе місце, здійснюючи вплив на інші складові маркетингового комплексу. Формою реалізацією комунікації, в якій проявляється система сучасних компетентностей організації, є позиціонування товару.

Кожна трактовка "позиціонування" відображає певні процеси бізнес практики та додала вагомий внесок в її удосконалення. Водночас наведені визначення робили акцент чи на складових управлінського проце-

етапі розробки запобіжників кризових ризиків обумовлюються усвідомленням якісних і кількісних параметрів цільового ринку, що забезпечується процесом сегментування; визначенням складових споживчої цінності і їх пріоритетністю; аналізом позиціонування конкурентів.

Критерієм готовності до непередбачуваних негативних змін є розроблення чіткого позиціонування фірми на ринку та в свідомості споживачів.

Запровадження розробленого позиціонування, відстежування його дієвості це — реалізація антикризових заходів.

Відновлення функціонування і розвитку в контексті антикризових заходів потребує корегування позиціонування відповідно до змін, що відбуваються під впливом криз.

Стосовно механізму позиціонування є певні розбіжності. Склалися два підходи до його вибудовування. Дж. Траут та Е. Райс вважали, що успішне позиціонування досягається виокремленням властивостей вже існуючого товару. М. Трісі та Ф. Уірсема звернули увагу, що на кожному ринку одні споживачі віддають перевагу фірмам лідерам технологічного розвитку, інші цінують виключне надійне виконання, а треті — тяжіють до фірм, які гнучко і уважно ставляться до індивідуальних потреб споживачів, тобто вони обґрунтували позиціонування як компетенції фірми, що сприймаються споживачами: стати лідером у категорії "товар", "відмінній операційній якості", "довірчих відносинах з клієнтами" [4; 5].

Для ефективно позиціонування важливим є як врахування споживчих цінностей цільового ринку, так реальні властивості товару (рис. 4).

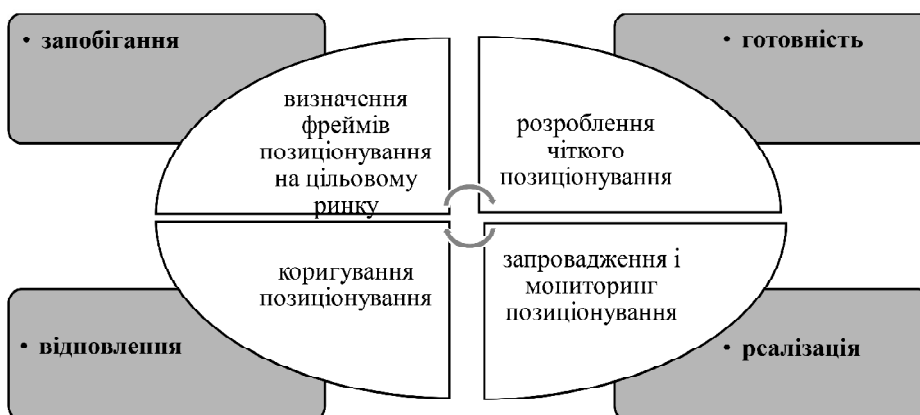

Рис. 3. Позиціонування бренду в антикризовому менеджменті

Джерело: складено авторами на підставі [3; 7; 8; 11].

Позиціонування передбачає здійснення певної послідовності заходів (рис. 1, 2, 4).

Цільовий ринок це — частина доступного ринку, який фірма виокремлює як привабливий шляхом сегментування.

Для ефективного позиціонування необхідно розуміти, які властивості товару важливі для споживача та в якій мірі. Фахівці аналітичної компанії MCKinsey звертають увагу: "Пандемія COVID-19 викликала радикальні зсуви в попиті, моделях покупок і сприймаємих цінностях" [13]. Це обумовлює необхідність удосконалення маркетингових інструментів як антикризових запобіжників. Останнім часом пріоритети в структурі споживчих цінностей змінюються.

Експерти британської компанії Ernst & Young Global Limited опитали понад 14 тисяч споживачів США, Канади, Бразилії, Великої Британії, Франції, Італії, Німеччини, Іспанії, Данії, Швеції, Фінляндії, Норвегії, Індії, ОАЕ, Саудівської Аравії, Китаї, Індонезії, Японії, Австралії на початку літа 2021, Питання охопили поточну поведінку, настрої та наміри. Як показує Індекс майбутнього споживання (Future Consumer Index), те, що цінують споживачі і за які цінності вони готові платити, різняться залежно від країни, категорії та сегменту. Ці відмінності тонкі, складні та часто парадоксальні.

— 84% опитаних вважають, що екологічність важлива при ухваленні рішень про купівлю, але 47% вважають, що придбання екологічно чистих продуктів коштує занадто дорого;

— 86% споживачів враховують обсяг упаковки при покупці продуктів, але 35% хочуть більше упаковки, щоб захистити їх від ризику зараження;

— 61% споживачів хочуть отримати більше інформації, щоб зробити правильний вибір, але лише 20% перевіряють заяви про екологічність, зроблені на упаковці чи рекламі [15].

Все більше споживачів хочуть купувати екологічно чисті продукти, але їм потрібні компанії, які зроблять це можливим. Більшість споживачів не можуть дозволити собі платити більше за стійкість; ціна залишається їх критерієм купівлі номер один. І багато хто з тих споживачів, які хочуть зробити більш стійкий вибір, не мають доступу до продуктів, що відображають їх мінливі цінності. Щоб досягти успіху, фірмам необхідно зробити екологічність доступною для більшої кількості споживачів.

Ernst & Young за допомогою індексу майбутнього споживання (Future Consumer Index) вже рік відстежує світові настрої споживачів. За цей час все більше споживачів стали надавати пріоритет стійкості функціонування і розвитку. Але економічна невизначеність змушує споживачів також приділяти увагу доступності.

Сегмент, який визначено як "Планета насамперед", становить 18% споживачів, але "Спочатку доступність" фор-

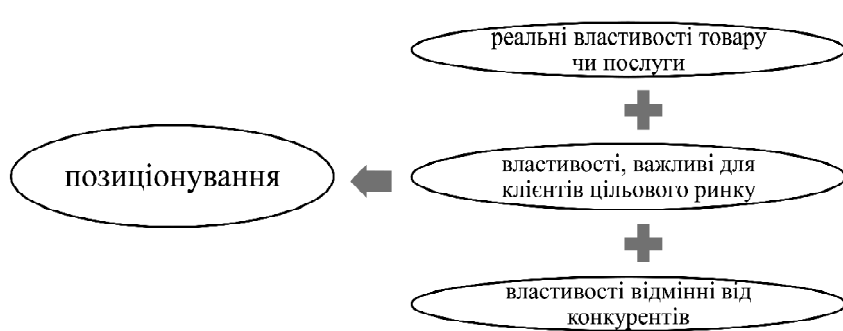

Рис. 4. Чинники, що впливають на вибір основ позиціонування

Джерело: складено авторами на підставі [7; 8; 11].

мує найбільший сегмент споживачів (31%). Близько 27% цих свідомих споживачів кажуть, що екологічність є важливим фактором при ухваленні рішення про покупку, але 73% говорять, що високі ціни утримують їх від покупки екологічно чистих продуктів [14].

Надання людям того, що вони хочуть і можуть собі дозволити, стає більш складним, якщо враховувати відмінності у споживчих пріоритетах за країнами та демографічними характеристиками. Ці відмінності позначаються на тому, що вони насправді готові робити, за що платити чи жертвувати, щоб жити та споживати більш стабільно.

Коли доходить до фактичної купівлі продукту, то продукти харчування є пріоритетною категорією, у якій споживачам важлива екологічність.

У Бразилії 48% споживачів готові платити більше за екологічно чисті товари та послуги. У Австралії цей показник становить 24%, а США — всього 18%. Є також поділ по поколінням. У глобальному масштабі 35% споживачів покоління Z готові платити більше, ніж 28% осіб з покоління "буму" [15].

Однак представники покоління Z та міленіали набагато частіше віддають перевагу екологічно безпечним способам життя, таким як рослинна дієта та використання громадського транспорту. І вони з більшою ймовірністю будуть ділитися інформацією про продукти, корисні для планети, зі своїми друзями та колегами [16].

ВИСНОВОК

Ці тенденції в зміні споживчих цінностей та поведінці покупців поширюються і на ринку Україні разом із зростанням цін на ключові ресурси, зниженням реальних доходів значної частини споживачів та мають визначити перспективні напрями удосконалення позиціонування організації чи її виробів.

Таким чином, у сучасних умовах імперативом функціонування і розвитку організації є застосування технологій антикризового менеджменту, який має бути спрямований і на зовні, вибудовуючи ефективні комунікації та їх складову — антикризове позиціонування. Удосконалення позиціонування в контексті антикризового ме-

Рис. 5. Послідовність процедур щодо позиціонування

Джерело: складено авторами на підставі [7; 11].

недждменту спрямоване на врахування чинників кризових ризиків різного рівня, а саме:

- 1) активізацію на ринку покоління Z із споживчими цінностями, які відрізняють їх від інших,
- 2) значним зростанням диференціації доходів споживачів і, відповідно, різниці пріоритетності споживчих цінностей,
- 3) активізацією світових трендів: занепокоєнням екологічністю середовища сьогодні і в майбутньому, усвідомленням надлишкового споживання в до COVID-ний період, зростанням орієнтації на здоровий образ життя.

Література:

1. Адізес І. Як подолати кризу управління. Видавництво "Ранок", 2019. 277 с.
2. Эйкен Дж. Кризис — остаться в живых! Настольная книга для руководителей, предпринимателей и владельцев бизнеса. Альпина Диджитал, 2010. 318 с.
3. Хіт Р. Кризовий менеджмент для керівників. Наукова думка. 2002. 566 с.
4. Райс Э., Траут Дж. Позиционирование. Битва за умы. Питер, 2019. 320 с.
5. Treacy M. Wiersema F. Customer Intimacy and Other Value Disciplines. URL: <https://hbr.org/1993/01/customer-intimacy-and-other-value-disciplines> (дата звернення: 07.10.2021).
6. Котлер Ф. Основы маркетинга. Издательство "Williams", 2015. 656.
7. Ламбен Ж-Ж., Чумпитас Р., Шулинг И. Менеджмент, ориентированный на рынок. СПб.: Питер, 2014. 720 с.
8. Lerbinger, O. The crisis manager: facing disasters, conflicts, and failures. NY: Routledge Communication Series, 2012. 400 p.
9. Koss St Sanders R Albang Kr Are you prepared for change or reacting to it? URL: https://www.ey.com/en_gl/transformation-realized/are-you-prepared-for-change-or-reacting-to-it (дата звернення: 12.10.2021).
10. Аакер Д.А. Как обойти конкурентов. Создаем сильный бренд Издательство: Питер 2012. 352 с.
11. Маркетинг А.О. Старостіна [та ін.]; ред. А.О. Старостіна. К.: Знання, 2009. 1071 с.
12. Фатхутдінов Р.А., Осовська Г.В. Управління конкурентоздатністю організації: підручник. К.: "Кондор", 2009. 470 с.
13. COVID-19: Implications for business. URL: <https://www.mckinsey.com/business-functions/risk-and-resilience/our-insights/covid-19-implications-for-business> (дата звернення: 1.12.2021).
14. Rogers K. Cosgrove A. The CEO Imperative: Accelerate to get ahead of the changing consumer. URL: https://www.ey.com/en_ua/consumer-products-retail/accelerate-to-get-ahead-of-the-changing-consumer (дата звернення: 1.12.2021).
15. Rogers K. Cosgrove A. Copestake J Make-Sustainability-Accessible-To-The-Consumer. URL: https://www.ey.com/en_gl/consumer-products-retail/make-sustainability-accessible-to-the-consumer (дата звернення: 2.12.2021).
16. Поколение Z не доверяет крупным брендам: eMarketer. URL: <https://mmr.ua/show/pokolenie-z-ne-doveryaet-krupnym-brendam-emarketer> (дата звернення: 1.12.2021).

References:

1. Adizes, I. (2019), Yak podolaty kryzu upravlinnia [How to overcome the management crisis], Vydavnytstvo "Ranok", Kyiv, Ukraine.
 2. Ejken, Dzh. (2010), Kryzys — ostat'sia v zhyvykh! Nastol'naia knyha dlia rukovodytelej, predprynimatelej y vladel'tsev byznesa [Crisis — stay alive! Desktop book for executives, entrepreneurs and business owners], Al'pyna Dydzhytal, Moscow, Russia.
 3. Khit, R. (2002), Kryzovyj menedzhment dlia kerivnykiv. [Crisis management for managers], Naukova dumka, Kyiv, Ukraine.
 4. Rajs, E. and Traut, Dzh. (2019), Pozytsonyrovanye. Bytva za umy [Positioning. Battle for minds], Pyter, St.Petersburg, Russia.
 5. Treacy, M. and Wiersema, F. (2021), "Customer Intimacy and Other Value Disciplines." [Online], available at: <https://hbr.org/1993/01/customer-intimacy-and-other-value-disciplines> (Accessed: 07.10.2021).
 6. Kotler, F. (2015), Osnovy marketynha [Basics of marketing], Williams, Moscow, Russia.
 7. Lamben, Zh-Zh., Chumpytas, R. and Shulynh, Y. (2014), Menedzhment, oryentirovannyj na rynek [Market oriented management], Pyter, St.Petersburg, Russia.
 8. Lerbinger, O. (2012), The crisis manager: facing disasters, conflicts, and failures, Routledge Communication Series, NY, USA.
 9. Koss, St Sanders, R and Albang, Kr (2021), "Are you prepared for change or reacting to it?", [Online], available at: https://www.ey.com/en_gl/transformation-realized/are-you-prepared-for-change-or-reacting-to-it (Accessed: 12.10.2021).
 10. Aaker, D.A. (2012), Kak obojty konkurentov. Sozdaem syl'nyj brend [How to bypass competitors. We create a strong brand], Pyter, St.Petersburg, Russia.
 11. Starostina, A. O. (2009), Marketynh [Marketing], Znannia, Kyiv, Ukraine.
 12. Fatkhutdinov, R.A. and Osovs'ka, H.V. (2009), Upravlinnia konkurentozdatnistiu orhanizatsii [Managing the competitiveness of the organization], Kondor, Kyiv, Ukraine.
 13. McKinsey (2021), "COVID-19: Implications for business", [Online], available at: <https://www.mckinsey.com/business-functions/risk-and-resilience/our-insights/covid-19-implications-for-business> (Accessed: 1.12.2021).
 14. Rogers, K. and Cosgrove, A. (2021), "The CEO Imperative: Accelerate to get ahead of the changing consumer" [Online], available at: https://www.ey.com/en_ua/consumer-products-retail/accelerate-to-get-ahead-of-the-changing-consumer (Accessed: 1.12.2021).
 15. Rogers, K. Cosgrove, A. and Copestake, J (2021), "Make-Sustainability-Accessible-To-The-Consumer." [Online], available at: https://www.ey.com/en_gl/consumer-products-retail/make-sustainability-accessible-to-the-consumer (Accessed: 2.12.2021).
 16. eMarketer (2021), "Generation Z does not trust big brands", [Online], available at: <https://mmr.ua/show/pokolenie-z-ne-doveryaet-krupnym-brendam-emarketer> (Accessed: 1.12.2021).
- Стаття надійшла до редакції 13.12.2021 р.*

I. М. Лепетан,
к. е. н., доцент, доцент кафедри бухгалтерського обліку,
Вінницький національний аграрний університет
ORCID ID: 0000-0003-1135-4755

DOI: 10.32702/2306-6814.2021.24.14

РОЛЬ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ БІЗНЕСУ

I. Lepetan,
PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Accounting, Vinnytsia National Agrarian University

THE ROLE OF ACCOUNTING IN THE PROVIDING OF ECOLOGICAL SAFETY OF BUSINESS

У статті розкрито роль бухгалтерського обліку у забезпеченні екологічної безпеки бізнесу. Досліджено обсяги витрат суб'єктів господарювання на реалізацію природоохоронних заходів у розрізі капітальних та поточних інвестицій за 2000—2020 рр. Крім того, проаналізовано витрати на охорону навколишнього природного середовища сільського, лісового та рибного господарства в Україні. У результаті цього встановлено наявність проблем, пов'язаних як із відсутністю необхідних коштів для фінансування проєктів та програм екологічного спрямування, так і відсутністю системи узгодження інтересів держави та вітчизняних підприємств для консолідації зусиль у вирішенні нагальних екологічних проблем.

Встановлено, що серед основних напрямів забезпечення екологічної безпеки бізнесу є управління поведінням з відходами виробництва, що вимагає реалізації певних регулюючих напрямів діяльності у цій сфері, а саме належним чином організованої системи обліку утворення, збору, переробки, розміщення, поховання відходів; налагодження контролю матеріального балансу виробництв з метою стимулювання впровадження маловідходних технологій; впровадження кваліфікаційного моніторингового контролю руху відходів на всіх етапах їх життєвого циклу; створення умов для розвитку підприємницької діяльності у сфері поводження з відходами тощо. Приділено значну увагу сутності та видам відходів аграрного бізнесу, в результаті чого запропоновано класифікацію відходів сільськогосподарських підприємств.

Встановлено, що першочергову роль у процесі екологічного управління покликаний виконувати бухгалтерський облік як система, у якій відображаються події господарського життя, в тому числі щодо впливу підприємства на навколишнє природне середовище. Саме облік є джерелом інформаційного забезпечення управління екологічною безпекою, який здійснюється на підприємстві, виходячи з положень облікової політики.

У статті окреслено основні елементи облікової політики щодо відходів у системі забезпечення екологічної безпеки підприємства, що допоможе організувати отримання інформації про обсяги відходів виробництва та операцій поводження з ними.

The article reveals the role of accounting in ensuring the environmental safety of business. The volume of expenditures of economic entities for the implementation of environmental measures in terms of capital and current investments for 2000—2020 was studied. In addition, the costs of

environmental protection of agriculture, forestry and fisheries in Ukraine were analyzed. As a result, there are problems related to the lack of necessary funds to finance environmental projects and programs, as well as the lack of a system of coordination of interests of the state and domestic enterprises to consolidate efforts to address pressing environmental issues.

It is established that among the main areas of environmental safety of business is the management of waste management, which requires the implementation of certain regulatory activities in this area, namely a properly organized system of accounting for the formation, collection, processing, disposal, disposal of waste; establishing control over the material balance of production in order to stimulate the introduction of low-waste technologies; introduction of qualification monitoring control of waste movement at all stages of their life cycle; creating conditions for the development of business activities in the field of waste management, etc. Considerable attention is paid to the nature and types of waste from agricultural business, resulting in the proposed classification of waste from agricultural enterprises.

It is established that the primary role in the process of environmental management is to perform accounting as a system that reflects the events of economic life, including the impact of the enterprise on the environment. Accounting is a source of information support for environmental safety management, which is carried out at the enterprise based on the provisions of accounting policy.

The article outlines the main elements of the accounting policy for waste in the system of environmental safety of the enterprise, which will help to organize the receipt of information about the volume of production waste and operations for their management.

Ключові слова: екологічна безпека, забезпечення екологічної безпеки, бухгалтерський облік, облікова політика, екологізація, Відходи.

Key words: ecological safety, providing of ecological safety, accounting, accounting policy, greening, waste.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

В останні роки в наше життя міцно ввійшло таке поняття як екологічна безпека. Його можна охарактеризувати як процес забезпечення захищеності життєво важливих інтересів не тільки окремої людини, але й усього суспільства в цілому, а також держави й природи від загроз, створюваних антропогенним або природним впливом на навколишнє середовище.

Успішні результати екологічної діяльності підприємств залежать від безперервності прийняття зв'язаних і послідовних рішень його керівників, кожне з яких ґрунтується на існуючій інформаційній базі і в підсумку зумовлює кращий або гірший вплив на навколишнє природне середовище. Позитивним чинником у цьому є включення екологічної діяльності в систему бухгалтерського обліку [15].

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питання екологічного характеру піднімали в своїх працях вітчизняні та зарубіжні вчені, зокрема: Замула І.В., Гусев А.А., Гнатюк В.С., Грицишин Д.О., Ілічова О.В., Пелиньо Л.М., Кирсанова Т.А., Кирсанова О.В., Лук'янихіна В.А., Пшеничний В.А., Рубанова Н.Н., Жук В.М., Гарманов О.В. та ін.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є дослідження екологічної безпеки бізнесу та ролі бухгалтерського обліку у її забезпеченні.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Технічний прогрес породив цілий комплекс факторів, які торкаються практично всіх сторін людської діяльності, у тому числі і здоров'я. Попри спроби з боку держави регулювати вплив антропогенних факторів на навколишнє середовище проблеми екологічної безпеки продовжують рости. Це пов'язано як з перехідним економічним періодом, у якому перебуває наша країна, так і зі слабкою поінформованістю й досить низьким рівнем знань населення в цій області.

У повсякденному житті людина постійно випробує на собі цілу гаму різноманітних факторів, багато з яких є несприятливими для її здоров'я. Знання про ці фактори, уміння нейтралізувати їх дію — буде сприяти виживанню людини в сучасному світі.

За офіційними даними Держкомстату 1 січня 2021 року чисельність населення України становить 41588,4 тис. осіб (без врахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя).

Для порівняння у 1993 р. чисельність населення України досягла історичного максимуму, 52,24 млн осіб, і далі почала невпинно скорочуватися. За переписом 2001 року в Україні мешкало 48,9 млн осіб. За даними Держкомстату 1 січня 2021 року чисельність населення України становила 41,6 млн, тобто скоротилося на 15 % (рис. 1).

Особливе значення для підвищення рівня екологічної безпеки країни мають обсяги витрат суб'єктів гос-

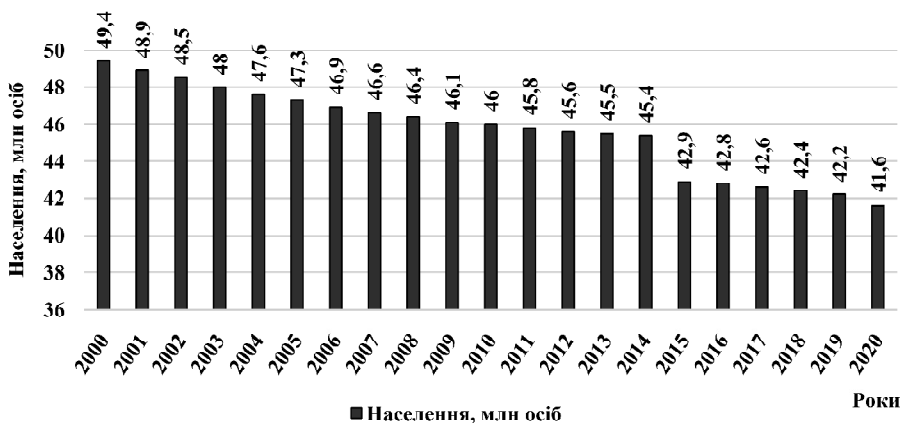

Рис. 1. Зміна чисельності населення України за 2000—2020 рр.

Джерело: [2].

подарування на реалізацію природоохоронних заходів та можливість залучати капітальні інвестиції.

Відповідно, як природоохоронні заходи розглядають заходи з охорони атмосферного повітря, очищення зворотних вод, поводження з відходами, захист та реабілітацію ґрунту, підземних і поверхневих вод тощо.

На рисунку 1 наведено аналіз динаміки та структури капітальних інвестицій у природоохоронну діяльність.

Наведені результати свідчать про різке зменшення обсягів капітальних інвестицій на реалізацію природоохоронних заходів у 2020 р. порівняно з 2019 р. — на 3 016 022 грн, або на 19 %.

На рисунку 3 наведено динаміку та структуру поточних витрат на здійснення природоохоронних заходів в Україні протягом останніх 20 років. Наведені результати свідчать про неухильне збільшення обсягів поточних витрат на реалізацію природоохоронних заходів: у 2020 р. порівняно з 2019 р. — на 6 12362 тис. грн, або на

мічних систем, збільшення обсягів виробництва конкурентоспроможної екологічно безпечної продукції, створення агросистем за використання екологічних методів господарювання.

У таблиці 1 наведено витрати на охорону навколишнього природного середовища сільського, лісового та рибного господарства в Україні за 2017—2020 рр. За даними аналізу можна зробити висновок, що найбільшу частку витрат із загального обсягу припадає на поточні витрати, які мають тенденцію до збільшення. Так, у 2020 році частка поточних витрат на охорону навколишнього середовища сільського, лісового та рибного господарства становить 96,1 % і лише 3,9 % — капітальні інвестиції.

Таким чином, проведений аналіз рівня екологічної безпеки України свідчить про наявність проблем, пов'язаних як із відсутністю необхідних коштів для фінансування проєктів та програм екологічного спрямування, так і відсутністю системи узгодження інтересів держа-

3 %, а порівняно з 2018 р. — на 3774561 тис. грн, або на 15,5 %, що є свідченням поступового акцентування уваги українських суб'єктів господарювання на проблемах екологічної безпеки внаслідок загострення ситуації в екологічній сфері в останні десятиріччя.

Екологізація є основним напрямом діяльності аграрних підприємств і базується на освоєнні еколого-економічних методів господарювання для забезпечення розширеного відтворення природних ресурсів за рахунок формування стійких еколого-еконо-

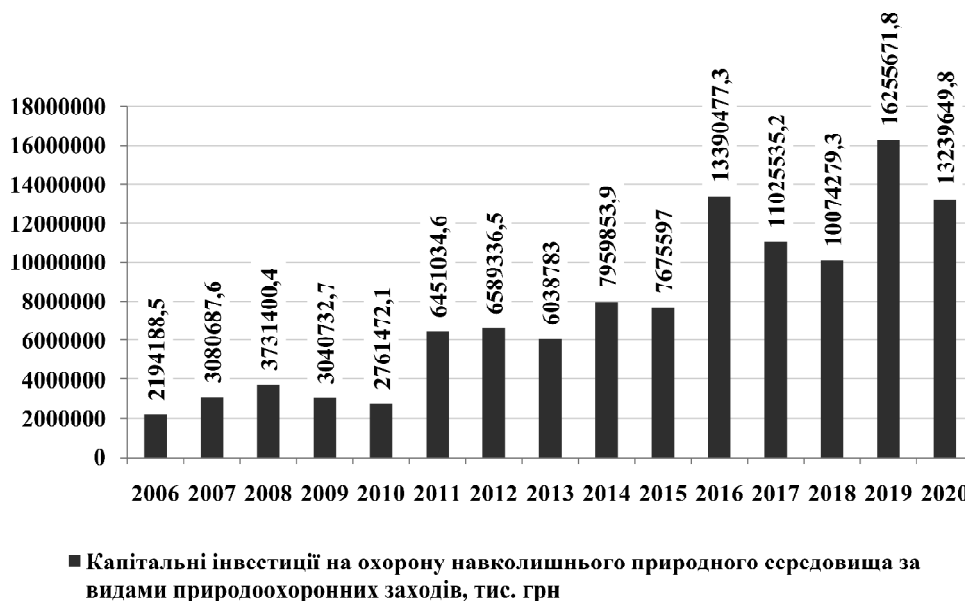
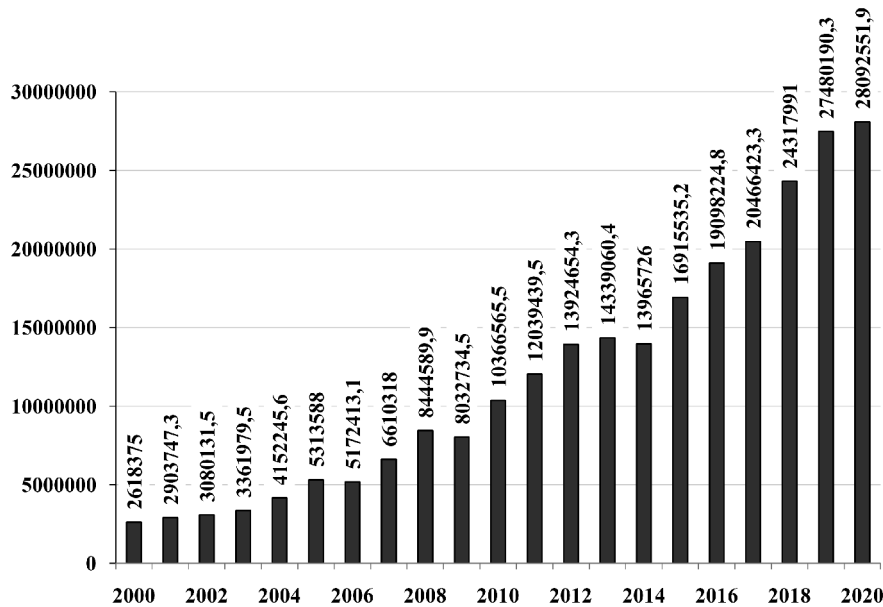

Рис. 2. Капітальні інвестиції на охорону навколишнього природного середовища за видами природоохоронних заходів, тис. грн

Примітка: * Дані за 2014—2020 роки наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Джерело: [2].

■ Поточні витрати на охорону навколишнього природного середовища за видами природоохоронних заходів, тис. грн

Рис. 3. Поточні витрати на охорону навколишнього природного середовища за видами природоохоронних заходів, тис. грн

Примітка: * Дані за 2014—2020 роки наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.
Джерело: [2].

ви та вітчизняних підприємств для консолідації зусиль у вирішенні нагальних екологічних проблем.

Забезпечення екологічної безпеки є одним із ключових завдань національної політики, важливим чинником успішного розвитку будь-якої країни. Власне, така безпека уособлює стан захищеності життєво важливих інтересів особистості та суспільства від внутрішніх і зовнішніх загроз.

Забезпечення екологічної безпеки закріплено у ст. 1 Закону України "Про охорону навколишнього природного середовища" від 25 червня 1991 р. № 1264-XII як одне із завдань законодавства про охорону навколишнього природного середовища. Екологічна безпека є такий стан навколишнього природного середовища, при якому забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей.

Серед основних напрямів забезпечення екологічної безпеки бізнесу є управління поведінням з відходами виробництва, що вимагає реалізації певних регулюючих напрямів діяльності у цій сфері, а саме належним чином організованої системи обліку утворення, збору, переробки, розміщення, поховання відходів; налагодження контролю матеріального балансу виробництв з метою стимулювання впровадження мало-відходних технологій; впровадження кваліфікаційного моніторингового контролю руху відходів на всіх етапах їх життєвого циклу; створення

Таблиця 1. Витрати на охорону навколишнього природного середовища сільського, лісового та рибного господарства, тис. грн*

Роки	Усього	У тому числі			
		капітальні інвестиції	частка у загальному обсязі, %	поточні витрати	частка у загальному обсязі, %
2017	428932,6	50363,8	11,7	378568,8	88,3
2018	418078,7	8894,2	2,1	409184,5	97,9
2019	440696,9	5912,2	1,3	434784,7	98,7
2020	388444,4	15092,5	3,9	373351,9	96,1

Примітка: * Дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Джерело: [2].

Таблиця 2. Утворення відходів за видами економічної діяльності підприємств і в домогосподарствах, тис. т

Види економічної діяльності	2015 р.	%	2018 рік	%	2019 рік	%	Відхилення, +/-
1	2	3	4	5	6	7	8
Усі види економічної діяльності	312267,6	100	352333,9	100	441516,5	100	129248,9
Сільське, лісове та рибне господарство	8736,8	2,8	5968,1	1,7	6750,5	1,5	-1986,3
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	257861,9	82,6	301448,9	85,6	390563,8	88,5	132701,9
Переробна промисловість	31000,5	9,9	31523,2	8,9	30751,8	7,0	-248,7
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	6597,5	2,1	6322,7	1,8	5959,2	1,3	-638,3
Водопостачання, каналізація, поводження з відходами	594,2	0,2	397,4	0,1	411,8	0,1	-182,4
Будівництво	376,2	0,1	378,8	0,1	188,7	0,01	-187,5
Інші види економічної діяльності	1047,2	0,3	751,3	0,2	994,0	0,2	-53,2
Домогосподарства	6053,3	2,0	5543,5	1,6	5896,7	1,4	-156,6

Джерело: [2].

Рис. 4. Витрати на поводження з відходами за 2015–2020 рр.

Джерело: [2].

умов для розвитку підприємницької діяльності у сфері поводження з відходами тощо [13].

На сьогодні, на жаль, приділяється недостатньо уваги проблемі відходів, а особливо їх обліковому відображенню.

Результати аналізу таблиці 2 дають можливість зробити висновок, що найбільшу питому вагу щодо утворення відходів з усіх видів економічної діяльності займає добувна промисловість і розроблення кар'єрів. Утворення відходів у 2019 році по Україні значно менше порівняно з 2015 роком, але окрім їх утворення в результаті добувної промисловості і розроблення кар'єрів. Тут спостерігається їх збільшення у 2019 році на 132701,9 тис. т порівняно з 2015 роком. Утворення відходів сільського, лісового і рибного господарства має тенденцію до зменшення у 2019 році на 1986,3 тис. т.

Аналіз витрат на поводження з відходами (рис. 4) показав їх щорічне коливання. Так, у 2019 році частка витрат на поводження з відходами у загальних витратах зросла у порівнянні з 2018 роком на 7,43 %, а у 2020 році порівняно з 2019 роком зменшилася на 2,43 % і становить 34,11 %.

Закон України "Про відходи" від 05.03.1998 р. визначає правові, організаційні та економічні засади діяль-

ності, пов'язаної із запобіганням або зменшенням обсягів утворення відходів, їх збиранням, перевезенням, зберіганням, сортуванням, обробленням, утилізацією та видаленням, знешкодженням та захопленням, а також з відверненням негативного впливу відходів на навколишнє природне середовище та здоров'я людини на території України [4]. Закон вказує на обов'язковий облік відходів на основі їх класифікації та паспортизації. Основним моментом є визначення порядку обліку утворення, утилізації та видалення відходів, а також подання статистичної звітності у встановленому порядку.

Україна має високо розвинутий сектор сільського господарства, зокрема рослинництва, який щорічно генерує великий обсяг різноманітних відходів та залишків. Відходи поділяються на первинні, тобто ті, що утворюються безпосередньо при збиранні врожаю сільськогосподарських культур, і вторинні — такі, що генеруються при обробці врожаю на підприємствах. Первинні відходи включають солому зернових та інших культур, відходи виробництва кукурудзи на зерно і соняшника (стебла, стрижні, кошики і т. ін.). Вторинні відходи — це лушпиння соняшника, лушпайка гречки, рису, жом цукрового буряку і тому подібне. Частина відходів та залишків використовується на потреби самого сільського господарства (органічне добриво, підстилка та корм тваринам), частина — іншими секторами економіки, а решта біомаси залишається незадіяною і часто утилізується (спалюється в полі, вивозиться на звалище) без принесення користі. Значну частину біомаси, що не використовується, видається доцільним залучити до виробництва енергії. При цьому важливим є питання яку саме частку відходів та залишків сільського господарства можна використовувати на енергетичні потреби без заподіяння негативного впливу на родючість ґрунтів [16]. Тому пропонуємо узагальнити класифікаційні ознаки відходів для аграрного бізнесу у таблиці 3.

Класифікація відходів за класом небезпеки використовується для формування інформації з метою складання форми державного статистичного спостереження № 1 — небезпечні відходи "Звіт про утворення, оброблення та утилізацію відходів I—III класів небезпеки", а також з метою контролю екологічної небезпеки утворених відходів і виконання заходів знешкодження.

Першочергову роль у процесі екологічного управління покликаний виконувати бухгалтерський облік як система, у якій відображаються події господарського життя, в тому числі щодо впливу підприємства на навколишнє природне середовище. Тобто система бухгалтерського обліку є основним джерелом інформації для екологічного управління підприємством.

Раціональне екологічне управління підприємством передбачає ведення максимально пристосованого до його вимог бухгалтерського обліку,

Таблиця 3. Класифікація відходів аграрного бізнесу

Ознаки 1	Класифікація 2
1. За видами виробництва	- Відходи основного виробництва - Відходи допоміжних виробництв. - Відходи обслуговуючих виробництв. - Відходи підсобних виробництв
2. За способом утворення	- Первинні відходи. - Вторинні відходи
3. За місцем виникнення	- Відходи виробництва. - Відходи споживання
4. За можливістю повторного використання	- Зворотні відходи. - Незворотні відходи
5. За економічних ефектом від використання	- Економічно доцільні відходи. - Економічно недоцільні відходи
6. За способом утилізації	- Власними силами. - За допомогою переробних підприємств
7. За класом небезпеки	- I – надзвичайно небезпечні відходи. - II – високонебезпечні відходи. - III – помірно небезпечні відходи. - IV – малонебезпечні відходи

Джерело: [16].

на підставі даних якого і буде формуватися реальна картина впливу підприємства на довкілля.

Екологічна безпека підприємства залежить від механізму інформаційного забезпечення. Одним з елементів інформаційного забезпечення є облік, який здійснюється на підприємстві виходячи з положень облікової політики [16].

У Законі України "Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні" облікова політика трактується як сукупність принципів, методів і процедур, що використовуються підприємством для ведення бухгалтерського обліку, складання та подання фінансової звітності [3].

Причинами появи облікової політики в ринкових умовах є:

- альтернативні варіанти щодо організації і ведення фінансового обліку, передбачені законодавством;
- розширення видів діяльності та організаційно-правових форм підприємств;
- зміна ролі бухгалтера в господарському житті підприємства від простого реєстратора фактів господарської діяльності до активного його учасника [1].

Професор С.О. Ніколаєва відзначає, що потреба у формуванні облікової політики на підприємствах виникає в двох випадках: коли законодавством передбачено кілька варіантів ведення обліку тих чи інших об'єктів, підприємство обирає один з них; коли законодавча регламентація відображення в обліку тих чи інших фактів господарської діяльності не розроблена і підприємство самостійно розробляє способи ведення обліку [10].

При розробці облікової політики слід урахувати, що на процес формування облікової політики підприємства впливають дві основні групи чинників: 1) зовнішнього ринкового середовища; 2) внутрішнього середовища виробничої системи. До складу цих груп входять такі основні підгрупи чинників: економічні, технологічні (технічні), організаційні, політичні, правові, соціальні та екологічні. Узагальнені підгрупи чинників мають однакові класифікаційні ознаки, проте підгрупа зовнішніх чинників здійснює непрямої (побічний) вплив на формування облікової політики виробничих систем загалом, тоді як підгрупа внутрішніх чинників визначає безпосередньо умови формування облікової політики конкретного підприємства [13].

В Україні облікова політика формується з урахуванням двох рівнів. На макрорівні — це політика державних органів щодо розвитку системи обліку. Облікова політика формується через урядові структури і оформляється у вигляді законів, що регулюють питання обліку, аудиту та звітності, а саме: визнання країною міжнародних бухгалтерських стандартів та впровадження їх у національну систему обліку; вирішення питань щодо рівня регламентації обліку; розробка національного плану рахунків; розробка та затвердження форм звіт-

Рис. 5. Елементи облікової політики щодо відходів підприємства

Джерело: [16].

ності; методологічне і організаційне керівництво системою обліку в країні. На мікрорівні — це політика окремого підприємства щодо забезпечення надійної фінансової звітності. Підприємство, з урахуванням чинних законодавчих актів, формує внутрішній нормативний документ — облікову політику, в якому визначається форма організації бухгалтерського обліку, робочий план рахунків бухгалтерського обліку, форми первинних облікових документів, порядок проведення інвентаризації активів та зобов'язань, методи оцінки активів та зобов'язань, правила документообігу та технологія обробки облікової інформації, порядок контролю за господарськими операціями, інші рішення, необхідні для організації бухгалтерського обліку [12].

Таким чином, вважаємо за доцільне розглянути елементи облікової політики щодо відходів в системі забезпечення екологічної безпеки підприємства (рис. 5).

У відповідності до "Порядку ведення державного обліку і паспортизації відходів", затвердженого Постановою КМУ від 1 листопада 1999 р. № 2034, ідентифікація відходів — віднесення відходів до певних категорій та класифікаційних груп, виходячи з їх походження, складу, стану, небезпеки для довкілля, здоров'я людини, технологічних можливостей утилізації, знешкодження [11].

Ідентифікацію відходів проводять на підставі:

- фізичного стану відходів та визначання їхнього складу за стандартними методиками;
- визначання небезпечних властивостей відходів за встановленим порядком та стандартними методами;

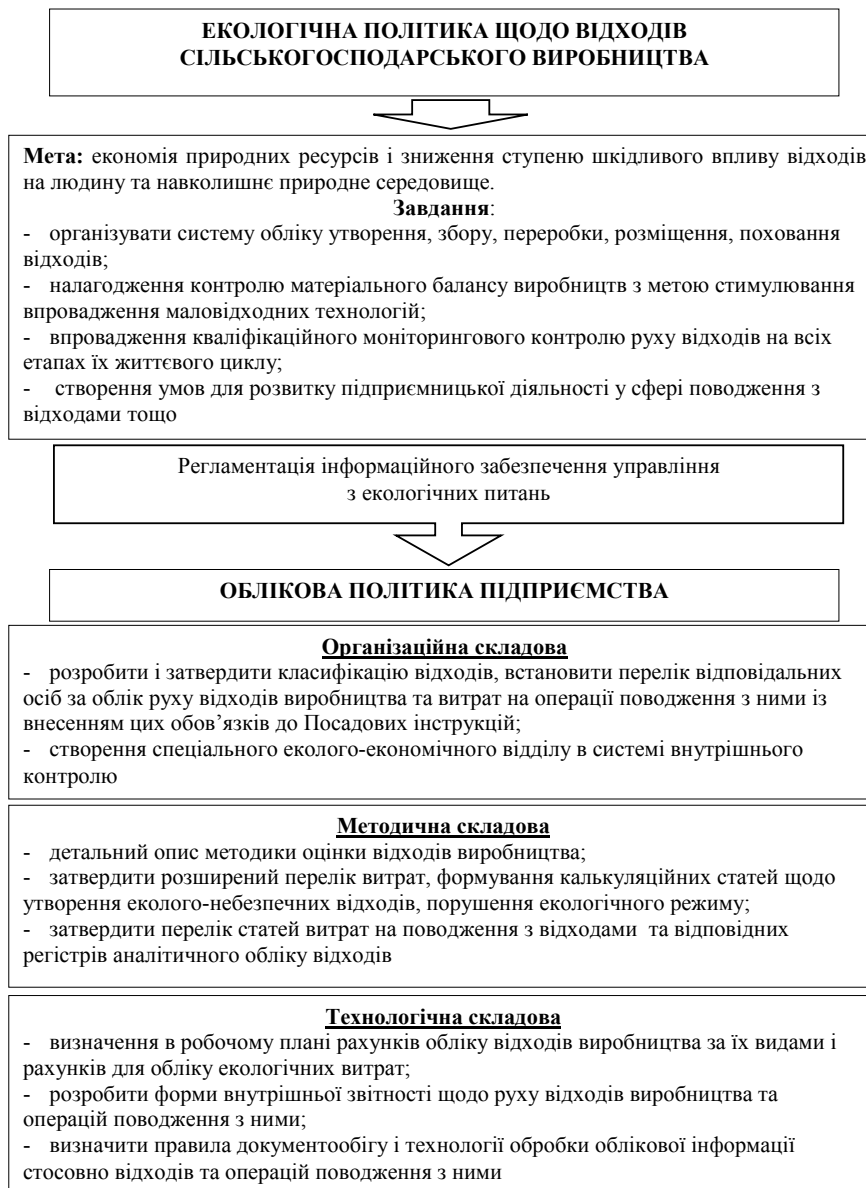

Рис. 6. Місце екологічної та облікової політики в системі управління процесом утворення відходів в аграрному бізнесі

Джерело: [16].

— віднесенням до певного класу (категорії) небезпеки для здоров'я людей, встановленої згідно з чинними нормативними документами;

— радіаційно-гігієнічних характеристик, встановлених за стандартними методиками.

Ідентифікація та організація обліку відходів здійснюється за кодами найменувань відходів відповідно до Класифікатора відходів ДК 005-96. Так, для аграрного бізнесу передбачено найменування відходів групи 01 розділу А.1 — Відходи виробництва продукції сільськогосподарства та мисливства.

Підприємства повинні вести первинний облік відходів відповідно до типових форм первинної облікової документації з використанням технологічної, нормативно-технічної, планово-економічної, бухгалтерської та іншої документації, про що має бути відповідний запис у Наказі про облікову політику підприємства [16].

Основним первинним документом для відображення в обліку відходів є форма № 1-ВТ "Облік відходів та

пакувальних матеріалів і тари", введена в дію 1 січня 2009 р. відповідно до Інструкції № 342 [7].

Т.М. Сторожук зазначає, що "Інформація, наведена в типовій формі № 1-ВТ, може використовуватися для ведення державного обліку і паспортизації відходів, складання адміністративних даних, проведення контролю, експертизи проєктів та об'єктів, підготовки технічної документації, реєстраційних карток для реєстрів місць утворення, перероблення та видалення відходів, проведення інвентаризації, затвердження лімітів і отримання дозволів на утворення і розміщення відходів, отримання ліцензій та дозволів на поводження з відходами, оперативного вирішення питань поводження з неякісною та небезпечною продукцією, ідентифікації та паспортизації потенційно небезпечних об'єктів і укладання деклараційної безпеки, заповнення документів для транскордонних перевезень відходів тощо" [14].

Форму № 1-ТВ доцільно використовувати на підприємствах інших галузей економіки, оскільки для

аграрного бізнесу характерні певні особливості в обліку відходів. Зокрема, гній можна розглядати з двох точок зору: як відходи, які належать до IV класу небезпеки, і як побічна продукція тваринництва, яка може використовуватися у вигляді органічного добрива. Якщо ж підприємство вважає, що у їхній діяльності гній буде використовуватися як добриво у рослинництві, то такий гній оприбутковується на підставі Накладної (внутрішньогосподарського призначення) (ф. № ВЗСГ-8). Якщо ж гній розглядати як відходи IV класу небезпеки, то для відображення його утилізації необхідно розробити типовий первинний документ.

Відповідно до Методичних рекомендацій з планування, обліку і калькулювання собівартості продукції (робіт, послуг) сільськогосподарських підприємств, затв. Наказом Міністерства аграрної політики України № 132 від 18.05.2001 р. вартість матеріальних запасів, які відносяться до собівартості продукції, зменшується на вартість зворотних відходів. Зворотні відходи — це залишки сировини та інших матеріальних ресурсів, які відповідно до встановленої технології передаються до інших цехів і підрозділів як повноцінний матеріал для виробництва інших видів продукції (виконання робіт, надання послуг) [9].

Таким чином, відходи можна віднести до запасів підприємства. Такі відходи відповідно до п. 2.18 Методичних рекомендацій № 132 можуть оцінюватися:

а) на рівні договірної ціни того матеріалу, на заміну якого вони використовуються (за вирахуванням додаткових витрат, пов'язаних з підготовкою їх до використання), чи в залежності від коефіцієнта використання матеріалу;

б) за договірними (тут і далі — на момент здійснення операцій) цінами на відходи, за вирахуванням витрат на їх збирання та обробку, якщо вони призначені для переробки всередині підприємства чи передані стороннім організаціям (тут і далі — договірні ціни приймаються на момент здійснення операції (в поточному місяці));

в) за повною ціною вхідної сировини чи матеріалу, якщо відходи реалізуються для використання як повноцінний (повномірний) матеріал;

г) зворотні відходи оцінюються за зниженою ціною вхідних матеріалів (напівфабрикатів), якщо відходи можуть бути використані в основному (промисловому) виробництві, але з підвищенням витрат (зниженням виходу готової продукції), для потреб допоміжного виробництва, виготовлення предметів широкого вжитку (товарів культурно-побутового і господарського призначення) або реалізовані стороннім підприємствам і організаціям.

За п. 2.13 Методичних рекомендацій з бухгалтерського обліку запасів, затв. Наказом Міністерства фінансів України від 10.02.2007 р. № 2, первісна вартість запасів, що надійшли на склад від забракованих виробів та зворотних відходів виробництва, ліквідації основних засобів, визначається за чистою вартістю реалізації, якщо такі запаси призначені для реалізації, або в оцінці їх можливого використання [8].

Згідно з Інструкцією № 291 зворотні відходи виробництва обліковуються на субрахунку 209 "Інші матеріали" [6].

Завершальним етапом первинного обліку відходів є їх паспортизація. Вона охоплює послідовне збирання, узагальнення та зберігання відомостей про кожний конкретний вид відходів, їх походження, технічні, фізико-хімічні, технологічні, екологічні, санітарні, економічні та інші показники, методи їх вимірювання та контролювання, а також технології їх знешкодження, оброблення, перероблення, утилізації чи видалення.

Інвентаризація відходів проводиться на загальних методологічних засадах, згідно з чинними в Україні нормативними документами про організування бухгалтерського обліку і звітності. Вона представляє собою комплекс разових організаційно-технічних заходів з виявлення, ідентифікації, опису і реєстрації відходів, обліку обсягів їх утворення, утилізації та видалення, а також виявлення і обстеження місць утворення відходів і об'єктів поводження з ними.

Проводять інвентаризацію шляхом віднесення відходів до певних категорій та класифікаційних груп, виходячи з їх походження, складу, стану, небезпеки для довкілля та здоров'я людини, технологічних можливостей знешкодження, утилізації чи видалення [16].

Зміст облікової політики за її розділами доцільно доповнити наступними складовими, які допоможуть організувати отримання інформації про обсяги відходів виробництва та операцій поводження з ними (рис. 6).

ВИСНОВОК

Таким чином, екологізація є основним напрямом діяльності аграрних підприємств і базується на освоєні еколого-економічних методів господарювання для забезпечення розширеного відтворення природних ресурсів за рахунок формування стійких еколого-економічних систем, збільшення обсягів виробництва конкурентоспроможної екологічно безпечної продукції, створення агросистем за використання екологічних методів господарювання.

Агропромислове виробництво з екологічної точки зору досягло поворотного моменту, що об'єктивно обумовлює необхідність опрацювання якісно нового підходу в організації аграрного природокористування, підходу, заснованого на гармонізації відносин суспільства, виробництва і природи, і обумовленого як стратегія екологічно сталого розвитку.

Раціональне управління відходами можливе на підставі достовірної інформації з системи бухгалтерського обліку, однією зі складових якої є облікова політика. Саме облікову політику необхідно розглядати як інструмент перетворення екологічно направленої інформації в облікові показники згідно з потребами фінансової, внутрішньої звітності та управління.

Література:

1. Бутинець Ф.Ф., Войналович О.П., Томашевська І.Л. Організація бухгалтерського обліку: підруч.; 4-е вид., доп. і перероб. Житомир: ПП "Рута", 2005. 528 с.
2. Державна служба статистики. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>
3. Закон України "Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні", від 16.07.1999 р. (зі змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua>

4. Закон України "Про відходи" від 05.03.1998 р. № 187/98-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>
5. Закону України "Про охорону навколишнього природного середовища" від 25 червня 1991 р. № 1264-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>
6. Інструкція про застосування плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій, затверджена наказом Мінфіну України від 30.11.1999 р. № 291. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>
7. Інструкція щодо заповнення типової форми первинної облікової документації № 1-ВТ "Облік відходів та пакувальних матеріалів і тари", затв. Наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища України № 342 від 07.07.2008 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/>
8. Методичні рекомендації з бухгалтерського обліку запасів, затв. Наказом Міністерства фінансів України № 2 від 10.02.2007 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>
9. Методичні рекомендації з планування, обліку і калькулювання собівартості продукції (робіт, послуг) сільськогосподарських підприємств, затв. Наказом Міністерства аграрної політики України № 132 від 18.05.2001 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>
10. Николаева С.А. Учетная политика организации: принципы формирования, содержание, практические рекомендации, аудиторская проверка. М.: Аналитика-Пресс, 1998. 168 с.
11. Порядок ведення державного обліку і паспортизації відходів, затв. Постановою КМУ від 1 листопада 1999 р. № 2034. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>
12. Правдюк Н.Л., Коваль Л.В., Коваль О.В. Облікова політика підприємств: навчальний посібник. Київ: "Центр учбової літератури", 2020. 647 с.
13. Руденко О.В. Екологічна та облікова політики в управлінні промисловим підприємством. Ефективна економіка. 2019. № 6.
14. Сторожук Т.М., Авершин Д.А. Облікова політика підприємства щодо відходів. URL: http://www.nbuiv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Oif_apk/2009_1/18_Storo.pdf
15. Жук В.М. Екологічні аспекти бухгалтерського обліку в агропромисловому виробництві. Агроекологічний журнал. 2012. № 2. С. 18—23.
16. Лепетан І.М. Екологічна безпека як запорука ефективної екологічної та облікової політики в управлінні аграрним бізнесом. Stages of Formation and Development of the Economy of Independent Ukraine: Collective monograph [Ed. by Doctor of Economics Sciences, Prof. Yu. Pasichnyk]. Verlag SWG imex GmbH, Nuremberg, Germany, 2021, Pp. 390—403.
4. The Verkhovna Rada of Ukraine (1998), The Law of Ukraine "On Waste", available at: <https://zakon.rada.gov.ua> (Accessed 05 Dec 2021).
5. The Verkhovna Rada of Ukraine (1991), The Law of Ukraine "On Environmental Protection", available at: <https://zakon.rada.gov.ua> (Accessed 05 Dec 2021).
6. Ministry of Finance of Ukraine (1999), "Instruction on the application of the chart of accounts for accounting of assets, capital, liabilities and business operations of enterprises and organizations", available at: <https://zakon.rada.gov.ua> (Accessed 05 Dec 2021).
7. Ministry of Finance of Ukraine (2008), "Instructions for filling in the standard form of primary accounting documentation № 1-VT "Accounting for waste and packaging materials and containers", available at: <https://zakon.rada.gov.ua> (Accessed 05 Dec 2021).
8. Ministry of Finance of Ukraine (2007), "Methodical recommendations on inventory accounting, approved", available at: <https://zakon.rada.gov.ua> (Accessed 05 Dec 2021).
9. Ministry of Agrarian Policy of Ukraine (2001), "Methodical recommendations for planning, accounting and calculation of the cost of products (works, services) of agricultural enterprises, approved", available at: <https://zakon.rada.gov.ua> (Accessed 05 Dec 2021).
10. Nikolaeva, S.A. (1998), Uchetnaya politika organizatsii: printsipy formirovaniya, sodержaniye, prakticheskiye rekomendatsii, auditor'skaya proverka [Accounting policy of the organization: principles of formation, content, practical recommendations, audit], Analytica-Press, Moscow, Russia
11. Cabinet of Ministers of Ukraine (1999), "Procedure for maintaining state accounting and certification of waste", available at: <https://zakon.rada.gov.ua> (Accessed 05 Dec 2021).
12. Pravdyuk, N.L., Koval, L.V. and Koval, O.V. (2020), Oblikova polityka pidpryyemstv: navchal'nyy posibnyk [Accounting policy of enterprises: a textbook], Center for Educational Literature, Kyiv, Ukraine
13. Rudenko, O.V. (2019), "Environmental and accounting policies in the management of an industrial enterprise", Efektivna ekonomika, [Online], vol. 6, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua> (Accessed 05 Dec 2021).
14. Storozhuk, T.M. and Avershin, D.A. (2009), "The company's accounting policy for waste", Oblik i finansy, [Online], available at: http://www.nbuiv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Oif_apk/2009_1/18_Storo.pdf (Accessed 05 Dec 2021).
15. Zhuk, V.M. (2012), "Environmental aspects of accounting in agro-industrial production", Ahroekologichnyy zhurnal, vol. 2.
16. Lepetan, I.M. (2021), "Environmental security as a guarantee of effective environmental and accounting policies in the management of agricultural business", Stages of Formation and Development of the Economy of Independent Ukraine: Collective monograph, Verlag SWG imex GmbH, Nuremberg, Germany, pp. 390—403.

References:

1. Butynets, F.F., Voynalovych, O.P. and Tomashevskaya, I.L. (2005), Orhanizatsiya bukhhalters'koho obliku [Organization of accounting], 4th ed.,: Ruta, Zhytomyr, Ukraine
 2. State Statistics Service of Ukraine (2020), available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (Accessed 05 Dec 2021).
 3. The Verkhovna Rada of Ukraine (1999), The Law of Ukraine "On Accounting and Financial Reporting in Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua> (Accessed 05 Dec 2021).
- Стаття надійшла до редакції 08.12.2021 р.*

УДК 332.142.6

*С. В. Федоренко,
к. т. н., доцент, доцент кафедри охорони праці і навколишнього середовища, Київський національний університет будівництва та архітектури, академік Академії будівництва України
ORCID ID: 0000-0003-1487-6890*

*Л. О. Василенко,
к. т. н., доцент, доцент кафедри охорони праці і навколишнього середовища, Київський національний університет будівництва та архітектури
ORCID ID: 0000-0003-4201-5481*

*Ю. О. Березницька,
к. т. н., доцент, доцент кафедри охорони праці і навколишнього середовища, Київський національний університет будівництва та архітектури
ORCID ID: 0000-0001-7953-3974*

DOI: 10.32702/2306-6814.2021.24.23

РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВ, УСТАНОВ ТА ОРГАНІЗАЦІЙ В УКРАЇНІ

S. Fedorenko,
PhD in Technical Sciences, Associate Professor, Kyiv National University of Construction and Architecture,
Academician of academy of building of Ukraine
L. Vasylenko,
PhD in Technical Sciences, Associate Professor, Kyiv National University of Construction and Architecture
Yu. Bereznytska,
PhD in Technical Sciences, Associate Professor, Kyiv National University of Construction and Architecture

REGULATION OF ENVIRONMENTAL SAFETY OF ENTERPRISES, INSTITUTIONS AND ORGANIZATIONS IN UKRAINE

Дослідження екологічної безпеки як невід'ємної частини національної безпеки — відносно нова галузь, яка стала актуальною в глобалізованому світі.

В умовах сучасного суспільного розвитку одним із пріоритетів національних інтересів України є забезпечення громадян і суспільства екологічно та технологічно безпечними умовами життя, охороною та відновленням навколишнього природного середовища. Як універсальної системи життєдіяльності людини, охорона та відновлення навколишнього середовища стали найважливішим завданням охорони генофонду та перспектив економічного та соціального розвитку українського народу.

Однією з найважливіших умов сталого і пропорційного розвитку країни є вирішення проблеми забруднення навколишнього середовища, недотримання яких загрожує економічній та екологічній безпекам.

Важливість екологічної безпеки потребує нових методів оцінки, наукових і обґрунтованих екологічних проблем, економічного та статистичного аналізу, прогнозування загроз, моделювання та прогнозування ризиків втручання суб'єктів господарювання та охорони навколишнього середовища.

The relevance of the topic of work plowed by us is due, on the one hand, to great interest in modern science, on the other hand, its lack of development. Environmental situation in which it is necessary to function in a modern economy, raises the need for a comprehensive consideration of economic problems in terms of environmental requirements and, conversely, environment from an angle of view

of the requirements of economic development. This is explain practical and theoretical actuality of theme.

Consisting of management ecological safety of modern operating of domestic enterprises conditions is on the initial stage of forming of mechanism of its providing. Analysis of nature management, environmental management and environmental activities of enterprises in Ukraine revealed the urgent need for the immediate formation of a clear mechanism environmentally safe development based on improvement and transformation the existing legislative and regulatory framework of the state environmental regulation, environmental management systems of enterprises, comprehensive taking into account the environmental factor in all aspects of production activities.

A positive solution to environmental problems for any state depends, first of all, on the implementation of effective mechanisms for regulating environmental safety.

Environmental safety research as an integral part of national security is a relatively new industry that has become relevant in a globalized world.

In the context of modern social development, one of the priorities of Ukraine's national interests is to ensure and society with environmentally and technologically safe living conditions, protection and restoration of the environment. As a universal human life system, environmental protection and restoration have become the most important task protection of the gene pool and prospects of economic and social development of the Ukrainian people.

One of the most important conditions for sustainable and proportional development of the country is to solve the problem of environmental pollution, non-compliance with which threatens economic and environmental safety.

Environmental issues safety, reducing the impact of enterprises' activities on the environment and ensuring their economic safety are some of the most relevant issues of our time. Enterprise and their stakeholders carry out their activities not in the natural, but in the man-made environment created by these enterprises, that in turn, produces more and more threats and dangers to their functioning and development. Therefore, the study of environmental safety is extremely important.

The importance of environmental safety requires new methods of assessment, scientific and substantiated environmental problems, economic and statistical analysis, threat forecasting, modeling and forecasting of risks of intervention of business entities and environmental protection.

Ключові слова: підприємство, екологічна безпека, сталий розвиток, соціально-економічна діяльність, система, екологічний розвиток, "зелений" бізнес, "зелене" будівництво.

Key words: enterprise, ecological safety, sustainable development, socio-economic activity, system, ecological development, green business, green construction.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Сьогодні українські промислові підприємства працюють у надзвичайно невизначеному та динамічному зовнішньому середовищі, конкуренція та кризи в економічній та екологічній сферах є дуже жорсткими.

Нова система соціальних цінностей вимагає змін у цілях корпоративного розвитку. Його соціально-екологічні аспекти стають пріоритетними, а це у свою чергу потребує перегляду поглядів на вибір критеріїв розвитку та оцінку ефективного економічного зростання. Ця пріоритетна зміна потребує більш детального дослідження розвитку підприємства як соціальної екосистеми.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженням проблем екологічної безпеки займаються багато вітчизняних та зарубіжних вчених, зокрема Н.А. Малиш, С.Д. Гелієв, М.І. Крупка, Ю.Ю. Малик, О.М. Головинов, М.Є. Горожанкіна, Б.В. Губський, Т.Б. Кузенко та ін. Крім того, у роботах І.В. Розпутенко,

Л.І. Дмитриченко, Л.А. Дмитриченко, Г.П. Жемчужнікової та інших висвітлюється питання інформаційного забезпечення екологічної безпеки.

Аналіз опублікованих праць, присвячених дослідженню цієї багатогранної проблеми, показує, що її теоретичні та практичні дослідження ще недостатні. Тому необхідно поглибити та удосконалити теоретичні дослідження та методичні розробки, пов'язані з механізмом державного управління у сфері екологічної безпеки підприємства.

МЕТА СТАТТІ

Метою дослідження є вивчення теоретичних основ та обґрунтування сутності принципів функціонування підприємства за умов сталого розвитку.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

З другої половини 20 століття почав виникати тісний зв'язок між економічним розвитком і змінами навколишнього середовища. Зростання економічної активності людей призвело до поглиблення світової екологічної

кризи. Руйнування елементів навколишнього середовища безповоротно призводить до нестачі ресурсів, що призводить до виникнення нових економічних проблем.

Через надзвичайні ситуації та катастрофи — метеорологічні, гідрологічні та геологічні природні явища Україна має тенденцію до погіршення стану, держава зазнає серйозних економічних втрат. Необхідність розвитку вітчизняного екологічного підприємництва зумовлена багатьма факторами: високим рівнем забруднення навколишнього середовища, озелененням всіх бізнес-процесів, зацікавленістю людей у збереженні здоров'я за рахунок споживання органічної продукції, необхідністю дотримання міжнародних екологічних стандартів для виходу на зовнішні ринки.

Важливу роль у досягненні сталого розвитку сучасного підприємства відіграє інтенсивне і збалансоване використання його потенціалу, як основа, на якій будуються і реалізуються його зовнішні і внутрішні відтворювальні процеси.

Екологічно орієнтований розвиток підприємств є якісним і цілеспрямованим процесом змін з інноваційними властивостями у сфері технології, організації та управління.

Все більшого значення набуває екологічна складова корпоративної діяльності, яка є показником технологічності виробництва, сформованості основи корпоративних інновацій, соціальної та екологічної відповідальності. Тому українські компанії повинні шукати нові напрямки розвитку, особливо як соціальної екосистеми.

Видами підприємницької діяльності, які підтримує середовище, можуть бути:

1. Діяльність з виробництва екологічно чистої продукції (фармацевтика, медичне обладнання, енергія вітру, сонячна енергія, органічне сільське господарство, електротранспорт тощо).

2. Інновації (дослідження, інженерні, науково-дослідні та сучасні знання, навколишнє середовище, економіка, управління та інші знання використовуються для захисту та відтворення навколишнього середовища).

3. Аудит (оцінка впливу на довкілля, екологічна експертиза, екологічна сертифікація, паспортизація, економічний та екологічний аудит, підготовка до отримання дозволів на природокористування).

4. Освіта (екологічна підготовка, підвищення кваліфікації та перепідготовка на всіх освітніх рівнях).

5. Право (юридичні та консультаційні послуги з екологічних питань).

6. Освіта (інформаційне забезпечення екології, охорони навколишнього середовища та природокористування).

7. Банківська справа (пов'язана з фінансуванням та кредитами на екологічну діяльність).

8. Стандартизація та сертифікація (робота та послуги у сфері сертифікації, товари, процеси, технології, обладнання, матеріали, сировина, об'єкти довкілля та методичне забезпечення на основі параметрів навколишнього середовища).

9. Екотуризм, страхування (послуги з екологічного страхування, перестраховування та соціального страхування).

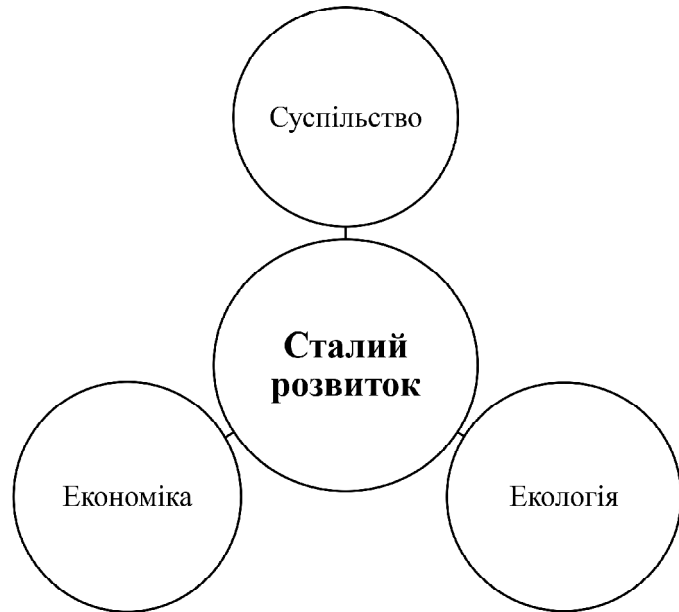

Рис. 1. Сталий розвиток підприємств України

Джерело: сформовано авторами на основі аналізу.

10. Франчайзинг (операція з перетворення певних об'єктів з екологічними зобов'язаннями щодо використання та розвитку у франчайзинг (використання)).

11. Біржа (купівля та продаж екологічно чистої продукції, екологічно чистого обладнання, приладів, матеріалів та інших матеріально-технічних ресурсів з метою забезпечення екологічної безпеки, а також ведення фондової діяльності шляхом продажу екологічних об'єктів).

12. Лізинг (операції з набуття і використання природоохоронного обладнання, приладів та інших видів рухомого й нерухомого майна, що є об'єктом лізингу, передача його лізинг одержувачу).

13. Ревіталізація (відновлення, охорона та відновлення довкілля, рекультивация, інші природоохоронні та оздоровчі заходи, відновлення земель, лісів, водойм тощо).

Поняття "сталий розвиток" вперше з'явилося у "Все-світній стратегії збереження природи" (1980 р.). У ньому були визначені основні шляхи охорони природних ресурсів, методи усунення негативного впливу людини на природу, а також екосистеми, які потребують підтримки та охорони, розроблені методи сталого соціально-економічного розвитку для економічного використання біосферних ресурсів та екосистем. Ці матеріали підтверджують думку про те, що певну увагу необхідно приділяти розробці довгострокових проєктів, які мають висвітлювати економічний та екологічний вплив на навколишнє середовище, недоліки та переваги всіх можливих варіантів.

Конференція ООН з навколишнього середовища та розвитку (Ріо-де-Жанейро, 1992 р.) розробила концепцію "сталого розвитку", яка передбачає використання паливно-енергетичних ресурсів та води, пропозиції щодо нової моделі розвитку, а також запровадження системи цін з урахуванням впливу на навколишнє середовище. Поняття "сталий розвиток" описується в документі як довгостроковий розвиток для забезпечення

Таблиця 1. Загрози екологічної безпеки

Вид порушення взаємодії	Порушення речових взаємодій	Порушення енергетичних взаємодій	Порушення інформаційних взаємодій
Загрози	Зниження біопродуктивності живих організмів території		Виробництво генномодифікованих продуктів
	Порушення харчових ланцюгів екосистем		Знищення видів рослин і тварин
	Порушення кругообігів речовин	Виснаження природних копалин	Мутування видів мікроорганізмів, рослин і тварин

Джерело: [2].

стабільного економічного зростання без негативного впливу на навколишнє середовище. Підсумком зустрічі стало оголошення нового напрямку суспільного розвитку, заснованого на принципі уніфікації економічних, екологічних та соціальних питань.

Сталий розвиток підприємства базується на таких принципах:

— екологічна стійкість (основні обмеження на використання невідновлюваних ресурсів; обмеження на використання відновлюваних ресурсів; обмеження на викиди в навколишнє середовище; врахування факторів відновлюваного середовища);

— економічна стабільність (економічна орієнтація на майбутнє; збереження матеріальних і нематеріальних активів; стабільний грошовий обіг; запобігання чи обмеження "нового" боргу; ефективне використання ресурсів; забезпечення "прозорості" витрат);

— соціальна стабільність (забезпечити реалізацію прав людини та можливість якісного життя; гарантувати безпеку та справедливість; рівні можливості; гарантувати соціальний захист; інвестиції в освіту для майбутніх поколінь тощо).

Особливо важливо виявляти та вивчати загрози екологічній безпеці як потенційні можливості її порушення.

На сьогодні загальновідомо, що загрози екологічній безпеці можна класифікувати за територією — внутрішні (будь-який об'єкт, що здійснює негативний вплив на навколишнє середовище шляхом господарської діяльності) та зовнішні (транскордонний вплив забруднення); за джерелом екологічної небезпеки — техногенні та природні. Через природні поля — загрози атмосфері, водним ресурсам, біосфері тощо.

Передумовою ефективного та збалансованого розвитку промислових підприємств є формування концепції

Таблиця 2. Напрями екологічного розвитку підприємства

НАПРЯМИ ЕКОЛОГІЧНОГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВА			
Наукометодичні види діяльності	Техніко-технологічна діяльність	Інформаційно-аналітична діяльність	Виробничі види діяльності
Екологічний консалтинг	Екологічний інжиніринг/ екологічний лізинг	Екологічне страхування	Виробництво еколого-безпечної продукції
Екологоаудиторська діяльність	Зміна технічної бази з встановлення установок, що зменшують викиди	Екологічний маркетинг	
Розробка біотехнологій		Екологічна сертифікація послуг	

Джерело: [4].

економічно-екологічного менеджменту, яка трактується як конструктивна система, що забезпечує підприємствам соціально-економічний ефект у частині оптимізації споживання та структури навколишнього середовища.

Механізм удосконалення екологічного розвитку підприємств — це сукупність методів та інструментів управління, за допомогою яких можна організувати, стандартизувати та координувати природний процес господарювання та виробничі і суспільні процеси для забезпечення належного рівня екологічного виробництва та споживання і підтримки якості навколишнього середовища.

Механізм управління еколого-господарською діяльністю включає три основні підсистеми: еколого-економічну підсистему виробничої діяльності — об'єкти управління, підсистеми організації та управління, соціальні підсистеми. На цьому етапі формування підприємства мають використовувати такі напрями розвитку:

1. Науково-методична діяльність:

Консалтинг — це професійна допомога, яка надається консультантами з управління, керівникам та керівництву різних підприємств і організацій (замовникам) для аналізу та вирішення проблем у їх діяльності та розвитку у вигляді консультацій та пропозицій, а також спільної з клієнтами розробки рішень.

Діяльність екологічного аудиту включає екологічний аудит та його організацію, закони, методи, консультаційне та інші види забезпечення.

2. Технологія та технічна діяльність:

Екологічний інжиніринг (екоінжиніринг) — це низка цілеспрямованих дій, що здійснюються в певній організаційно-правовій формі, результатом якої є створення нових виробничих потужностей для мінімізації збитків у сфері охорони навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів. Характеризується обов'язковою участю держави та наявністю спеціальних суб'єктів.

Екологічний лізинг — це специфічна оренда, об'єктом якої може бути будь-який вид матеріальних цінностей (рухомих і нерухомих) екологічного призначення, якщо вони не знищені під час виробничого циклу. Для підприємств об'єктами екологічного лізингу можуть бути: технологія, обладнання, установки, машини.

3. Інформаційно-аналітична діяльність:

Екологічне страхування (ЕС) — це страхування цивільно-правової відповідальності за збитки, завдані підприємствами, установами та організаціями (страховими компаніями) внаслідок діяльності, що підвищує екологічні ризики.

Екологічний маркетинг — специфічний вид маркетингу, який передбачає орієнтацію всієї діяльності підприємства (розробка продукції, виробництво, пакування, транспортування, збут, просування, переробку та утилізацію) на формування та задоволення екологічно орієнтованих потреб щодо досягнення прибутку, зберегати довкілля та здоров'я людей.

Сертифікація екологічної продукції є добровільною. Об'єктами серти-

фікації можуть бути продукти харчування, різноманітні товари та послуги, нерухомість.

Досвід провідних країн свідчить, що в екологічній сфері все більшу роль відіграє національна інноваційна діяльність, а саме: реалізація масштабних цільових проєктів (США, Великобританія, Франція); поширення інновацій, створення сприятливого інноваційного середовища та економічної структури (Німеччина, Швеція, Швейцарія), розвиток відповідної інфраструктури (Японія, Південна Корея). Іншими словами, практика охорони навколишнього середовища в цих країнах полягає не стільки в подоланні наслідків екологічної шкоди, скільки у впровадженні інноваційних технологій щодо зменшення такої шкоди та запобігання негативному техногенному впливу.

У багатьох європейських регіонах діють регіональні інститути технологій та інновацій, які створені за підтримки держави та підтримують інноваційну екологічну діяльність у регіоні шляхом:

- організування семінарів для дослідників управління знаннями в галузі охорони навколишнього середовища;
- допомоги в отриманні патентів та ліцензій;
- організації передачі технологій;
- організації змагання серед новаторів;
- фінансування інноваційних організацій для участі у міжнародних виставках;
- організування інноваційних форумів та фестивалів;
- надання фінансової підтримки студентам для реалізації наукових проєктів;
- координації між університетами та науковими установами;
- підтримки діяльності інноваційних кластерів.

Зарубіжні країни також мають багатий досвід використання адміністративно-правових та економічних засобів регулювання природокористування та охорони навколишнього середовища. Водночас не існує найкращого інструменту моніторингу навколишнього середовища, кожен інструмент призначений для вирішення конкретної проблеми, а в деяких випадках є більш доречним за інший. Іншими словами, для зарубіжних країн характерна комбінація різних методів екологічного нагляду, щоб країни могли реалізувати комплексну екологічну та економічну політику, що охоплює всі рівні та галузі природокористування.

Виходячи з вищесказаного, можна сказати, що на даному етапі цивілізації та прогресу одним із пріоритетних завдань України є гармонізація національного екологічного законодавства з природоохоронним законодавством ЄС за допомогою таких методів:

- адаптувати національне екологічне законодавство, сформульоване та прийняте до вимог екологічного законодавства ЄС;

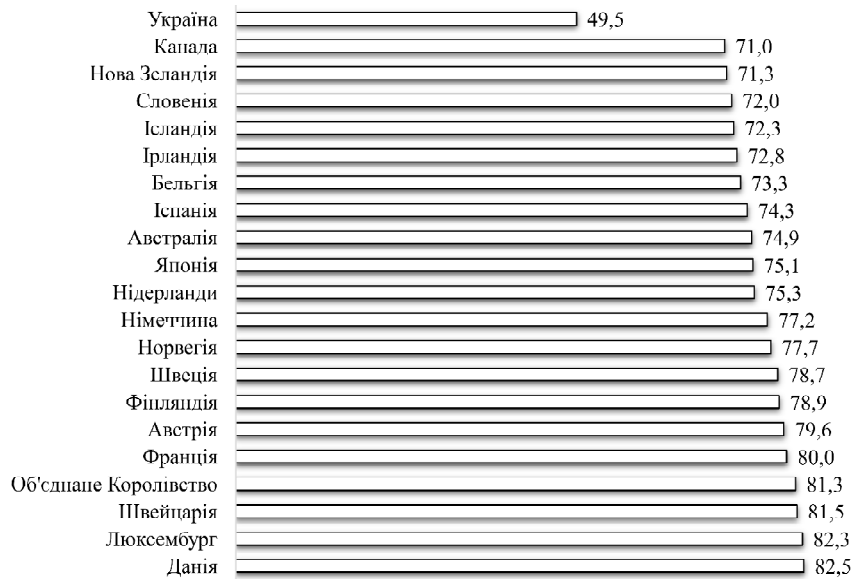

Рис. 2. Рейтинг країн світу за Індексом екологічної ефективності за 2020 рік

- забезпечити їх ефективне впровадження в державне управління в екологічній сфері;
- забезпечити дотримання обов'язкових екологічних норм відповідно до встановлених вимог;
- обов'язкова оцінка ефективності чинного законодавства (тобто результатів, отриманих шляхом оцінки).

Більшість країн світу стурбовані погіршенням стану навколишнього середовища. Кожна країна використовує загальні та специфічні показники для оцінки екологічних тенденцій. Для глобального порівняння найповнішою методологією є методологія, розроблена Єльським університетом у США, яка забезпечує розрахунок комплексного індексу, а саме індексу екологічної ефективності. Індекс екологічної ефективності 2020 року (EPI) розраховувався на основі 24 показників ефективності в 180 країнах/регіонах, які охоплюють 10 категорій здоров'я навколишнього середовища та життєздатності екосистеми. Ці показники дозволяють оцінити близькість країн до встановлених цілей екологічної політики та глобальних цілей сталого екологічного розвитку на національному рівні.

Сьогодні в Україні, окрім водних ресурсів та рибного господарства, усі групи екологічних індикаторів демонструють негативні тенденції. Аналіз показує, що Україні необхідно вжити певних заходів для покращення екологічного стану. Одним із способів поглибленого вивчення цієї проблеми може бути розробка нового типу підприємництва — охорона довкілля. Екологічне підприємництво ("зелене" підприємництво) є необхідною умовою та важливою складовою подальшого розвитку соціальної економіки та екології.

Проте слід зазначити, що розвиток цієї бізнес-сфери не до кінця вивчений, як в Україні, так і в усьому світі.

Серед факторів, що сприяють розвитку екологічного підприємництва, слід насамперед виділити посилення міжнародних і національних стандартів охорони навколишнього середовища, розвиток екологічного рин-

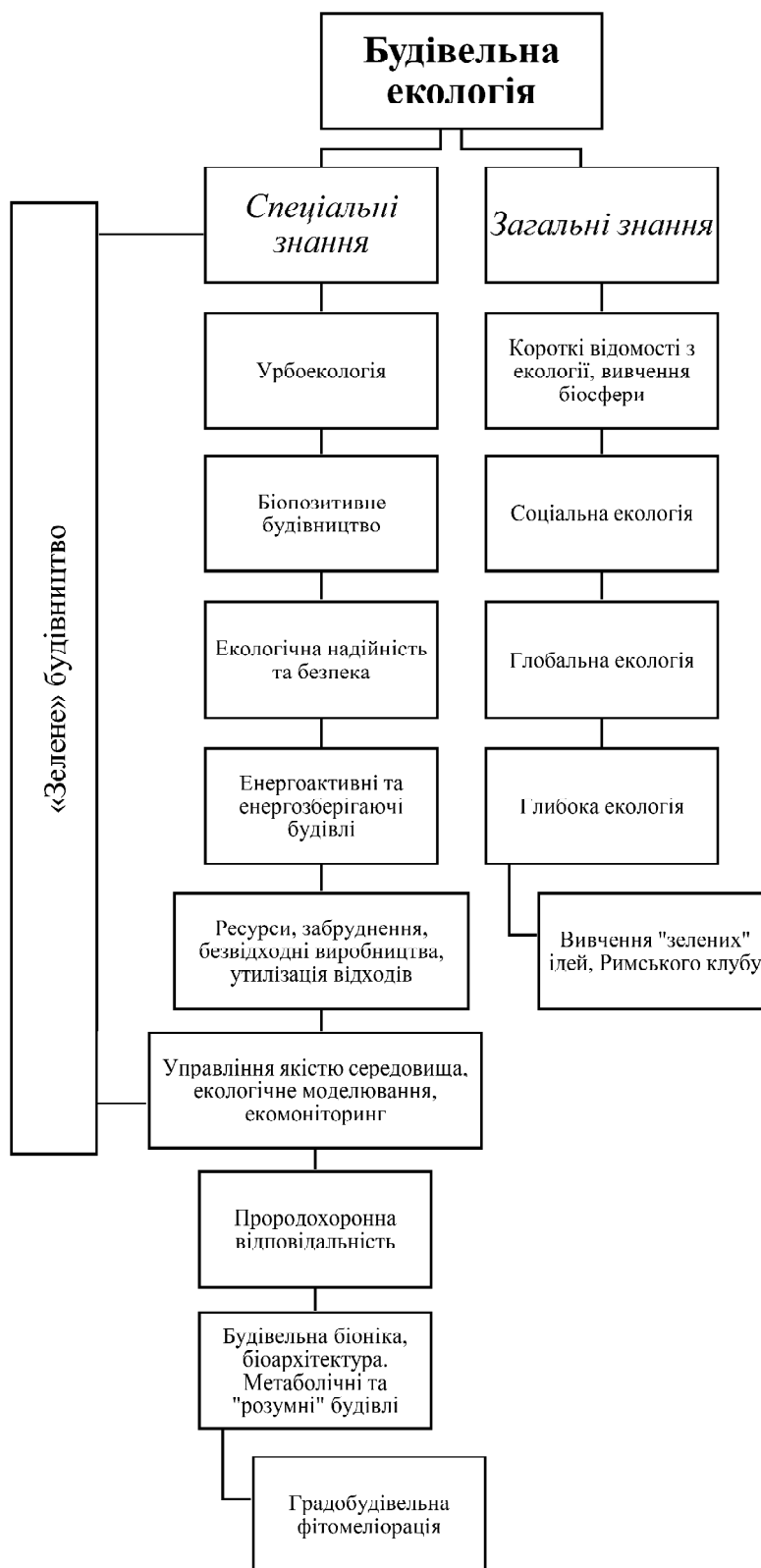

Рис. 3. Структура будівельної екології

Джерело: [6].

ку товарів і послуг, посилення інтересу споживачів до отримання екологічних товарів і послуг, виробництва конкурентоспроможної продукції виробниками при врахуванні екологічних факторів, удосконаленні державного нагляду за екологічним підприємництвом у регіоні тощо.

Прикладна екологічна наука включає такі поняття, як архітектурна екологія. Для Тетіору А.Н. предметом дослідження є вплив будівель на навколишнє середовище, а також вплив факторів навколишнього середовища на експлуатацію будівель і споруд у найкращому режимі, щоб забезпечити людину якісним середовищем

і життям. Вчені також запропонували структуру будівельної екології.

"Зелена" технологія будівництва сформувалася в більшості урбанізованих країн на початку 1990-х років. Всесвітня рада з зеленого будівництва була заснована в 2002 році і наразі налічує 75 держав-членів.

Під "зеленим" будівництвом розуміють будівництво та експлуатацію будівель з низьким споживанням енергії та матеріалів протягом усього життєвого циклу будинку.

Національне агентство зі сталого розвитку трактує поняття "зелені" будівлі як практику в будівництві та експлуатації будівель, яка спрямована на зниження споживання енергетичних і матеріальних ресурсів протягом усього життєвого циклу будівель та збереження або покращення їх якості.

Зелена будівництво ("green building", "sustainable building") — це системний метод проєктування, облаштування та обслуговування будівель, завдяки якому будівля може економити ресурси, бути найбільш комфортною та найменш впливати на навколишнє середовище.

Концепція зеленого будівництва поєднує в собі широкий спектр практик і методів, щоб в кінцевому підсумку зменшити та усунути вплив будівель на навколишнє середовище та здоров'я людей. Проєкт застосовує метод використання сонячного світла, використання пасивної сонячної енергії або активної сонячної енергії та фотоелектричних технологій, використання рослин і дерев для проходження через зелений дах, наприклад, використання гравію та проникного бетону замість звичайного бетону чи асфальту для збільшення поповнення підземних вод.

Будівлі та споруди мають значний прямиий і непрямиий вплив на навколишнє середовище. Особливо при будівництві, експлуатації, реконструкції та демонтажі будівель використовуються енергія, вода та сировина для утворення відходів та потенційно шкідливих викидів в атмосферу.

Основними принципами "зеленого" будівництва є:

- оптимальний вибір місця, включення будівлі в загальну інфраструктуру ландшафту, навколишнього середовища та транспорту;
- вікна виходять на південь для максимального використання сонячної енергії та денного світла;
- найнижче споживання енергії, підвищена ефективність, альтернативна енергія;
- покращення теплоізоляційних характеристик та безпечне використання теплоізоляційних матеріалів;
- зворотна вентиляція (віддача тепла повітря в систему опалення);
- використання нешкідливих, відновлюваних та переробних матеріалів;
- віддача переваги місцевим матеріалам;
- нешкідлива автоматична система опалення;
- ефективне використання води та можливість повторного використання води;
- поліпшення якості повітря в приміщеннях;
- сприятливий вплив на здоров'я та самопочуття людини;
- полегшення технічного обслуговування будівлі;

— зниження кількості твердих відходів у процесі зносу та демонтажу будівлі;

— сприяння довгостроковому розвитку: екологічному, економічному та соціальному.

"Зелена забудова" або екологічно стійка структура — це результат проєктування, спрямованого на підвищення ефективності використання обмежених ресурсів (землі, енергії, холоду та тепла, води та матеріалів); шляхом кращого вибору місця будівництва, управління, експлуатації, завдяки зменшенню шкідливого впливу на здоров'я людини та мінімізації негативного впливу будівлі на навколишнє середовище протягом усього життєвого циклу.

Лише за таких обставин Україна зможе надалі розвивати "зелену" забудову:

— сприяння розвитку високоефективного природоохоронного обладнання та матеріального виробництва, особливо стягнення екологічного податку на будівельні матеріали;

— підвищення професійного рівня фахівців з будівництва, експлуатації та проєктування;

— розвиток наукового супроводження зеленого будівництва;

— впровадження в навчальний процес курсу із зеленого будівництва;

— організування проєктування та будівництва будівель і споруд з високою екологічністю та енергоефективністю;

— розробити заходи щодо підвищення попиту на зелену забудову, реалізувати плани формування екологічно орієнтованих потреб та підвищити екологічну грамотність споживачів.

ВИСНОВКИ

Здійснення трансформації українського ринку відкрило нові можливості для корпоративного розвитку. З одного боку, виховання підприємництва є передумовою та необхідною частиною сучасної моделі управління ринковою конкуренцією. З іншого боку, подальший розвиток українського підприємництва без належного врахування екологічних факторів може призвести до більшого екологічного навантаження.

Основним напрямком збереження цілісності економічної системи є вжиття ефективних природоохоронних заходів, у тому числі активне проведення різноманітних форм природоохоронної діяльності.

Для розвитку екологічного підприємництва необхідно доповнити національну екологічну політику України, сформулювати окремі цілі та завдання щодо її реалізації, забезпечити нормативно-правову базу та умови для реалізації національної політики в контексті очікуваного екологічного підприємництва.

Література:

1. Беспалова О.В. Екологічна політика країн ЄС щодо регулювання суспільних відносин у сфері підтримання екологічної безпеки. Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. 2020. № 30. С. 147—155. URL: <https://periodicals.karazin.ua/law/article/view/16356/15431>
2. Волошенко О. О. Методичний підхід до формування стратегії еколого-орієнтованого розвитку під-

приємства. Електронний журнал "Ефективна економіка". 2016. №11. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5274>

3. Желібо Є.П., Гацька Л.П., Мурована Т.О. Перспективи розвитку екологічного підприємництва в Україні. Електронний журнал "Ефективна економіка". 2020. №3. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7692>

4. Косович Б. Екологічне підприємництво як важлива складова сучасної економіки України. Електронний журнал "Економічний аналіз". 2020. № 3 (30). С. 109—118. URL: <https://www.econa.org.ua/index.php/econa/article/view/1845/6565656903>

5. Кравченко М.С., Погорелов В.М. Екологічне підприємництво в Україні: сутність поняття, сучасний розвиток і перспективи цього виду діяльності в країні. Електронний журнал "Економічні науки". 2017. № 34. С. 361—368. URL: http://eir.pstu.edu/bitstream/handle/123456789/16272/34_2017_p361-368.pdf?sequence=1

6. Лепейко Т.І., Мазоренко О.В. Розвиток підприємства як соціально-екологічної системи в умовах нестабільності. Електронний журнал "Механізм регулювання економіки". 2017. № 3. С. 65—75. URL: https://mer.fem.sumdu.edu.ua/content/acticles/issue_34/Tetyana_I_Lepeiko_Oksana_V_MasorenkoThe_Enterprise_Development_as_Social_and_Ecological_System_in_Conditions_of_Instabili.pdf

7. Лесік Г. Зелене будівництво: причини та тенденції розвитку. URL: <https://vseosvita.ua/library/zelene-budivnictvo-pricini-ta-tendencii-rozvitku-407594.html>

8. Орловська Ю.В., Вовк М.С., Чала В.С., Мащенко С.В. Економічна політика ЄС з підтримки зеленого житлового будівництва: монографія. Дніпро, 2017. С. 66—82.

9. Світовий атлас даних. URL: <https://knoema.ru/atlas/%d0%a3%d0%ba%d1%80%d0%b0%d0%b8%d0%bd%d0%b0/topics/%D0%9C%D0%B8%D1%80%D0%BE%D0%B2%D1%8B%D0%B5-%D1%80%D0%B5%D0%B9%D1%82%D0%B8-%D0%BD%D0%B3%D0%B8>

10. Статистичний збірник довкілля України за 2018 рік. Державна служба статистики України. 2018. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2019/zb/11/Zb_dovk_2018.pdf

11. Черенкевич О.С. Екологічна безпека України: статистична оцінка та моделювання: дис. канд. екон. наук: 08.00.10 / Донецький національний університет ім. Василя Стуса. Київ, 2021. С. 190.

12. Environmental Performance Index. URL: <https://epi.yale.edu/epi-results/2020/component/epi>

References:

1. Bepalova, O.V. (2020), "Environmental policy of EU countries on the regulation of public relations in the field of environmental safety", Bulletin of the Kharkiv National University named after V.N. Karazina, [Online], vol. 30, available at: <https://periodicals.karazin.ua/law/article/view/16356/15431> (Accessed 25 Nov 2021).

2. Voloshenko, O.O. (2016), "Methodical approach to formation of strategy of ecologically-oriented development of the enterprise", Electronic journal "Effective

Economy", [Online], vol. 11, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5274> (Accessed 25 Nov 2021).

3. Zhelibo, E.P., Gatska, L.P. and Murovana, T.O. (2020), "Prospects for the development of environmental entrepreneurship in Ukraine", Electronic journal "Effective Economy", [Online], vol. 3, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7692> (Accessed 25 Nov 2021).

4. Kosovych, B. (2020), "Ecological Entrepreneurship as an Important Component of the Modern Economy of Ukraine", Electronic Journal "Economic analysis", [Online], vol. 3 (30), available at: <https://www.econa.org.ua/index.php/econa/article/view/1845/6565656903> (Accessed 25 Nov 2021).

5. Kravchenko, M.S. and Pogorelov, V.M. (2017), "Ecological entrepreneurship in Ukraine: the essence of the concept, modern development and prospects of this type of activity in the country", Electronic journal "Economic sciences", [Online], vol. 34, available at: http://eir.pstu.edu/bitstream/handle/123456789/16272/34_2017_p361-368.pdf?sequence=1 (Accessed 25 Nov 2021).

6. Lepeyko, T.I. and Mazorenko, O.V. (2017), "Development of the enterprise as a socio-ecological system in conditions of instability", Electronic journal "Mechanism of economic regulation", [Online], vol. 3, available at: https://mer.fem.sumdu.edu.ua/content/acticles/issue_34/Tetyana_I_Lepeiko_Oksana_V_MasorenkoThe_Enterprise_Development_as_Social_and_Ecological_System_in_Conditions_of_Instabili.pdf (Accessed 25 Nov 2021).

7. Lesyk, G. (2021), "Green construction: causes and trends of development", [Online], vol. 3, available at: <https://vseosvita.ua/library/zelene-budivnictvo-pricini-ta-tendencii-rozvitku-407594.html> (Accessed 25 Nov 2021).

8. Orlovska, Y.V., Vovk, M.S., Chala, V.S. and Mashchenko, S.V. (2017), Ekonomichna polityka YeS z pidtrymky zelenoho zhytloвого budivnytstva [EU Economic Policy to Support Green Housing], PDABA, Dnipro, Ukraine

9. World data atlas (2021), Available at: <https://knoema.ru/atlas/%d0%a3%d0%ba%d1%80%d0%b0%d0%b8%d0%bd%d0%b0/topics/%D0%9C%D0%B8%D1%80%D0%BE%D0%B2%D1%8B%D0%B5-%D1%80%D0%B5%D0%B9%D1%82%D0%B8-%D0%BD%D0%B3%D0%B8> (Accessed 25 Nov 2021).

10. State Statistics Service of Ukraine (2019), "Statistical collection of the environment of Ukraine for 2018", available at: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2019/zb/11/Zb_dovk_2018.pdf (Accessed 25 Nov 2021).

11. Cherenkevich, O.S. (2021), "Ecological safety of Ukraine: statistical assessment and modeling", Abstract of Ph.D. dissertation, Statistics (economic sciences), Donetsk National University named after Vasyl Stus, Kyiv, Ukraine.

12. Environmental Performance Index (2021), Available at: <https://epi.yale.edu/epi-results/2020/component/epi> (Accessed 25 Nov 2021).

Стаття надійшла до редакції 09.12.2021 р.

УДК 330.59; 338.246.027; 316.34

*А. С. Радіонова,
доктор філософії з економіки, доцент кафедри комерційної діяльності
і логістики, ДВНЗ "КНЕУ імені В. Гетьмана", м. Київ
ORCID ID: 0000-0002-5585-5052*

DOI: 10.32702/2306-6814.2021.24.31

АКТУАЛІЗАЦІЯ УНІВЕРСАЛЬНОГО БАЗОВОГО ДОХОДУ В ПАНДЕМІЧНИЙ І ПОСТПАНДЕМІЧНИЙ ПЕРІОДИ*

A. Radionova,
PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Commercial Activity and Logistics,
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman, Kyiv

ACTUALIZATION OF UNIVERSAL BASIC INCOME IN THE PANDEMIC AND POSTPANDEMIC PERIODS

У постпандемічний період для України вкрай важливим залишається необхідність збереження й підтримки достатнього рівня добробуту населення, пом'якшення негативних наслідків кризи для засобів до існування людей. Тому в статті здійснено спробу систематизувати існуючий досвід впровадження безумовного базового доходу як інструменту, що згладжує та нівелює зростаючий розрив у доходах населення, посилює соціальний захист населення в умовах різкого скорочення та повільного відновлення робочих місць, зумовлених поширенням коронавірусної хвороби. Коротко розкрито сутність концепцій безумовного базового доходу, безумовних базових послуг, гарантованого мінімального доходу, виокремлено принципову відмінність між ними. Проаналізовано деякі соціальні експерименти з виплати базового доходу, показано експериментальний досвід та наслідки впровадження базового доходу на національному та муніципальному рівні, зроблено відповідні висновки. Виявлено закономірності обґрунтування і встановлення величини безумовного базового доходу у порівнянні з національними соціальними стандартами та середньою заробітною платою в соціальних експериментах, що можуть слугувати для подальших національних досліджень в інших країнах. Показано вітчизняний досвід з уведення універсального базового доходу. Обґрунтовано необхідність проведення в Україні пілотних наукових досліджень впливу базового доходу на поведінку її громадян різних соціальних груп за підтримки та патронажу уряду для врахування особливостей національного менталітету.

* Цю статтю виконано в межах наукової роботи "Постпандемічна парадигма соціально-економічного розвитку України в системі координат цифрової економіки" (№ ДР 0121U109496) за грантової підтримки наукової діяльності молодих учених Міністерством освіти і науки України.

In the post-pandemic period for Ukraine the necessity of preserving and maintaining sufficient level of wellbeing of the population, and elimination of negative consequences of the crisis for people's livelihood is very important. That is why this article tries to systematize the existing experience of implementation of universal basic income as a tool to mitigate and eliminate the growing gap in incomes of the population, Strengthens social protection of the population in conditions of a sharp decrease and total renewal of jobs caused by the spread of coronavirus disease. The essence of the concepts of universal basic income, universal basic services, guaranteed minimum income is briefly disclosed, and the principle difference between them is specified. Analysed a number of social experiments in different cranes on payment of basic income, shows the experience they have gained and the results of the implementation of universal basic income at the national and municipal level and for the regions of different levels of development. It was concluded that numerous local experiments with the universal basic income contribute to improvement of economic stability of physical persons and their psychological and emotional state during social and economic crises (such as decline in production or structural unemployment), but in general threaten the cancellation / replacement of existing social programs and the growth of inflation. The article reveals the regularities in establishing the value of insane basic income in comparison with national social standards and average wages in social experiments, which can serve as a basis for further national studies in other countries. It shows the mostly negative and sometimes absent domestic experience of introducing universal basic income and directing the Ukrainian social policy towards re-consolidation and "reloading" of the existing basic services. The necessity of carrying out in Ukraine pilot scientific research of the influence of universal basic income on the behavior of its citizens of different social groups with the support and patronage of the government for taking into account the peculiarities of national mentality is substantiated.

Ключові слова: безумовний базовий дохід, безумовні базові послуги, гарантований мінімальний дохід, нерівність, пандемія.

Key words: universal basic income, universal basic services, guaranteed minimum income, inequality, pandemic.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Вже другий рік поспіль пандемія коронавірусної хвороби COVID-19, розпочавшись у сфері охорони здоров'я, зумовлює глобальні економічні коливання. Внаслідок швидких темпів поширення недослідженої хвороби і спричинених нею численних летальних випадків, урядами країн був прийнятий ряд поспішних рішень, що мали й негативні соціальні, культурні, демографічні та економічні наслідки для більшості населення, зокрема, погіршилися практично усі макроекономічні показники [1], прискорилися без належної апробації процеси діджиталізації у бізнесі, освіті, спілкуванні, змінилися соціально-демографічні індикатори тощо, а публічна політика зокрема демонструвала нездатність розробити ефективні заходи із захисту від наслідків COVID-19.

Окремим негативним ефектом поширення коронавірусної хвороби стало соціальне дистанціювання та вимушено-примусове зменшення економічної активності працездатного населення, яке у своїй більшості в нових умовах опинилося без основного джерела доходів — трудової діяльності — і не могло в тривалій перспективі розраховувати на власні заощадження, які у періоди карантинних обмежень швидко скорочувалися [1].

До того ж очевидним стало збільшення рівня бідності у країнах, що за даними ООН в останні роки демонстрували стабільні темпи його скорочення — за підрахунками Міжнародної організації праці (МОП) у 2020 р. 108 мільйонів працівників опинилися на межі бідності [2, с. 4], а за оцінками Світового банку до кінця 2021 р. крайніх бідних стане в цілому на 150 млн осіб більше [3].

Крім того, посилюлися нерівності на ринку праці. Альтернативним порятунком за таких викликів стала віддалена й гнучка зайнятість, яка окрім індивідуального технічного забезпечення потребувала й відповідних, почасти відсутніх у некваліфікованих працівників advanced цифрових навичок, та сподівання на певну економічну допомогу від держави. Саме від урядів суспільства очікували прямих грошових виплат для задоволення принаймні фізіологічних потреб, а в ЗМІ все частіше згадувалася спірна концепція універсального базового доходу, яка активно досліджувалась науковцями, державними, приватними та громадськими інституціями з 2010-х років у всьому світі. Втім, умови, цілі та очікувані наслідки його використання після 2020 року кардинально відрізняються від попередніх та потребують переосмислення.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженням проблеми впровадження безумовно базового доходу нині активно займаються такі зарубіжні науковці, як І. Марінеску, Е. Ханушек, Р. Четті, Д. Кальницький, Дж. Латнер, Ф. ван Парійс, Д. Салехі-Ісфакані, М. Мостафаві-Дехзуй, Д. Ротшейн, М. Торрі, К. Відерквіст, Т. Фіцпатрік, Я. Вандерборт, Ю. Де Віспелере, М. У. Говард, С. Прессман, М. Голосов та ін. У їхніх роботах аналізуються теоретичні розробки та реальні наслідки соціальних експериментів з впровадження базового доходу, досліджуються глобальні, макроекономічні, регіональні, мікроекономічні та особистісні наслідки впровадження всіляких програм і моделей базового доходу, що фінансуються з різних джерел та могли б стати альтернативою пристосування до технологічних, соціальних та демографічних змін. Серед вітчизняних дослідників, які висловлювали припущення й аргументи щодо можливості імплементації базового доходу в Україні та ймовірних його наслідків як потенційного варіанту розвитку сучасної моделі соціальної політики, можна відмітити О. Длугопольського, Т. Длугопольську, О. Пищуліну, О. Корчинську, Я. Пушака, О. Марченко та інших.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є з'ясування основних засад та обґрунтування базового доходу як одного з ймовірних варіантів розвитку соціального постпандемічного суспільства на засадах економічної безпеки та вирішення питань невпевненості на ринку праці.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Як відомо, концепція безумовного базового доходу (універсальний базовий дохід, базовий основний дохід — Universal Basic Income, UBI) існує досить тривалий час не лише в наукових дослідженнях — вона стала предметом численних економічних та політичних дискусій, обговорень, рухів, проєктів. Безумовний базовий дохід розглядають як фіксовану щомісячну грошову виплату з публічного фонду резидентам, що дає їм можливість задовольнити базові людські потреби (при цьому не існує єдиної думки щодо їх ідентифікації) незалежно від зайнятості та отримуваних доходів. У деяких визначеннях робиться наголос на тому, що виплати здійснюються особам працездатного віку, але соціальні програми стосуються громадян усіх вікових груп. За конкретних умов у різних країнах наголос робиться щодо виплат громадянам з неповнолітніми дітьми (Польща) чи включаючи осіб пенсійного віку (США, ОЕСР, Азійські країни).

Існує безліч теоретичних моделей, які визначають умови (вочевидь, їх не повинно бути, виходячи з назви інструменту) отримання такого трансферту, обґрунтування його величини, місця у системі соціальних гарантій, кола отримувачів, термінів та джерел фінансування, — соціальні дивіденди (К. Дуглас), безумовний дохід (Г. Вернер), різні моделі реалізації безумовного доходу (Г. Стендінг, Г. Паркер), базовий дохід (А. Горц), від'ємний податок на доходи (М. Фрідман), мінімальний набір товарів і послуг (Ф. Херман (Franz Hornmann)) [4,

с. 3—4], дохід від участі (Е. Аткинсон), універсальний базовий дохід (Ф. ван Парейс) [5, с. 38]. Зокрема, вбачається висока вірогідність втрати мотивації і стимулів до праці через отримання гарантованого доходу для задоволення базових потреб, як і зовсім протилежний варіант — бажання самореалізуватися і розпочати власну справу. Припускаємо, що в умовах багатомірної нерівності щодо базових й розширених можливостей UBI спроможний задовольнити потреби фізіологічні та частково у безпеці (за ієрархічною моделлю потреб А. Маслоу) і вирішити пов'язані з бідністю та її наслідками проблеми, але аспекти, зумовлені потребами у самовираженні та саморозвитку, мають задовольнятися індивідами вже власними зусиллями.

Серед критиків (Д. Аджемоглу, А. Геаус) ідеї базового доходу існує альтернативний його варіант — безумовні (універсальні) базові послуги як набір послуг, доступність і безкоштовність яких гарантується усім без винятку громадянам державою за рахунок отриманого доходу від приватизації, прогресивних високих податків та від використання природних ресурсів, серед них: медицина і медикаменти, освіта, комунальні послуги, громадський транспорт, судовий збір, інформація, страхування безробіття, програми професійної перекваліфікації. Така модель є більш прийнятною для більшості країн, враховуючи вже існуючі програми соціальної політики, механізми та інструменти фінансування у відповідних сферах для категорій населення, що відповідають встановленим вимогам і критеріям для отримання послуг.

Зазначимо, що встановлення деякої умови для отримання "нетрудових" доходів перетворює так званий "безумовний базовий дохід" на "гарантований мінімальний дохід" (Guaranteed Minimum Income, GMI) — як форми соціального забезпечення населення, яке бере на себе держава щодо виплати деякої суми грошей, якої не вистачає працюючим домогосподарствам до встановленого національного базового рівня добробуту. Таким чином безумовний базовий дохід порівняно з гарантованим мінімальним доходом не виглядає інструментом для відновлення соціальної справедливості, хоча і забезпечує підвищення добробуту та подолання бідності, а може, як наголошує Ю. Н. Харарі, згодом поглибити нездоланний розрив між бідними і багатими, якщо не орієнтуватиметься ще й на посилення зв'язків у громаді [6, с. 67], та сформувати двокласове суспільство — "багату еліту" та "не-еліту". Певною мірою наслідуючи ці думки, можна зустріти поодинокі ідеї, згідно з якими плакається надія, що багаті відмовлятимуться від UBI на користь благодійності, інакше застосовуватиметься одночасне прогресивне оподаткування доходів та статків.

У 1986 р. було створено британську благодійну організацію Basic Income European Network (BIEN), яку на її 10-му щорічному конгресі було перейменовано у Basic Income Earth Network (BIEN). Станом на 2019 р. у її складі налічувалося близько 40 національних представництв з різних країн, які проводять активну діяльність щодо поширення (навчання) ідей базового доходу не тільки серед науковців, публічних осіб, студентів, представників громадських та релігійних організацій, але і серед звичайних громадян, організовуючи конфе-

Таблиця 1. Показники експериментів з виплати UBI в деяких країнах та відповідні їм соціальні стандарти

№ п/п	Країна/ вибірка, осіб	Роки проведення експерименту з виплати ББД	Величина виплачуваної суми щомісяця	Прожитковий мінімум / межа бідності	Мінімальна зарплата	Середня зарплата
1	2	3	4	5	6	7
1	Фінляндія, 2000 безробітних	2017-2018 рр.	560 євро	1160 євро/ ос. (2018)	-	3392-3456 євро
2	(I) Німеччина, 26 осіб	2015 р.	1000 євро		1444 євро	
3	(II) Німеччина, 120 осіб	2021-2023 рр.	1200 євро	1240 євро (2017)	1720 євро (2021)	4094 євро (2021)
4	Швейцарія, національний референдум	не проводився, запропонований для виплат у 2016 р.	2490 дол.	2490 дол.	2300-5400 дол.	7031 дол. (2015-2016)
5	Іспанія, 1000 домогосподарств	2017 р.	100-1676 євро	825 євро	1050 євро	2011 євро
6	Кенія, 21000 осіб	з 2017 р. 2, 12 років, триває	22,5 дол./міс. та 506 дол./квартал	455 дол. (2018)	125 дол. (2018-2020)	345 дол. (2021)
7	Уганда, 50 домогосподарств	2017-2019 рр.	8,6 дол./міс.	8,6 дол./міс. для сім'ї з 3 осіб	-	326 дол. (2018)

Джерело: розраховано і узагальнено автором [12; 13; 14].

ренції, круглі столи, конгреси, стажування для охочих, спеціальні заходи (як от останній — 20—26 вересня 2021 р. — тиждень безумовного базового доходу у світі), акції, вебінари, волонтерство тощо [7].

Нині численні розробки у сфері UBI як альтернативи існуючим соціальним програмам, що не здатні впоратися із економічними змінами, спричиненими автоматизацією робочих місць та зростанням гнучкості зайнятості, розцінювалися не більше як теоретичний конструкт чи політична фантазія через складні умови фінансової реалізації такого проєкту та неоднозначні наслідки для суспільства в цілому та окремих індивідів / домогосподарств зокрема. Але поглиблення нерівності, зміна умов праці, зростання безробіття та бідності у 2020 р. змусили публічний сектор реально замислитися над втіленням в життя ще й такої економічної ініціативи для підтримання досягнень останніх років щодо соціальних детермінант здоров'я і нерівності та утримання добробуту населення на рівні, що існував до пандемії. Найбільші дискусії виникають перш за все стосовно обґрунтування величини базового доходу, джерел фінансування та питання збереження / відміни існуючих соціальних програм.

Достеменно відомо, що повномасштабні виплати так званого базового доходу були здійснені лише у двох країнах — Монголії та Ірані як перерозподіл між громадянами прибутків від видобування корисних копалин (вугілля та нафти). У першій — програма працювала як виплата дивідендів усьому населенню, яке стало акціонерами фонду, що об'єднував видобувні компанії, про-

тягом 2010—2012 рр., але через зростання заборгованості по виплатам її було реорганізовано у програму дитячих виплат та державних соціальних послуг (страхування у медицині та безкоштовна освіта). Напередодні пандемії було створено новий фонд, що став правонаступником попереднього і виплачував громадянам накопичені у попередні періоди борги та за вдалого розпорядження отриманими коштами спромігся підвищити майже вдвічі дитячі виплати.

В Ірані ж виплати наприкінці 2010 р. замінили існуючі на той час субсидії, виплачувалися лише домогосподарствам (чоловікам). Виплачувана сума грошей покривала при цьому близько 30% середніх доходів сімей і фінансувалася за кошти, отримані від нафтовидобувної галузі. Проте зростаюча інфляція, зростання дефіциту бюджету змусили уряд ввести нові умови для виплат — з 2016 р. проводилася оцінка фінансового становища громадян та близько третини населення були виключені з переліку тих, хто міг отримувати виплати. Трохи згодом програму виплат було повністю зупинено. В Індії, наприклад, у 2017 р. парламентом було ухвалено рішення про впровадження базового доходу, який за прогнозами мав би знизити бідність в країні до 0,5%, але він так і не був реалізований [8].

Отже, термінове й необдумане впровадження програми UBI неможливе: попри "безумовність" численні дослідження та проведені експерименти здійснювалися за конкретних умов та параметрів (безробітні, мало-забезпечені, вік, склад домогосподарств, джерела фінансування). Соціальні експерименти у невеликих муні-

ципальних масштабах (вибіркові фокус-групи у регіоні чи місті, середні міста тощо) демонструють позитивні зрушення у житті відповідних осіб та домогосподарств — подолання бідності, підвищення відчуття фінансової безпеки й формування фінансової "подушки", можливість тривалого пошуку більш оплачуваної роботи, покращення психоемоційного стану, відчуття щастя, підвищення вкладень у самоосвіту, організації самозайнятості та започаткування власної справи тощо. Ймовірно, що такий нетрудовий дохід поліпшив би стресостійкість домогосподарств при їхньому переході від дешевої робочої сили до високотехнологічних галузей. Варіант з масштабним довготривалим впровадженням базового доходу на національному рівні демонструє проблеми з інфляційними тенденціями внаслідок зростання платоспроможного попиту або нагромадження заборгованості по виплаті. Загалом ж ефективною, на перший погляд, стає модель UBI, забезпечена виплатами із доходів від інтенсивного та якісного розпорядження фінансових активів, нагромаджених у спеціальному фонді (хоча і не зовсім успішний приклад Монголії), замість звичайного (екстенсивного) розподілу отриманих у фонд чи бюджет коштів з природної ренти (від експлуатації національних надр, водойм та повітря). Однак подібне твердження потребує подальшого дослідження, оскільки додатковим тягарем до базового доходу може обернутися ще й щорічна індексація таких виплат.

За оцінками експертів ОЕСР (2017) за умови відміни існуючих соціальних гарантій і збереженні державних послуг у натуральній формі (медицина, освіта тощо) програму UBI можуть собі дозволити економічно розвинені країни з профіцитом у бюджеті [9]. Проте навіть жителі Швейцарії на голосуванні 2016 р. відмовилися від впровадження будь-якої схеми UBI, Угорський уряд теж висловився проти базового доходу, ще понад 25 країн не визначилися з рішенням щодо UBI, а близько 10 урядів країн підтримують ідеї чи готові провести / провели експерименти щодо його впровадження (офіційна позиція українського уряду у публічному доступі відсутня). Серед них і ті країни, що провели пілотні дослідження раніше і в 2020 році для збереження соціальної стабільності спромоглися виплатити дещо відмінний від UBI гарантований мінімальний дохід своїм громадянам: Іспанія (експеримент в 2017 р., м. Барселона, р-н Бесос, 1000 домогосподарств, диференційований підхід щодо розміру виплат від 100 до 1676 євро/міс) 1015 євро — 850 тисячам малозабезпечених домогосподарств [10], у США (експерименти в 1968—1978 рр., 2016—2018 рр., діючий дохід жителям Аляски з 1976 р.) виплачували 1200 доларів всім дорослим, які заробляють менше 99 000 доларів на рік [11]. Окремим питанням у організації виплат базового доходу стає власне обґрунтування величини виплат. Методологія розрахунку чи визначення виплат у вже проведених соціальних експериментах не зазначається або ж виходить із національної межі бідності, втім, ми спробували встановити співвідношення цих сум у деяких країнах з їх гарантованими соціальними виплатами населенню та середньою заробітною платою (табл. 1). Очевидно, що рівень цін та рівень життя громадян в різних країнах відрізняється, так само, як і прожитковий мінімум та

мінімальний набір споживчих товарів та послуг. Отже розмір UBI має бути достатнім, щоб забезпечити відчуття фінансової безпеки та захищеності, але недостатнім, щоб повністю підтримати громадян у забезпеченні гідного життя і спонукати їх до трудової бездіяльності чи неробства.

Аналіз показників соціальних гарантій та величин базового доходу в різних країнах вказує на наближення суми виплат до величини прожиткового мінімуму, який в цілому є меншим за мінімальну та середню зарплату по країнам: в Уганді, Німеччині та в Швейцарії (запропоновано, але не виплачувалася) ці суми співпадають, у Фінляндії — базовий дохід становив майже половину прожиткового мінімуму, за диференційованих виплат як-от: в Уганді та Іспанії може відрізнитися чи співпадати з мінімумом. Цілком ймовірно, що базовий дохід буде запроваджено у Європейському Союзі — кількість прихильників петиції щодо цього наближається до встановленої мінімальної позначки [15].

А що ж в Україні? Концепцію безумовного базового доходу в країні імплементують не політики, не держава чи її інституції, а активні громадяни, підприємці та громадські організації. Улітку 2019 р. в Україні зроблено спробу проведення експерименту "Гарантований основний дохід — українцям" за участю ініціативної групи "Гарантований основний дохід. Україна" з виплати базового доходу на суму, еквівалентну 50 долларам протягом трьох місяців 10 жителям сіл у Дніпропетровській та Черкаській областях на першому стартовому етапі, але анонсований масштабніший другий етап (пілотний) проєкту так і не отримав підтримки влади (однією з умов проведення була участь місцевих або державних бюджетів) [16]. Хоча висновки за результатами цього експерименту не можна вважати достовірними через малу та нерепрезентативну вибірку респондентів, проте він продемонстрував, що держава неспроможна забезпечити виплати навіть невеликій кількості населення зі збереженням наявної системи соціальних гарантій. Крім того, у попередньому, 2018, році було анонсовано проведення громадською організацією соціального експерименту у Павлограді щодо виплати 2000 жителям доходу в розмірі 100 євро [17]. Проте повідомлення про початок виплат та результати цього експерименту в он-лайн-виданнях відсутні.

З липня 2020 р. в Україні виник індивідуальний стартап — благодійна організація "БУДУ!" [18] для збору коштів і виплати базового доходу громадянам України на кшталт німецької організації *Mein Grundeinkommen*, заснованої берлінським підприємцем Мікаелем Бохмесром. Остання з 2015 р. завдяки краудфандингу збирає певну суму коштів, необхідної для виплати базового доходу протягом року, та проводить розіграш цієї суми для осіб, зареєстрованих на її сайті. Нині вона запланувала розіграш 999 і та 1000 і виплати на лютий 2022 р. [19]. Український аналог за півтора роки свого існування ще не назбирав коштів і для першої виплати [18]. Сумно визнавати, але така низька активність громадян у підтримці базового трансферту може бути спричинена або недовірою населення до "легких" грошей, низькою поінформованістю про сутність концепції та її альтернативний характер по відношенню до існуючої системи соціальних стан-

дартів. Невідомим залишається і рівень поінформованості українців про концепцію UBI, їхні сподівання щодо подібних трансфертів, розміру виплат та готовності до змін у житті, адже жодна державна чи приватна інституція не проводила / публікувала результатів соціологічних опитувань з цього приводу. Втім, поодинокі респонденти проєкту "БУДУ!" висловились щодо витрат майбутніх доходів, які корелюють і повторюють світові очікування — учасники сподіваються більше подорожувати, розраховатися з боргами, навчатися, накопичувати на навчання дітей або відкрити власну справу [18].

У цілому ж система вітчизняної соціальної підтримки нині будується згідно з програмою (пілотним проєктом) Міністерства соціальної політики України за підтримки в окремих напрямках Світового Банку "Розвиток соціальних послуг", яка відповідає прийнятому закону "Про соціальні послуги" (№ 2671-VIII від 17 січня 2019 р.) [20], що передбачає забезпечення гарантованого мінімального доходу малозабезпеченим верствам населення, стимуляції та підтримки започаткування ними власної справи тощо, а також збільшення соціальних витрат із державного бюджету. Така політика орієнтується на збереження та модернізацію існуючої системи соціальних стандартів.

ВИСНОВКИ

Питання виплати безумовного базового доходу стало наріжними каменем у сучасних дискусіях суспільств різного достатку. Тягар кризи COVID-19 непропорційно впав на і без того вразливі групи. Дотепер тривають численні обговорення, експерименти та підготовчі й дослідні етапи щодо ймовірної імплементації UBI в країнах. Хоча ця модель соціальної політики виглядає цілком життєздатною. Вочевидь, це стане орієнтовною перспективою, варіантом розвитку суспільств у середньо- та довгостроковому майбутньому. Втім, для України наукове дослідження проблеми введення базового доходу має стати одним із обов'язкових заходів у поліпшенні соціальної політики та визначенні впливу на фіскальну та чутливу до змін бюджетну політику. При цьому важливе значення мають обмірковування, продукування інклюзивної і водночас стійкої до криз національної моделі впровадження UBI, обґрунтування величини виплат та джерел фінансового забезпечення безумовного базового доходу.

Література:

1. World Bank Open Data: website. URL: <https://data.worldbank.org/> (date accessed: 10.10.2021).
2. World Employment and Social Outlook. Trends 2021. ILO Flagship Report: Executive summary. International Labour Organization: website. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/documents/publication/wcms_794452.pdf (date accessed: 10.10.2021).
3. World Bank. COVID-19 to add as many as 150 million extreme poor by 2021. 2020. URL: <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2020/10/07/covid-19-to-add-as-many-as-150-million-extreme-poor-by-2021> (date accessed: 10.10.2021).

4. Пищуліна О. Економічна модель "безумовного базового доходу": нова соціальна альтернатива. Український центр економічних та політичних досліджень ім. О. Разумкова: веб-сайт. 25 лютого 2016 р. URL: http://razumkov.org.ua/upload/1456388199_file.pdf (дата звернення: 10.10.2021).

5. Франчезе М., Прейди Д. Что такое универсальный базовый доход? Финансы и развитие: журнал МВФ. Декабрь 2018. URL: <https://www.imf.org/external/russian/pubs/ft/fandd/2018/12/pdf/basics.pdf> (дата звернення: 10.10.2021).

6. Харарі Ю.Н. 21 урок для 21 століття / пер. з англ. О. Дем'янчука; доповн. автор. Київ: Форс Україна, 2020. 416 с.

7. Basic Income European Network: website. URL: <https://basicincome.org/> (date accessed: 10.10.2021)

8. Безусловный базовый доход: сайт. URL: <https://bazovyidohod.ru/> (date accessed: 10.10.2021).

9. Basic Income as a Policy Option: Technical Background Note Illustrating Costs and Distributional Implications for Selected Countries. 2017. May. OECD: site. URL: <https://www.oecd.org/els/soc/Basic-Income-Policy-Option-2017-Brackground-Technical-Note.pdf> (date accessed: 10.10.2021).

10. Spain's embattled government proposes a new anti-poverty scheme. Economist. 2020. Jun 6. URL: <https://www.economist.com/europe/2020/06/04/spains-embattled-government-proposes-a-new-anti-poverty-scheme> (date accessed: 10.10.2021).

11. US Government. Coronavirus Aid, Relief, and Economic Security Act. 2020. URL: <https://www.congress.gov/bills/116th-congress/senate-bill/3548/text?q=product+actualizaci%C3%B3n> (date accessed: 10.10.2021).

12. Інформаційно-аналітичний ресурс Take-profit.org: сайт. URL: <https://take-profit.org/statistics/> (дата звернення: 10.10.2021).

13. Портал Minfin.com.ua: сайт. URL: <https://minfin.com.ua/ua> (дата звернення: 10.10.2021).

14. Statistical office of the European Union Eurostat: official website. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/main/data/database> (date accessed: 10.10.2021)

15. European Parliament. Petitions: site. URL: <https://www.europarl.europa.eu/petitions/en/> (date accessed: 10.10.2021).

16. Виплати основного доходу. Гарантований основний дохід. Україна: вебсайт. URL: <https://is.gd/xUeXgk> (дата звернення: 10.10.2021).

17. Coelho A. Ukraine: Basic income experiment has started being prepared in Ukraine. 12.12.2018. Basic Income Earth Network: site. URL: <https://basicincome.org/news/2018/12/ukraine-basic-income-experiment-has-started-being-prepared-in-ukraine/> (date accessed: 10.10.2021).

18. Клуб дослідників базового доходу "БУДУ!": сайт. URL: <https://budu.club/about-us/community> (дата звернення: 10.10.2021).

19. Mein Grundeinkommen: Seite. URL: <https://www.mein-grundeinkommen.de/erkenntnisse/was-istes> (Datum der bewerbung: 10.10.2021).

20. Про соціальні послуги: Закон України від 17.2019. №2671-VIII. Законодавство України: база даних

/ Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text> (date accessed: 10.10.2021).

References:

1. World Bank (2021), "Open Data", available at: <https://data.worldbank.org/> (Accessed 10 Oct 2021).
2. ILO (2021), "World Employment and Social Outlook. Trends 2021. ILO Flagship Report: Executive summary", available at: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/documents/publication/wcms_794452.pdf (Accessed 10 Oct 2021).
3. World Bank (2020), "COVID-19 to add as many as 150 million extreme poor by 2021.", available at: (<https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2020/10/07/covid-19-to-add-as-many-as-150-million-extreme-poor-by-2021>) Accessed 10 Oct 2021).
4. Pishulina, O. (2016), "Economic model of "universal basic income": a new social alternative", available at: http://razumkov.org.ua/upload/1456388199_file.pdf (Accessed 10 Oct 2021). [Ukrayinskij centr ekonomichnih ta politichnih doslidzhenim. O. Razumkova: site. URL: (date accessed: 10.10.2021).
5. Francheze, M. and Prejdi, D. (2018), "What is universal basic income?", available at: <https://www.imf.org/external/russian/pubs/ft/fandd/2018/12/pdf/basics.pdf> (Accessed 10 Oct 2021).
6. Harari, Y.N. (2020), 21 urok dlia 21 stolittia [21 lessons for the 21st century], Fors Ukrayina, Kyiv, Ukraine.
7. Basic Income European Network (2021), available at: <https://basicincome.org/> (Accessed 10 Oct 2021).
8. Universal basic income (2021), available at: <https://bazovyidohod.ru/> (Accessed 10 Oct 2021).
9. OECD (2017), "Basic Income as a Policy Option: Technical Background Note Illustrating Costs and Distributional Implications for Selected Countries", available at: <https://www.oecd.org/els/soc/Basic-Income-Policy-Option-2017---Brackground-Technical-Note.pdf> (Accessed 10 Oct 2021).
10. Economist (2020), "Spain's embattled government proposes a new anti-poverty scheme", available at: <https://www.economist.com/europe/2020/06/04/spains-embattled-government-proposes-a-new-anti-poverty-scheme> (Accessed 10 Oct 2021).
11. US Government (2020), "Coronavirus Aid, Relief, and Economic Security Act", available at: <https://www.congress.gov/bill/116th-congress/senate-bill/3548/text?q=product+actualizaci%C3%B3n> (Accessed 10 Oct 2021).
12. Information and analytical resource Take-profit.org (2021), available at: <https://take-profit.org/statistics/> (Accessed 10 Oct 2021).
13. Portal Minfin.com.ua (2021), available at: <https://minfin.com.ua/ua> (Accessed 10 Oct 2021).
14. Statistical office of the European Union Eurostat (2021), available at: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/main/data/database> (Accessed 10 Oct 2021).
15. European Parliament (2021), "Petitions", available at: <https://www.europarl.europa.eu/petitions/en/> (Accessed 10 Oct 2021).
16. Ukraine (2020), "Basic income payments. Guaranteed basic income", available at: <https://is.gd/xUeXgk> (Accessed 10 Oct 2021).

17. Coelho, A. (2018), "Ukraine: Basic income experiment has started being prepared in Ukraine", Basic Income Earth Network, available at: (<https://basicincome.org/news/2018/12/ukraine-basic-income-experiment-has-started-being-prepared-in-ukraine/> Accessed 10 Oct 2021).

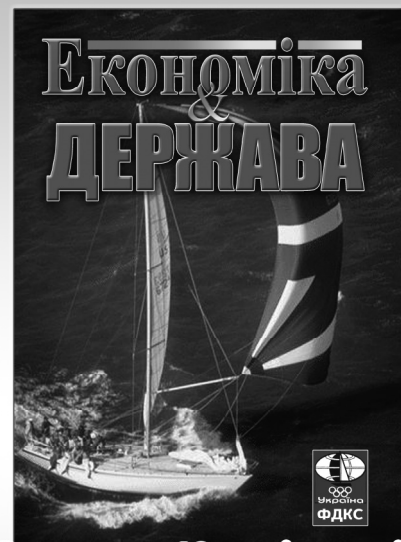
18. Basic Income Researchers Club "BUIU" (2021), available at: <https://budu.club/about-us/community> (Accessed 10 Oct 2021).

19. Mein Grundeinkommen (2021), available at: <https://www.mein-grundeinkommen.de/erkenntnisse/was-ist-es> (Accessed 10 Oct 2021).

20. The Verhovna Rada of Ukraine (2019), Law of Ukraine "On social services", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text> (Accessed 10 Oct 2021).

Стаття надійшла до редакції 12.12.2021 р.

**Науково-практичний журнал
«ЕКОНОМІКА ТА ДЕРЖАВА»**

Передплатний індекс: 01751

Виходить 12 разів на рік

наукове фахове видання України

3 ПИТАНЬ ЕКОНОМІКИ

(Категорія «Б»)

Наказ Міністерства освіти і науки України від 28.12.2019 №1643

Спеціальності – **051, 071, 072, 073, 075, 076, 292.**

www.economy.in.ua

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

Р. М. Маслиган,
аспірант кафедри обліку та оподаткування і маркетингу,
Мукачівський державний університет
ORCID ID: 0000-0002-8352-3311

О. О. Маслиган,
д. е. н, доцент кафедри менеджменту, управління економічними
процесами та туризму, Мукачівський державний університет
ORCID ID: 0000-0002-8465-548X

DOI: 10.32702/2306-6814.2021.24.38

ОСНОВА ІНТЕГРОВАНОГО РОЗВИТКУ КІБЕРСПОРТИВНИХ КЛУБІВ В УКРАЇНІ

R. Maslihan,
Postgraduate student of the Department of Accounting and Taxation and Marketing, Mukachevo State University
O. Maslihan,
Doctor of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Management,
Management of Economic Processes and Tourism, Mukachev State University

BASIS FOR INTEGRATED DEVELOPMENT OF CYBER SPORTS CLUBS IN UKRAINE

Розвинена система спортивних клубів є основою інтегрованого розвитку кіберспорту. Це зумовлено її визначальною роллю в впорядкуванні, узгодженні та об'єднанні різноманітних напрямів діяльності, спрямованих на створення унікальної ціннісної позиції кіберспортивних послуг за кожною з наявних в Україні цільових (формальних) груп розробників/видавців цифрових ігор, що є кіберспортивними дисциплінами. Окреслена специфіка визначила зміст цього дослідження, що спрямований на ідентифікацію та опис основи інтегрованого розвитку кіберспортивних клубів в Україні, через: конкретизацію понять "спортивний клуб" та "кіберспортивний клуб"; конкретизацію характерних ознак кіберспортивних клубів; виділення базових умов, за яких кіберспортивні клуби формують основу їх інтегрованого розвитку; аналіз залучення кіберспортивних клубів в інтеграційні процеси. Відповідно до результатів дослідження кіберспортивний клуб розглянуто як заклад фізичної культури і спорту, що забезпечує розвиток спорту шляхом надання кіберспортивних послуг. При цьому як характерні ознаки кіберспортивних клубів виділено: забезпечення розвитку кіберспорту шляхом надання послуг, що орієнтовані на організацію, підтримку та проведення змагань у відеоіграх, що є кіберспортивними дисциплінами; належність до однієї або кількох цільових формальних груп розробника/видавця ігор; наявність функціональних зон для виконання ігрових завдань і розвитку ігрових навичок кіберспортсменів. У межах дослідження звернено увагу на те, що кіберспортивні клуби, працюючи із широкою цільовою аудиторією, прагнуть до максимального розширення номенклатури послуг та зони охоплення геймерів-аматорів та професійних кіберспортсменів. Відтак констатовано, що більшість таких клубів орієнтовано на інтеграцію в цільові формальні групи розробників/видавців цифрових ігор, що є кіберспортивними дисциплінами. Базовими умовами, за якими такі клуби формують основу їх інтегрованого розвитку є: впорядкування та узгодження технічного оснащення базових зон; об'єднання у мережу; об'єднання функцій з виробництва кіберспортивних послуг; вільне переміщення кіберспортсменів у тренувальному та змагальному процесах.

A developed system of sports clubs is the basis for the integrated development of cybersport. This is due to its decisive role in the streamlining, harmonization, and unification of various activities aimed at creating a unique value position of cyber-sport products for each of the target (formal) products in Ukraine Teams of developers/publishers of digital games that are cybersports disciplines. This specificity led to the content of the study, which was aimed at identifying and describing the basis for the integrated development of cyber-sports clubs in Ukraine. The study is aimed at: specifying the concepts of "sports club" and "cybersports club"; specifying the characteristics of cybersports clubs; highlighting the basic conditions under which cybersports clubs form the basis of their integrated development; analysis of the involvement of cybersports clubs in integration processes.

According to the study, the cybersports club should be seen as an institution of physical culture and sport, promoting cybersport through the provision of cybersports services. At the same time, the characteristics of cybersports clubs are: promote cybersport by providing cyber-sports services that focus on organizing, supporting, and competing for video games as cyber-sports disciplines; membership in one or more of the target formal teams of the game developer/publisher; availability of functional areas for playing tasks and gaming skills of the cyber athletes. The study concluded that cybersports clubs, working with a broad target audience of athletes and cyber athletes aim to maximize the range of services and coverage. Consequently, it is noted that most of these clubs are oriented towards the integration of the developers/publishers of digital games, which are cybersports disciplines, into the target formal groups. The basic conditions under which such clubs form the basis of their integrated development are: streamlining and harmonizing the technical equipment of their basic areas; networking of cybersports clubs; combining the production of a cybersports product; free movement of cyber athletes in the training and competitive process. The prospects for further research in this area lie in their application to the formation and analysis of models for the integrated development of Ukrainian cybersports clubs, following the main classes of cybersports disciplines on which they are directed.

Ключові слова: кіберспорт, кіберспортивний клуб, спортивний клуб, змагання у відеоіграх, кіберспортивний продукт.

Key words: cybersports, cybersports club, sport Club, video game competitions, cybersports product.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Згідно зі світовим досвідом Європи, США, Канаді, Австралії, Японії розвинена система спортивних клубів є основою інтегрованого розвитку кіберспорту. Це зумовлене тим, що ця система сприяє впорядкуванню, узгодженню та об'єднанню різноманітних напрямів зі створення унікальної ціннісної позиції кіберспортивного продукту за кожною з цільових (формальних) груп розробника/видавця цифрових ігор, що є кіберспортивними дисциплінами [2]. Вплив системи спортивних клубів на процеси упорядкування, узгодження й об'єднання структур найбільш яскраво проявляє себе у діяльності спортивних клубів з бойових мистецтв, футболу тощо. Водночас в Україні основною проблемою розвитку такої основи інтегрованого розвитку є те, що чітке поняття "спортивний клуб" або "кіберспортивний клуб" у чинному законодавчому полі відсутнє. Це синтезує не визначеність, щодо: 1) меж дослідження основи інтегрованого розвитку кіберспортивних клубів; 2) відсутність бази для окреслення характерних ознак спортивних клубів та рис прояву інтеграційних процесів.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Особливості інтегрованого розвитку різних типів організацій у вітчизняній економіці висвітлені у працях значної кількості науковців та економістів-практиків, серед яких: Бурим Ю. [1], Данилюк І. [2], Р.Г. Щербина, В.О Ковальов [8], Ткалич М., Толмачевська Ю. [6]. Перелічені автори основну увагу зосереджують переважно на конкретизації поняття "спортивний клуб", у той час, як системні проблеми, щодо інтегруються невизначеністю характерних ознак спортивних клубів залишаються майже не висвітленими у науковій та спеціалізованій літературі. Це призводить до невизначеності та

розбіжностей при розумінні базових умов, за яких такі клуби сформують основу інтегрованого розвитку. Ця проблема є особливо значущою для дослідження базових засад інтегрованого розвитку кіберспортивних клубів в Україні, оскільки ці процеси відбуваються не лише за достатньої кількості таких суб'єктів економічної діяльності (аби покрити сукупний попит на кіберспортивний продукт), вони потребують структуризації за кіберспортивними дисциплінами та видами кіберспортивних послуг.

МЕТА І ЗАВДАННЯ СТАТТІ

Метою статті є ідентифікація та опис основи інтегрованого розвитку кіберспортивних клубів в Україні. Мета зумовила постанову таких завдань дослідження:

- конкретизація понять "спортивний клуб" та "кіберспортивний клуб" (відповідно до положень чинного законодавства України);
- конкретизація характерних ознак кіберспортивних клубів;
- виділення базових умов, за яких кіберспортивні клуби формують основу їх інтегрованого розвитку;
- аналіз залучення кіберспортивних клубів в інтеграційні процеси.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Термін "клуб" похідне від англійського слова to club, основним значенням якого є об'єднання людей до купи (відповідно до їх інтересів та мети). Окреслені положення орієнтують на конкретизацію понять "спортивний клуб" та "кіберспортивний клуб" як "організаційні утворення". Водночас точнішою така конкретизація може бути користуючись з аналізу положень чинного законодавства України. Зокрема, поняття "спортивний клуб" згадується у Законі України "Про фізичну культуру і

Таблиця 1. Характеристика основи інтегрованого розвитку кіберспортивних клубів в Україні

Основа інтегрованого розвитку	Змістова структура	Конкретизація змісту елементів основи інтегрованого розвитку	Типи клубів, що можуть інтегруватися
Комерційні кіберспортивні клуби	Підприємницькі товариства	Здійснюють підприємницьку діяльність у сфері кіберспорту з метою одержання прибутку (повне товариство, командитне або товариство з обмеженою або додатковою відповідальністю, акціонерне товариство)	Студентські, шкільні, за місцем проживання кіберспортсменів, за кіберспортивними дисциплінами
	Виробничі кооперативи	Добровільне об'єднання громадян, що здійснюють діяльність на засадах членства з метою спільної підприємницької діяльності у сфері кіберспорту та одержання прибутку. Ця організаційно-правова форма не характерна для організацій фізичної культури і спорту, проте ЄДР підтверджує інформацію про наявність таких форм (виробничий кооператив «ФІС» ЄДРПОУ 02018642). Вважаємо, що така організаційно-правова форма застосовувана у сфері кіберспорту [3]	
Некомерційні кіберспортивні клуби	Непідприємницьких товариств	Здійснюють діяльність у сфері кіберспорту, метою якої не є отримання прибутку (як правило, це громадських об'єднань)*	
	Установи (державних, комунальних і приватних)	Здійснюють діяльність як комунальне та державне підприємство (яке є суб'єктом публічного права) у сфері кіберспорту, метою якої не є отримання прибутку**	

Примітка: * ЦКУ не забороняє некомерційним кіберспортивним клубам здійснювати комерційну діяльність, якщо вона здійснюється поряд з основною та відповідає меті, для якої вони були створені.

Джерело: розроблено авторами на основі [1; 2; 6].

спорт" від 17.11.2009 № 1724-VI, як заклад фізичної культури і спорту (або юридична особа), що забезпечує розвиток фізичної культури і спорту шляхом надання фізкультурно-спортивних послуг (ст. 1). Використання дефініції "заклад" не відповідає термінології Цивільного Кодексу України, однак, за класифікатором організаційно-правових форм господарювання (КОПФГ), вона охоплює такі організаційно-правові форми діяльності, як: 1) комерційна організація чи підприємство фізичної культури і спорту; 2) некомерційна організація; 3) спеціалізоване приміщення, де надаються фізкультурно-спортивні послуги [3]. При цьому чинна юридична практика визначає як найкращі форми створення і функціонування спортивних клубів в Україні — комерційні та некомерційні організації [1; 6]. Відповідно до таких особливостей кіберспортивний клуб слід розглядати як заклад фізичної культури і спорту, що забезпечує розвиток кіберспорту шляхом надання кіберспортивних послуг (які є одним з різновидів нематеріального продукту). Це зумовлене тим, що кіберспорт є офіційним видом спорту в Україні, яким наразі зацікавились як геймери-аматори, так і професійні спортсмени (наразі є значна кількість спортивних симуляторів за різними видами спорту). Окреслення змісту категорії кіберспортивний клуб, дозволяє визначити у якості основи їх інтегрованого розвитку: 1) комерційні кіберспортивні клуби, що створюються в організаційно правовій формі підприємницьких товариств, комунальних, державних підприємств (які є суб'єктами публічного права), виробничих кооперативів. Такі клуби є юридичними та особами-учасниками відносин у сфері професійного кіберспорту. Такі клуби співпрацюють тільки з професійними гравцями в цифрові ігри, що є кіберспор-

тивними дисциплінами; 2) некомерційні кіберспортивні клуби або такі, що створюються в організаційно правових формах непідприємницьких товариств (як правило, громадських об'єднань) або установ (державних, комунальних, приватних). Характеристика основи інтегрованого розвитку кіберспортивних клубів в Україні представлена у таблиці 1.

Характерними ознаками кіберспортивних клубів є:

1) забезпечення розвитку кіберспорту шляхом надання кіберспортивних послуг орієнтованих на організацію, підтримку, проведення змагання у відеоіграх, що є кіберспортивними дисциплінами (серед них організація кіберспортивних тренувань кіберспортсменів на сучасному кіберспортивному обладнанні; організація кіберспортивних подій, симуляція спортивних поєдинків; проведення навчальних семінарів та тренувальних зборів; продаж супутніх до кіберспорту товарів тощо);

2) належність до однієї або кількох цільових формальних груп розробника/видавця ігор;

3) наявність функціональних зон для виконання ігрових завдань і ігрових навичок кіберспортсменів.

Наразі діє понад 85 кіберспортивних клубів, які відповідають окресленим ознакам. Такі клуби зосереджені переважно на території м. Київ (наразі діє 26 клубів). Становище ймовірно зумовлене потребою покриття значно більшого, ніж в інших територіях України, попиту на кіберспортивні послуги. Незначна частина кіберспортивних клубів діє у Львівській (15 клубів), Івано-Франківській (3 клуби), Одеській (11 клубів), Харківській (15 клубів), Дніпропетровській (6 клубів), Донецькій (4 клуби), Черкаській (2 клуби), Полтавській областях (3 клуби). Розподіл кіберспортивних клубів за

територіями України станом на 2021 р. наведений на рисунку 1.

Водночас у 2021 р. тільки 31 кіберспортивних клуб (або 36,4% від їх загальної кількості) залучено до інтеграційних процесів, що проілюстровано за даними рисунку 2.

Найбільшим є залучення до інтеграційних процесів кіберспортивних клубів у м. Київ, у ймовірно зумовлене значно розвиненішим конкурентним середовищем (у порівнянні з іншими територіями України). У такому середовищі кіберспортивні організації прагнуть до розширення можливостей з виробництва кіберспортивних послуг. Специфічність кіберспортивних клубів полягає у тому, що незалежно від їх організаційно-правових форм вони прагнуть надати найширший набір кіберспортивних послуг.

В економіці зміст терміну інтеграція множинний, оскільки охоплює такі процеси, як [5; 7]: 1) поєднання, взаємопроникнення (або взаємодії) діяльності різних суб'єктів економічної діяльності у межах різних структур; 2) взаємозближення й утворення взаємозв'язків суб'єктів економічної діяльності; 3) впорядкування та узгодження процесів виробництва продуктів та послуг. Окреслені тлумачення та зміст процесів інтеграції, дозволяють конкретизувати базові умови, за яких кіберспортивні клуби формують основу їх інтегрованого розвитку, зокрема:

— впорядкування та узгодження технічного оснащення базових зон, серед яких зона для кіберспортсменів; зона інтерактивних розваг; буткемп (або зона для інтенсивних тренувань кіберспортсменів); зона відпочинку та кіберспортивних подій (арена); зона для та симуляції гри;

— поєднання, взаємопроникнення (взаємодії) за напрямками діяльності кіберспортивних клубів у межах різних структур (вид. у табл. 1) розміщених на певній території з метою набуття просторової мобільності щодо надання кіберспортивних послуг цільовій аудиторії;

Рис. 1. Розподіл кіберспортивних клубів за територіями України станом на 2021 р., клубів

Джерело: сформовано на основі [9, с. 3].

Рис. 2. Залучення кіберспортивних клубів за територіями України до інтеграційних процесі станом на 2021 р., клубів

Джерело: сформовано на основі [9, с. 3].

— об'єднання функцій з виробництва кіберспортивних послуг з метою набуття мобільності асортименту. Це зумовлене тим, що виробництво послуг здійснюється за видами кіберспортивних дисциплін;

— вільне переміщення кіберспортсменів у тренувальному та змагальному процесі, яке зумовлене спільністю базових зон для кіберспортсменів.

Таблиця 2. Характеристика процесів впорядкування, узгодження і об'єднання у мережах кіберспортивних клубів м. Києва

Мережі клубів	Основа інтегрованого розвитку мереж	Напрями упорядкування, узгодження технічного оснащення					Ознаки інтеграції клубів	
		1	2	3	4	5	Специфічні	Загальні
Ваулт	Некомерційні кіберспортивні клуби	+	+	+	+	+	Уніфікація технічного оснащення зон для кіберспортсменів, прагнення до уніфікації зони інтерактивних розваг та буткемпів	Вільне переміщення кіберспортсменів за структурами; спільне виробництво кіберспортивних послуг (спільні буткемпи, спільні зони для кіберспортсменів)
Valiance		+	-	-	-	-		
IT LAND	Підприємницькі товариства	+	+	+	+	-		
Skill	Некомерційні кіберспортивні клуби, підприємницькі товариства	+	-	-	-	-		
Windigo		+	-	+	-	-		
Arena Ukraine		+	+	+	+	+		

Примітка: * (1) зона для кіберспортсменів; (2) зона інтерактивних розваг; (3) буткемп; (4) зона відпочинку та ін. подій; (5) зона для та симуляції гри.

Джерело: сформовано за даними кіберспортивних клубів.

Таблиця 3. Характеристика процесів впорядкування, узгодження і об'єднання у мережах кіберспортивних клубів Харківської, Полтавської та Черкаської областей

Мережі клубів	Основа інтегрованого розвитку	Напрями упорядкування, узгодження технічного оснащення зон для кіберспорту					Ознаки інтеграції клубів	
		1	2	3	4	5	Специфічні	Загальні
ZArena	Некомерційні кіберспортивні клуби	+	+	+	+	+	Загальна уніфікація технічного оснащення всіх зон для кіберспорту	Спільне виробництво кіберспортивних послуг
Extrim	Підприємницькі товариства	+	-	-	-	-	Загальна уніфікація технічного оснащення зони для кіберспортсменів	-
Vaza		+	+	-	-	-	Загальна уніфікація технічного оснащення зон для кіберспортсменів та інтерактивних розваг	Вільне переміщення кіберспортсменів у тренувальному процесі

Примітка: *(1) зона для кіберспортсменів; (2) зона інтерактивних розваг; (3) буткемп; (4) зона відпочинку та ін. подій; (5) зона для та симуляції гри.
Джерело: сформовано за даними кіберспортивних клубів.

Інтеграційні зв'язки кіберспортивних клубів формується за наступними напрямками: прямі злиття, поглинання, об'єднання; франчайзинг [5; 7].

Характеристика процесів впорядкування, узгодження і об'єднання у наведених вище мережах кіберспортивних клубів м. Києва наведено в таблиці 2. Очевидними є ознаки локальної інтеграції окреслених клубів. Вони що полягають у поступовій уніфікації технічного оснащення зон для кіберспортсменів та у прагненні до уніфікації зони інтерактивних розваг та буткемпів, функцій зі спільного виробництва кіберспортивних послуг, а також у вільного переміщення кіберспортсменів за структурами (у змагальному та тренувальному процесі).

У процеси інтеграції кіберспортивних клубів у м. Києві залучено 17 місцевих клубів кіберспорту, що діють як: 1) мережа клубів Ваулт, а саме: клуби Ваулт 15 (вулиця Маршала Малиновського), Ваулт 13 (вулиця

Таблиця 4. Характеристика процесів впорядкування, узгодження і об'єднання у мережах кіберспортивних клубів Дніпропетровської області

Мережі клубів	Основа інтегрованого розвитку	Напрями упорядкування, узгодження технічного оснащення зон для кіберспорту					Ознаки інтеграції клубів	
		1	2	3	4	5	Специфічні	Загальні
ottavio	Некомерційні кіберспортивні клуби	+	-	+	-	+	загальна уніфікація технічного оснащення зони для кіберспортсменів, буткемпів та зон для та симуляції гри	спільне виробництво кіберспортивних послуг (спільні тренування кіберспортсменів у буткемах)

Примітка: *(1) зона для кіберспортсменів; (2) зона інтерактивних розваг; (3) буткемп; (4) зона відпочинку та ін. подій; (5) зона для та симуляції гри.
Джерело: сформовано за даними кіберспортивних клубів.

Велика Васильківська), Ваулт Сіті (вулиця Тростянецька), Ваулт 21 (проспект Василя Порика); 2) мережа клубів Valiance, а саме: клуби CUBE (вулиця Джона Маккейну), LifeZone (Бессарабська площа) та RAILWAY CLUB (Вокзальна площа); 3) мережа клубів IT LAND, а саме: клуби IT LAND (Троєщина), IT LAND (Лісовий масив), IT LAND (Академмістечко), IT LAND Оболонь; 4) мережа клубів Skill, а саме клуби Skill ESport Club (Червоний провулок), PA Skill (вулиця Академіка Філатова); 5) мережа клубів Windigo Arena, а саме клуб Windigo Arena (вул. Глінки), Levels Windigo Arena (вул. Європейська); 6) мережа клубів Ukraine (Київ), а саме CyberRing Ukraine (проспект Героїв Сталінграда, Київ) та Ukraine MT LLC (м. Київ, Шевченківський район). При цьому такі кіберспортивні клуби, як Слава Героям, ASUS CyberZone, Gameplay, Gameinn, Cyberplaza, GamePlay Cyber Club, PlayHUB Cyber Club, Cyberzone Lite, NAVI у процеси інтеграції не залучені.

Крім м. Києва, процеси локальної та регіональної інтеграції властиві ряду інших областей, у межах яких з 55 клубів кіберспорту, лише 14 долучено до процесу впорядкування, узгодження і об'єднання структур і функцій з виробництва кіберспортивного продукту. Єдиним прикладом регіональної інтеграції є мережа клубів Харківської, Полтавської та Черкаської областей, що діють як мережа клубів ZArena, а саме клуби ZArena (Червоношкільна набережна, Харків), ZArena (бульвар Шевченко, Черкаси) та ZArena (вул. Перемоги, м. Кременчук Полтавської області). В Харківській області процеси інтеграції характерні для: мережі клубів Extrim, що узагальнює клуб Безодня та Extrim Game Club; мережі клубів Vaza, що узагальнює клуб Vaza (проспект Людвіга Свободи), клуб Vaza (вул. Пушкінська). Характеристика процесів впорядкування, узгодження і об'єднання у наведених вище мережах кіберспортивних клубів Харківської, Полтавської та Черкаської областей наведена у табл. 3. Ознаки локальної та регіональної інтеграції клубів досить різноманітні та різноспрямовані.

Деякі процеси локальної інтеграції наявні також в Дніпропетровській області, де вже діє мережа клубів ottavio, що узагальнює клуб ottavio на Гагарина, ottavio на Курчатова. Характеристика процесів впорядкування, узгодження і об'єднання у мережах кіберспортивних клубів Дніпропетровської області (табл. 4) дозволяє окреслити базові ознаки їх локальної інтеграції. Ці ознаки полягають в поступовій уніфікації технічного оснащення зон для кіберспортсменів, симуляції гри, буткемпів. Також реалізуються функції зі спільного виробництва кіберспортивних послуг (зокрема, спільні тренування кіберспортсменів у буткемах).

При цьому значна кількість кіберспортивних клубів у Львівській, Івано-

Франківській, Одеській, Харківській, Дніпропетровській, Донецькій та Полтавській областях у процесі інтеграції поки не долучені. Наприклад, у Львівській області це такі відомі клуби, як Синдикат, Максимум, Cyber Zone Lviv та ARENA 27 тощо. У Одеській області це Smile, Terabit, LEVEL PsClub, PORTAL CLUB, PS JOYSTICKPS JOYSTICK тощо. У Донецькій області це Combat тощо.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Відповідно до результатів дослідження можна зробити такі висновки:

1. Кіберспортивний клуб слід розглядати як заклад фізичної культури і спорту, що забезпечує розвиток кіберспорту шляхом надання кіберспортивних послуг. Це зумовлене тим, що кіберспорт є офіційним видом спорту в Україні, яким наразі зацікавились як геймери, так і професійні спортсмени (оскільки наразі є значна кількість спортивних симуляторів за різними видами спорту).

2. Характерними ознаками кіберспортивних клубів є: забезпечення розвитку кіберспорту шляхом надання кіберспортивних послуг, що орієнтовані на організацію, підтримку та проведення змагання у відеоіграх, що є кіберспортивними дисциплінами; належність до однієї або кількох цільових формальних груп розробника/видавця ігор; наявність функціональних зон для виконання ігрових завдань і ігрових навичок кіберспортсменів.

3. Кіберспортивні клуби працюючи із широкою цільовою аудиторією прагнуть до максимального розширення номенклатури послуг та зони охоплення геймерів-аматорів та професійних кіберспортсменів. Відтак більшість таких клубів орієнтовані на інтеграцію в межах однієї або кількох цільових формальних груп розробників/видавців цифрових ігор, що є кіберспортивними дисциплінами. Базовими умовами, за яких такі клуби формують основу їх інтегрованого розвитку є: впорядкування та узгодження технічного оснащення їх базових зон; об'єднання у мережу кіберспортивних клубів; об'єднання функцій з виробництва кіберспортивного продукту; вільне переміщення кіберспортсменів у тренувальному та змагальному процесах.

Перспективи подальших розвідок у цьому напрямі полягають у їх застосуванні у формуванні та аналізі моделей інтегрованого розвитку кіберспортивних клубів України відповідно до класів кіберспортивних дисциплін, на які вони орієнтовані. Такі моделі мають формуватися за властивостями ігрових просторів та за особливостями вирішення змагальних завдань кіберспортсменів.

Література:

1. Бурим Ю. Юридичне Оформлення Спортивних Клубів. URL: <https://legal-support.top/sportivniy-klub/> (дата звернення 10.09.2021).

2. Данилюк И. Что такое клубная система? URL: https://skateukraine.org/post/2020/club_system?lang=ru (дата звернення 11.09.2021).

3. Класифікатор організаційно-правових форм господарювання. URL: <https://dovidnyk.in.ua/directories/kopfg>

4. Комп'ютерні клуби України. URL: <https://gameinside.ua/kompyuternye-kluby-ukrainy/> (дата звернення 20.11.2021).

5. Маслиган О.О. Організаційна парадигма інтегративного управління підприємствами у межах кластерів туризму та рекреації, Економіка, фінанси, право, 2014. Вип. 1 (1). С. 40—48.

6. Ткалич М., Толмачевська Ю. Спорт, спорт, спорт... Чи є перспектива інституційного розвитку? URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/sportivne-pravo/sport-sport-sport-chi-e-perspektiva-instituciynogo-rozvitku-.html> (дата звернення 20.11.2021).

7. Трихліб К.О. Інтеграція: сутність та особливості. Європейська інтеграція в контексті сучасної геополітики: зб. наук. ст. за матеріалами наук. конф., м. Харків, 24 трав. 2016 р. Харків, 2016. С. 100—105.

8. Щербина Р.Г., Ковальов В.О. Розвиток підприємництва у сфері спорту для всіх. Вісник КНТУ, 2018. № 12. С. 109—114.

9. Щорічне дослідження ринку кіберспорту в Україні, Центр економічної стратегії рмс. 2021 р. URL: https://drive.google.com/file/d/1UACD8RrFUmYloMCfPZ8h9l-CG4_9kpA/view?usp=sharing (дата звернення 10.12.2021).

References:

1. Buryim, Yu. (2020), "Legal Registration of Sports Clubs", available at: <https://legal-support.top/sportivniy-klub/> (Accessed 10.09.2021).

2. Danilyuk, I. (2020), "What is the club system?", available at: https://skateukraine.org/post/2020/club_system?lang=ru (Accessed 11.09.2021).

3. dovidnyk.in.ua (2020), "Classifier of organizational and legal forms of management" available at: <https://dovidnyk.in.ua/directories/kopfg> (Accessed 11.09.2021).

4. gameinside.ua (2020), "Computer clubs of Ukraine". available at: <https://gameinside.ua/kompyuternye-kluby-ukrainy/> (Accessed 20.11.2021).

5. Maslihan, O.O. (2014). "Organizational paradigm of integrative management of enterprises within the clusters of tourism and recreation", *Ekonomika, finansy, pravo*, vol. 1 (1). pp. 40—48.

6. Tkalych, M. and Tolmachevs'ka, Yu. (2020), "Sport, sport, sport... Is there a prospect of institutional development?", available at: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/sportivne-pravo/sport-sport-sport-chi-e-perspektiva-instituciynogo-rozvitku-.html> (Accessed 20.11.2021).

7. Trykhlіb, K.O. (2016), "Integration: essence and features", *Yevropeys'ka intehratsiya v konteksti suchasnoyi heopolityky, Zbirka dopovidej na naukoviy konferentsii [European integration in the context of modern geopolitics: Coll. Science. Art. according to the materials of sciences. conf.]*, Kharkiv, Ukraine, 2016, pp. 100—105.

8. Shcherbyna, R.H. (2018), "Development of entrepreneurship in the field of sports for all", *Visnyk KNTU*, vol. 12, pp. 109—114.

9. Center for Economic Strategy (2021), "Annual study of the e-sports market in Ukraine", available at: https://drive.google.com/file/d/1UACD8RrFUmYloMCfPZ8h9l-CG4_9kpA/view?usp=sharing (Accessed 10.12.2021).

Стаття надійшла до редакції 14.12.2021 р.

Я. В. Паламаренко,
к. е. н., старший викладач, Вінницький національний аграрний університет, м. Вінниця
ORCID ID: 0000-0001-9972-4313

DOI: 10.32702/2306-6814.2021.24.44

ДОСЛІДЖЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ РОЗДРІБНОЇ ТОРГІВЛІ ТА СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМИ ЇЇ УДОСКОНАЛЕННЯ

Y. Palamarenko,
PhD in Economics, Vinnytsia National Agrarian University, Vinnytsia

RESEARCH OF EFFICIENCY OF RETAIL AND STRATEGIC DIRECTIONS OF ITS IMPROVEMENT

Ринки, на яких здійснюється торгівля, забезпечують ефективний розподіл продовольчих товарів, а їх розвиток залежить від рівня розвитку виробничо-комерційних відносин провідних економічних суб'єктів, рівня платоспроможності споживачів, використання маркетингових підходів тощо.

Організація торгівлі являє собою сукупність упорядкованих і взаємодіючих організаційних елементів (торговельних підприємств, організацій, підсистем), що створюють цілісну систему, а також комплекс цілеспрямованих організуючих дій, що забезпечують функціонування торгівлі. Отже, організація торгівлі охоплює організаційну структуру та організаційну діяльність. Відповідно, організацію торгівлі можна розглядати у двох аспектах — статички і динаміки. Автором визначено рівні загальної внутрішньої структури ринків як суб'єктів господарювання, функції роздрібною торгівлі, досліджено особливості продовольчих товарів, зазначено параметри, які характеризують роздрібну торгівлю продовольчими товарами. У статті для виявлення тенденцій розвитку роздрібною торгівлі проведено аналіз кількісних характеристик та якісних ознак ринку споживчих товарів на основі аналітичних звітів. Запропоновано схему стратегічних напрямів удосконалення розвитку роздрібною торгівлі, виконання ключових складових стратегічного напрямку надало б українським торговельним підприємствам змогу розвиватися та здійснювати торговельну діяльність з державною допомогою, за допомогою інноваційних методів та у відповідності з міжнародними стандартами.

The markets in which trade is carried out ensure the effective distribution of food products, and their development depends on the level of development of production and commercial relations of leading economic entities, the level of solvency of consumers, the use of marketing approaches, etc. Trade organization is a set of ordered and interacting organizational elements (trade enterprises, organizations, subsystems) that create a holistic system, as well as a complex of targeted organizing actions that ensure the functioning of trade. Consequently, the trade organization covers organizational structure and organizational activities. Accordingly, the organization of trade can be considered in two aspects — statics and dynamics. Trade activity in Ukraine today is one of the most common forms of entrepreneurship. In the statutory documents of any enterprise as a type of entrepreneurial activity, trade is most often indicated. The functioning of trade as a system is ensured by a rational organization, certain organizational relations, active actions on the part of economic entities that are important factors in the development of trade.

The author defined the levels of the general internal structure of markets as business entities, retail functions, investigated the peculiarities of food products, indicated parameters that characterize the retail trade in food products. The article to identify trends in retail trade conducted

an analysis of quantitative characteristics and qualitative features of the consumer goods market on the basis of analytical reports. The scheme of strategic directions of improvement of retail trade development, implementation of key components of strategic direction would enable Ukrainian trade enterprises to develop and carry out trade activities with state aid, through innovative methods and in accordance with international standards.

Crisis phenoms, disparity of interests of sellers, intermediaries and consumers and other factors negatively affect the development of retail trade. An important task of today is to establish a meaningful content of the category of retail trade, taking into account the modern economic environment, which is dynamically developing in conditions of uncertainty and increased risks, new relations between objects and business entities are being built. Therefore, the problem of determining the essence and content of the category "retail trade" at the present stage of economic development is relevant.

Ключові слова: організація, управління, роздрібна торгівля, споживачі, ринок, ефективність, стратегічний орієнтур, економічний розвиток.

Key words: organization, management, retail, consumers, market, efficiency, strategic benchmark, economic development.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Категорія "організація" використовується в теорії управління як процес моделювання і проєктування структури управління. Таким чином, мета організації в управлінні полягає в тому, щоб підтримати систему в установлених значеннях конкретних параметрів. Організація ж є заходом упорядкованості системи і чинником взаємодії всіх структурних елементів для досягнення цілей системи. Отже, очевидно, що організація торгівлі є більш загальним і широким поняттям, ніж управління торгівлею.

Роздрібна торгівля на сьогодні залишається проблемною сферою в Україні та несе за собою негативні наслідки для функціонування внутрішнього ринку в цілому. Тому для її динамічного розвитку необхідно забезпечити стабільність економіки, сформувавши механізм регулювання, який буде створювати умови для конкуренції у сфері торгівлі, захищати інтереси як продавців, так і покупців (споживачів). Важливо також регулювати діяльність великих гравців ринку, аби уникнути монополізації та підтримувати суб'єктів малого та середнього бізнесу шляхом стимулювання підприємницької діяльності на засадах суспільної справедливості.

Тобто сучасна система регулювання ринку роздрібною торгівлі повинна бути спрямована на досягнення таких цілей як стабільність, ефективність та чесність і відповідно має базуватися на таких принципах, що передбачають: захист прав та інтересів учасників з боку держави, прозорість та доступність інформаційної бази, необхідної для прийняття рішень, підтримку добросовісної конкуренції, існування державного органу регулювання з чітко визначеними функціями і повноваженнями, підтримку інновацій у даній галузі. Реалізація перелічених напрямів вдосконалення політики державного регулювання сприятиме подальшому розвитку торгівлі, ринкових засад в економіці, ефективному входженню країни у світове співтовариство, підвищенню якості життя українського населення.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питанням розвитку ринку роздрібною торгівлі при свячено роботи вітчизняних та закордонних авторів. Роботи вчених та економістів висвітлюють специфіку та переваги роздрібною торгівлі, тенденції та перспективи подальшого розвитку торгівельної галузі. Багато досліджень при свячено аналізу стану ринку, прогнозам його подальшого розвитку. Огляд літературних джерел із досліджуваної тематики підтверджує недостатність наукових розробок із проблем розвитку роздрібною торгівлі України та аналізу загальнодержавного стану роздрібною торгівлі України сьогодні.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ ДОСЛІДЖЕННЯ

Останніми роками торгівля стала однією з провідних галузей економіки, що динамічно розвивається під впливом низки чинників, зокрема купівельної спроможності населення, стану товарозабезпечення, розвитку матеріально-технічної бази. З кожним роком зростають обсяги товарообороту, запаси товарів у роздрібною торгівлі, обсяги товарообороту на душу населення. Проте кількість магазинів щороку зменшується. Тобто на фоні високих темпів збільшення обсягів продажу відбуваються структурні зміни.

Розглянувши підходи до визначення основних форматів роздрібною торгівлі, зазначимо, що в основному види закладів роздрібною торгівлі виділяють з урахуванням їх місця розташування, товарної спеціалізації, розміру торговельної площі, залежно від характеру обслуговування та форми продажу товарів, кількості ексклюзивних товарів, рівня цін, сегменту споживачів. Подальші дослідження будуть спрямовані на розроблення етапів реалізації стратегії розвитку роздрібною торгівлі, що створить підґрунтя для стабілізації функціонування торговельних підприємств та здійснення їх ефективної діяльності.

Таблиця 1. Порівняльна характеристика оптової та роздрібною торгівлі

Порівняльні характеристики	Оптова торгівля	Роздрібна торгівля
Сутність	Перепродаж (продаж без перероблення) нових або уживаних товарів роздрібним торговцям, підприємствам й організаціям або іншим оптовикам, діяльність агентів чи посередників з купівлі товарів від імені подібних осіб або продажу товарів подібним особам і компаніям	Види економічної діяльності, пов'язані із продажем товарів і послуг споживачам для використання ними особисто або їх родинами
Суб'єкти	Оптові торговці або біржовики, промислові дистрибутори (підприємства оптової торгівлі, що спеціалізуються на продажу промислових товарів), експортери, імпортери, закупівельні організації, філії та офіси з продажу; торгові посередники й товарні брокери, комісіонери, заготівельники та кооперативні організації, які здійснюють збут сільськогосподарської продукції тощо	Магазини, торгові центри, намети, кіоски, компанії поштового замовлення, вуличні торговці, споживчі кооперативи, компанії, що спеціалізуються на організації аукціонів тощо
Функції	Збирання (компонування), сортування великих партій товарів, поділ та перефасування товарів меншими партіями (наприклад, фармацевтичних товарів), зберігання, охолодження, доставку й установлення товарів, акції для своїх споживачів тощо	Будь-який факт продажу товарів і послуг кінцевому споживачу

Джерело: сформовано автором на основі опрацьованої літератури.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Відповідно до визначення поняття "торгівлі як галузі народного господарства, що реалізує товари шляхом купівлі-продажу, та з'єднує виробництво, розподіл, обмін і споживання; перетворює вироблені товари в предмети споживання" [1, с. 45], доповнимо, що роздрібна торгівля також може розглядатися як сектор (галузь) економіки, яка являє собою сукупність:

- 1) операторів, що продають товари й послуги різним видам кінцевих споживачів для їх особистого, некомерційного використання;
 - 2) елементів, необхідних для ефективного функціонування інфраструктури економіки.
- Виділимо смислові складники (елементи), що розкривають економічну природу позначених понять і зображають сутність поняття "роздрібна торгівля":
- а) є сектором комерційної діяльності;
 - б) є елементом (частиною) логістичного процесу, що з'єднує виробника сировини (продуктів) і кінцевого споживача товарів;
 - в) являє собою інтегратором економічних відносин, що виникають у процесі купівлі-продажу товарів і послуг;
 - г) зображає завершальний етап циклу руху товарів і послуг від виробника до кінцевого споживача для особистого некомерційного використання. Далі йтиметься про оптову та роздрібну торгівлю як про одні з числен-

них форм підприємницької діяльності. Порівняльну характеристику двох типів торгівлі наведено у таблиці 1.

Суб'єкти оптової торгівлі є посередниками між виробниками та сектором роздрібною торгівлі, а роздрібна торгівля у свою чергу є останнім етапом процесу розподілу товару та одним із найбільш перспективних секторів економіки.

Виділимо смислові складники (елементи), що розкривають економічну природу позначених понять і зображають сутність поняття "роздрібна торгівля" (табл. 2).

Розглянемо нижче визначення поняття "роздрібна торгівля".

1. "Роздрібна торгівля — це будь-який бізнес, який зосереджує свої маркетингові зусилля на задоволенні кінцевого споживача за допомогою організації продажу товарів і послуг" [5, с. 19].
2. "Роздрібна торгівля — вид підприємницької діяльності у сфері торгівлі, пов'язаний з реалізацією товарів безпосередньо споживачу для особистого, побутового, сімейного, домашнього використання" [6, с. 97].
3. "Роздрібна торгівля — торгівля товарами та надання послуг покупцям для особистого сімейного, домашнього використання, не пов'язаного з підприємницькою діяльністю" [8, с. 69].

Дослідженням роздрібною торгівлі займалися вчені різних економічних шкіл. Уявлення про суть категорії торгівлі еволюціонувало в процесі розвитку та транс-

Таблиця 2. Сутність поняття "роздрібна торгівля"

1	Є сектором комерційної діяльності
2	Є елементом (частиною) логістичного процесу, що з'єднує виробника сировини (продуктів) і кінцевого споживача товарів
3	Являє собою інтегратором економічних відносин, що виникають у процесі купівлі-продажу товарів і послуг
4	Зображає завершальний етап циклу руху товарів і послуг від виробника до кінцевого споживача для особистого некомерційного використання

Джерело: сформовано автором на основі опрацьованої літератури.

Рис. 1. Схема основних функцій роздрібно́ї торгівлі

Джерело: сформовано автором на основі [9, с. 16].

формації економічних відносин і різнились у залежності від підходу, який використовували дослідники. Щодо визначення сутності торгівлі, то вона отримала тлумачення різними науковцями. Початки знаходимо у визначенні Кодексу Юстиніана: "Купець той, хто купує і продає". Далі в канонічному праві: "Той, хто здобуває річ, щоб, продаючи її в тому ж вигляді, без усяких змін, виручити прибуток, той є купцем". Таким чином, домінувала економічна думка, що торгівля полягає у здійсненні "професійної діяльності", у придбанні товарів з метою їхнього перепродажу, без їх переробки [2].

Перша школа економічної науки, яка мала назву меркантилізм (з італ. — торговець) зосередила свою увагу на дослідженні торговельних відносин. Для ефективного функціонування економічної системи найважливішими, на думку меркантилістів, були торговці, їхня праця розглядалась як основний фактор виробництва.

Отже, джерелом багатства є сфера обігу, а не сфера виробництва; багатство ототожнювалося з грошовим капіталом [3]. До прикладу, відомі вчені-економісти, представники меркантилізму, Т. Мен та А. Монкретьєн, досліджували такі категорії політекономії, як торгівля та торговельні відносини.

Згодом інші економічні школи джерелом суспільного багатства вважали різні сфери, однак торгівля ніколи не залишилась поза увагою.

Представники класичної школи політекономії дали своє тлумачення категорій промислового капіталу та товарних відносин. У дослідженнях теорії трудової вартості У. Петі здійснив аналіз товарного обігу. Він писав, що обмін у різних галузях економіки залежить від продуктивності праці та визначається її витратами на виробництво. Сферу торгівлі У. Петі розглядав як таку, що забезпечувала пропорційний грошовий обмін товарів залежно від їх мінової вартості.

А. Сміт у своїй праці "Дослідження про природу і причини багатства народів" виділив як центральну проблему економічний розвиток суспільства і підвищення його добробуту. Ця класична праця розглядає умови і шляхи, які ведуть людей до найбільшого добробуту [5].

У другому розділі вищезгаданої праці А. Сміт зазначає, що поділ праці — це результат природної схильності людей до обміну та торгівлі, а ключовим спонукальним фактором обміну між людьми є егоїзм, або відстоювання власних інтересів.

У питаннях структури торгівлі, А. Сміт ставить на перше місце внутрішню торгівлю, а вже потім зовнішню та транзитну. У Адама Сміта читаємо: "Щойно скрізь запроваджується поділ праці, лише малу частку потреб кожної людини може задовольнити продукт її власної праці. Значно більшу частину їх вона задовольняє шляхом обміну того надлишку продуктів своєї праці, що залишається після задоволення після задоволення власних потреб, на надлишки продукту праці інших людей, яких вона потребує. Таким чином, кожна людина живе обміном або стає певною мірою торговцем, а саме суспільство перетворюється, так би мовити, у торговельну спілку" [5, с. 20].

Отже, можна констатувати, що при визначенні категорії торгівлі вчені дотримувались однієї з двох основних позицій: одні з них ототожнювали торгівлю з обміном, виділяючи при цьому деякі її характерні риси, інші ж наголошували на основній економічній функції торгівлі — отримання прибутку як основній визначальній характеристиці, яка відрізняє торгівлю від обміну. При цьому, незалежно від трактування, більшість вчених у визначення категорії торгівлі також включають надання допоміжних послуг, які супроводжують процес купівлі-продажу. Розглянемо основні функції роздрібно́ї торгівлі (рис. 1). За даними державної податкової служби, на сьогодні однією з найпоширеніших форм підприємництва в Україні є торговельна діяльність. У статутних документах будь якого підприємства, як вид підприємницької діяльності найчастіше зазначається торгівля [6]. Роздрібна торгівля — це вид економічної діяльності в сфері товарообігу, що охоплює купівлю-продаж товарів кінцевому споживачу та надання йому торговельних послуг [2]. Вона забезпечує рух товарів із сфери обігу у сферу споживання [6, с. 177]. У словнику сучасної економічної теорії Макміллана роздріб-

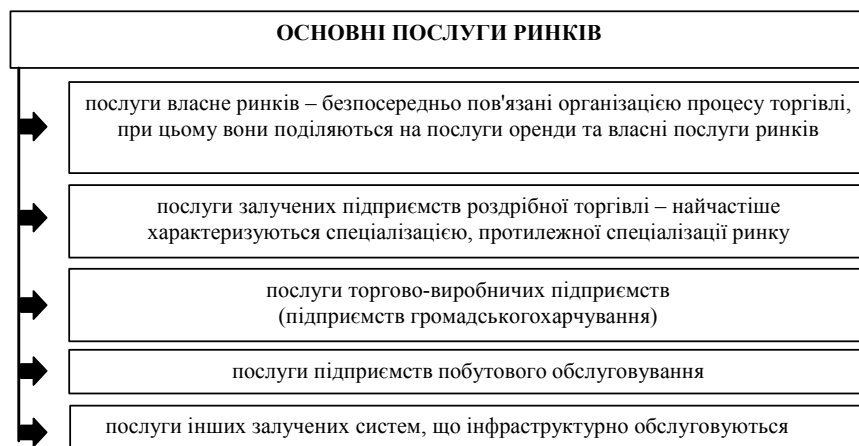

Рис. 2. Класифікація послуг ринків

Джерело: сформовано автором на основі [7; 8].

ну торгівлю визначено як "останню ланку у ланцюзі розподілу від виробника до споживача. Джерело товарів і послуг, що придбаються споживачем" [4, с. 435].

Гілберт визначає роздрібну торгівлю як будь-який бізнес, який зосереджує свої маркетингові зусилля на задоволенні потреб кінцевого споживача через правильну організацію продажу товарів та послуг [4, с. 9].

Можна зробити висновок, що активне дослідження категорії роздрібно торгівлі та неоднозначність у трактуванні вказує на важливість продовження досліджень та використання отриманих надбань економічної думки на практиці.

На відміну від гуртової, роздрібна торгівля включає підприємницьку діяльність, пов'язану з продажем товарів і послуг кінцевим споживачам для особистого, сімейного і домашнього користування.

Роздрібна торгівля є кінцевою стадією каналів товаропросування. Вона постійно намагається розширити товарний асортимент, збільшувати обсяги продажу. Цей вид торгівлі є надзвичайно важливою ланкою маркетингової діяльності на ринку, тому що вона допомагає фірмі зрозуміти значимість товарів, їх споживчі властивості, рівень задоволення потреби та власний престиж товарної марки і фірми.

З боку споживачів цей вид торгівлі дозволяє їм без перешкод у короткі терміни за допомогою акту купівлі здійснити задоволення потреби у місцях проживання та тимчасового перебування.

Роздрібна торгівля виконує такі основні функції:

- 1) здійснює набір товарів і послуг та розміщення у торговельних приміщеннях;
- 2) здійснює сортування товару за призначенням та способом застосування;
- 3) здійснює інформування споживачів через рекламу, вітрини та особисте спілкування з покупцями;
- 4) задовольняє інтереси каналів збуту товарів;
- 5) зберігає товари;
- 6) встановлює ціни;
- 7) здійснює розрахунок з постачальниками;
- 8) завершує угоди купівлі-продажу, обміну, кредитування.

Роздрібні продавці приймають рішення для ефективного функціонування, завдячуючи таким мотивам:

вибір цільового ринку, товарний асортимент, комплекс послуг; атмосфера у магазині, цінова політика, методи стимулювання, розташування магазинів.

Підприємство роздрібно торгівлі, торговельні одиниці з продажу товарів кінцевим споживачам можна класифікувати (рис. 2) за:

- загальними ознаками функціонування;
- ознаками специфіки діяльності.

Роздрібну торгівлю класифікують залежно від власності, стратегії роздрібно торговельної організації і немагазинної торгівлі, цінової політики, організації і обсягів збуту, структурою асортименту і концентрацією магазинів.

До підприємств роздрібно торгівлі залежно від форми власності відносять: роздрібний торговельний магазин, роздрібні франшизи, кооперативи, орендовані відділи і конгломерати.

У незалежному роздрібному магазині здійснюється персональне обслуговування, безпосередній контакт з покупцем.

Будь-яка фірма, яка функціонує в ринкових умовах завжди починає з цієї форми роздрібних продавців. Щороку вони тисячами організуються і тисячами потерпають в умовах дуже гострої конкуренції.

Роздрібні франшизи являють собою угоди за контрактом між виробником, сервісною організацією і роздрібними підприємствами. Це своєрідна форма роздрібно торгівлі, яка дозволяє дрібним підприємцям користуватись перевагами накопиченого досвіду, постачання і авторитету великої роздрібно організації.

Специфікою торгівлі на ринках є те, що ринки не тільки сприяють процесу роздрібно торгівлі, але і створюють навколо себе цілу систему послуг.

Уся система послуг торгівлі на ринках є досить складною й різноманітною — вона створюється не тільки самим ринком і багатьма залученими підприємствами, які виступають у ролі орендарів торгових площ на ринках.

Так, С.І. Рудницький, М.О. Власова та С.М. Сукачова [7; 8] поділяють послуги ринків на різні складові (рис. 2).

Позитивним моментом такого класифікування системи послуг ринків є виділення зовнішніх і внутрішніх послуг і розподіл зовнішніх послуг на окремі підтипи.

Таблиця 3. Рівні загальної внутрішньої структури ринків

1	Адміністрація ринку	Створює підприємство та здійснює загальне управління ним, надає послуги ринку всіх охочим із метою отримання прибутку
2	Торговці ринку	Це суб'єкти підприємницької діяльності, що є безпосередніми ініціаторами торговельного процесу і здійснюють його на правах оренди торговельного місця
3	Продавці ринку	Особи, що перебувають у трудових відносинах із торговцями ринку і є безпосередніми учасниками торговельного процесу
4	Покупці ринку	Учасники торговельного процесу, що здійснюють акти купівлі товарів чи послуг, вступаючи у цивільні правовідносини з продавцями ринку
5	Інфраструктура	Зовнішні суб'єкти господарювання та внутрішні структурні підрозділи (служби), які створюють необхідні умови для реалізації функціонального призначення ринку, життєдіяльності продавців і покупців

Джерело: сформовано автором на основі опрацьованої літератури.

У цій класифікації можна виділити основні послуги ринків — послуги оренди торгових площ, усі інші види послуг відносяться до послуг, які створюють умови для нормальної життєдіяльності продавців і покупців.

При цьому інфраструктура ринків — це суб'єкти господарювання та структурні підрозділи, які створюють необхідні умови для реалізації основного функціонального призначення ринків як суб'єктів господарювання та забезпечення нормальної життєдіяльності продавців і покупців. Суб'єкти ринкової інфраструктури надають інфраструктурні послуги. Нормативні документи [2—5; 8] передбачають наявність на ринках лабораторій санітарно-епідеміологічного, фітосанітарного, санітарно-ветеринарного контролів, а також постійні або тимчасові приміщення для роботи правоохоронних органів і органів, що здійснюють нагляд і контроль за діяльністю ринків. Ці організації також створюють необхідні умови для реалізації основної функції ринків, тому послуги цих організацій також повинні бути включені в систему послуг ринків.

Таким чином, за ступенем регулювання діяльності елементи інфраструктури ринку можна поділити на регламентні (обов'язкові) та ініційовані (добровільні).

Регламентні (обов'язкові) елементи інфраструктури ринку — державні та контролюючі органи, які в обов'язковому порядку повинні бути представлені на ринку для забезпечення його функціонування.

Ініційовані (добровільні) елементи інфраструктури ринку — суб'єкти господарювання, які на добровільних засадах, на правах орендарів надають інфраструктурні послуги.

У свою чергу ініційовані (добровільні) елементи інфраструктури ринку відносно організаційної структури ринку можна поділити на несамостійні (залежні) і самостійні (незалежні) елементи інфраструктури ринку.

Несамостійні (залежні) елементи інфраструктури ринку входять до складу організаційної структури ринку окремими підрозділами.

Самостійні (незалежні) елементи інфраструктури ринку є самостійними суб'єктами господарювання та діють на правах орендарів торгового місця на ринку. Залежно від об'єкта, на який спрямована послуга, самостійні елементи інфраструктури ринку можна поділити на 2 підтипи: суб'єкти господарювання, які надають

послуги покупцям і торговцям, і суб'єкти господарювання, які надають послуги ринку як суб'єкта господарювання в цілому.

Самостійні (незалежні) елементи інфраструктури ринку, які надають послуги торговцям і покупцям ринку, надають супутні послуги — спеціалізація таких суб'єктів господарювання доповнює спеціалізацію ринку, створюючи більш якісні та комфортні умови для купівлі-продажу товарів.

Самостійні (незалежні) елементи інфраструктури ринку, які надають послуги ринку як суб'єкта господарювання в цілому, надають додаткові послуги — послуги, що стосуються всіх учасників торговельного процесу на ринку і, за необхідності, ними всіма можуть використовуватись.

Таким чином, інфраструктура ринків як суб'єктів господарювання складається із регламентних, несамостійних і самостійних елементів інфраструктури ринку. Ці елементи інфраструктури надають чотири види послуг на ринках — регламентні, ринкові, супутні і доповнювальні — усі разом ці послуги становлять комплекс ринкових послуг — єдину нерозривно взаємопов'язану систему послуг, які взаємно доповнюють і визначають один одного.

Таким чином, ринок як суб'єкт господарювання може надавати ринкові, супутні та доповнювальні послуги. Визначені категорії послуг охоплюють всі види послуг, які надаються ринком, тому можуть бути визначені як комплекс ринкових послуг. Специфічна структура послуг ринку вплине на внутрішню їх структуру, тому особливості структури послуг обов'язково відіб'ються на внутрішній структурі ринку.

Виходячи з результатів аналізу структури послуг ринків, можна визначити рівні загальної внутрішньої структури ринків як суб'єктів господарювання (табл. 3).

Динамічний розвиток роздрібною торгівлі зумовлений її провідною роллю у розвитку споживчого ринку та забезпечення обслуговування населення, особливо продовольчими товарами.

За сферами застосування товари поділяються на товари промислового призначення та споживчі товари. Останні призначені для особистого користування споживачів, до складу яких входять продовольчі (харчові продукти), непродовольчі та медичні товари.

Таблиця 4. Основні показники стану роздрібної торгівлі України, 2009–2020 рр.

Роки	Роздрібний товарооборот підприємств (юридичних осіб), млн грн	У тому числі питома вага у		Індекси фізичного обсягу роздрібного товарообороту підприємств до попереднього року	Наявність об'єктів роздрібної торгівлі підприємств на кінець року
		Продовольчих товарів	Непродовольчих товарів		
2009	4731,3	36,3	61,7	133,0	2903
2010	6663,0	38,1	61,9	130,9	2924
2011	9858,6	34,2	65,8	119,2	2855
2012	10010,1	36,0	64,0	85,5	2817
2013	12221,6	35,4	64,6	109,6	2882
2014	16331,7	36,0	64,0	119,6	2908
2015	20790,5	36,3	63,7	121,8	2911
2016	22533,0	36,8	63,2	107,5	2883
2017	25733,9	38,2	61,8	93,9	2757
2018	31737,8	38,8	61,2	90,9	2916
2019	37060,0	40,2	59,8	108,6	2928
2020	36046,3	41,2	58,5	105,9	2857

Джерело: складено автором за даними Держкомстату [17].

Таблиця 5. Динаміка об'єктів роздрібної торгівлі України, 2009–2020 рр.

Роки	Наявність об'єктів роздрібної торгівлі підприємств (юридичних осіб) на кінець року, тис. од.	У тому числі		Кількість ринків з продажу споживчих товарівна кінець року, од.
		магазини	кіоски та автозаправні станції	
2009	73,6	54,6	19	2890
2010	71,9	52,3	19,6	2834
2011	69,2	50,5	18,7	2785
2012	65,3	47,6	17,7	2761
2013	64,8	48	16,8	2758
2014	64,2	48,4	15,8	2698
2015	62,2	47,2	15	2647
2016	59,8	45,5	14,3	2609
2017	49,6	38,6	11,0	2177
2018	49,6	38,5	11,1	2134
2019	49,3	38,4	10,9	2213
2020	50,1	39,5	9,7	2301

Джерело: складено автором за даними Держкомстату [17].

Відповідно до поставлених завдань розглянемо продовольчі товари та сучасні способи роздрібної торгівлі продовольчими товарами.

Передусім зазначимо, що продовольчі товари — це харчові продукти в натуральному або переробленому вигляді, призначені для вживання людиною як їжа, питна вода, алкогольна продукція (у тому числі пиво), безалкогольні напої, жувальна гумка, а також біологічно активні добавки.

Інформація про ці товари в обов'язковому порядку має бути доведена до відома споживачів продавцем або виробником продовольчих товарів. Як правило, інформація зазначається у технічній документації, на етикетках, а також маркуванням або іншим способом.

На відміну від інших товарів, потреба в харчових продуктах обмежується певними фізіологічними нормами. Попит на них зростає до певної межі незалежно від рівня цін та доходів населення.

Особливістю продовольчих товарів є низька еластичність попиту, оскільки ці товари мають виняткове значення, і споживачі купують продовольчі товари

навіть за наявності високої ціни і в умовах зниження доходів.

Традиційно для визначення попиту на продовольчі товари використовують показники середнього рівня їх споживання на душу населення. Джерелом інформації про параметри споживання продовольства є матеріали Державного комітету статистики України про вибіркові обстеження домогосподарств.

Таким чином, параметри, які характеризують роздрібну торгівлю продовольчими товарами, такі:

- 1) обсяги споживання харчових продуктів;
- 2) обсяги товарної продукції;

3) еластичність попиту на продовольчі товари (при цьому доцільно враховувати лише ту продукцію, яка доходить до споживача через стадію реалізації. Частина харчових продуктів, спожитих населенням України, виробляється в особистих господарствах і не проходить стадію реалізації, а отже, не має безпосереднього відношення до ринкової конкуренції.

Для виявлення тенденцій розвитку роздрібної торгівлі слід провести аналіз кількісних характеристик на підставі загальної статистичної інформації та якісних ознак ринку споживчих товарів на основі аналітичних звітів. Варто відзначити, що роздрібна торгівля в Україні має нестабільний характер (табл. 4).

Слід також зазначити, що в структурі роздрібно-торгівлі більшу частку становлять непродовольчі товари. Але, попри, спостерігається тенденція до збільшення частки продовольчих товарів і відповідно зменшення частки непродовольчих товарів [12, с. 51].

Також очевидним є те, що за останні роки зменшилась кількість об'єктів роздрібної торгівлі (табл. 5).

Це пояснюється тим, що дрібні підприємства об'єднуються задля протистояння конкурентам. Тобто дрібні підприємства об'єднуються у крупні. До цього висновку можна дійти, побачивши збільшення обсягу дрібного товарообігу при меншій кількості торговельних об'єктів. При цьому слід зауважити, що головним індикатором взаємозв'язку концентрації в торгівлі та спеціалізації є не паралельне кількісне скорочення, а структурні зміни: за останні десять років частка спеціалізованих підприємств в секторі продовольчої торгівлі зрос-

Таблиця 6. Роздрібний товарооборот підприємств роздрібної торгівлі за регіонами України, 2020–2021 рр., млн грн

	Оборот роздрібної торгівлі в січні-квітні 2021 року, млн грн	Об'ємні показники роздрібного товарообігу (у співставних цінах), %	
		Квітень 2021 квітень 2020	Січень - квітень 2021 Січень - квітень 2020
Україна	310921,4	130,9	113,0
Вінницька	7464,3	148,9	121,8
Волинська	5165,5	133,0	109,7
Дніпропетровська	31707,5	131,1	114,6
Донецька	8601,2	122,2	107,2
Житомирська	6361,7	139,0	113,4
Закарпатська	5222,9	168,7	120,8
Запорізька	13453,9	126,0	112,9
Івано-Франківська	6060,9	158,9	116,3
Київська	29195,5	134,7	120,5
Кіровоградська	5427,0	130,0	109,0
Луганська	2198,8	126,9	112,6
Львівська	19565,0	147,0	116,3
Миколаївська	6314,2	121,9	106,9
Одеська	23652,8	122,9	111,8
Полтавська	8904,7	130,4	112,1
Рівненська	4816,2	138,9	110,8
Сумська	4869,5	128,5	111,1
Тернопільська	3625,8	175,1	126,0
Харківська	21719,5	112,7	102,9
Херсонська	5995,4	128,5	110,4
Хмельницька	5704,2	136,4	113,5
Черкаська	5818,7	138,9	111,2
Чернівецька	2992,1	167,6	118,5
Чернігівська	5044,5	130,0	113,1
м. Київ	71039,6	125,2	111,4

Джерело: складено автором за даними Держкомстату [17].

ла з 5,6% у 2009 р. до 7,1% у 2018 р., а у торгівлі непродтоварами — відповідно з 33,4% до 48,4% [13, с. 19].

Також однією з причин є воєнні дії, що відбуваються на сході країни, в результаті яких зруйновано багато об'єктів роздрібної торгівлі. Таким чином, можна говорити, що існують загрози для розвитку роздрібної торгівлі в Україні, які здатні зашкодити як суспільним, так і приватним інтересам. Водночас значні зміни відбуваються щодо організаційно-правових форм господарювання в торгівлі України. З 2013 року спостерігається зменшення кількості акціонерних товариств, приватних підприємств та філій. Така тенденція пов'язана з переходом торговельних підприємств із однієї організаційно-правової форми в іншу, більш привабливу для здійснення господарської діяльності. Проте необхідно враховувати, що значну частину роздрібного товарообороту України забезпечують фізичні особи підприємці. Саме тому необхідно забезпечити відповідне регулювання даної сфери з боку держави.

Слід зазначити, що за нових економічних умов роль і місце держави в управлінні торгівлею стали менш вагомими і змінили свій економічний та правовий зміст. Відтак у взаємовідносинах держави з суб'єктами ринку відбувається заміна управлінських функцій на регулятивні [14, с. 9]. Досвід економічно розвинутих країн переконує в необхідності і дієвості регулятивних державних функцій, що базуються на досконалій нормативно-правовій базі, розвинутій інфраструктурі ринку й ефективній системі соціального захисту споживачів у ринкових умовах.

Пошук напрямів підвищення ефективності функціонування об'єктів роздрібної торгівлі, формування кон-

курентного ринку продавців та покупців, розвиток підприємницького середовища вимагає комплексного дослідження в напрямі проведення аналізу та оцінки підприємницької діяльності об'єктів роздрібної торгівлі у регіонах держави. Це дозволить виявити "вузькі місця", недоліки щодо розвитку підприємництва в сфері роздрібної торгівлі, та на цій основі розробити заходи по їх усуненню. Отож, проведемо оцінку розвитку підприємницької діяльності об'єктів роздрібної торговельної мережі у регіональному розрізі. Забезпеченість населення об'єктами роздрібної торгівлі регіонів України представлено у таблиці 6.

Аналізуючи мережу роздрібної торгівлі за кількістю об'єктів торгівлі, слід відмітити, що в основному їх кількість зменшилась у 2019 році порівняно з 2018 р. Найбільша кількість об'єктів торгівлі у 2018 була зосереджена у Дніпропетровській (3686 од.), Київській (2961 од.), Харківській (3653 од.), Львівській (3848 од.), Одеській (3010 од.) областях, та у м. Київ (4850 од.).

Отже, аналіз забезпеченості регіонів торговельними об'єктами показав, що у 2019 році спостерігалася тенденція до зниження кількості об'єктів роздрібної торгівлі, а також нестача торговельної площі, через що існує група регіонів, які потребують диверсифікації розвитку роздрібної торговельної мережі. Серед них такі області: Миколаївська (952 од.), Чернівецька (891 од.), Тернопільська (1113 од.), Сумська (1209 од.) тощо.

Відповідно порівнюючи стан роздрібної торгівлі у 2020 та 2021 році варто зазначити, що одним з головних чинників формування економічного розвитку виявився фактор розповсюдження пандемії COVID-19. У

Таблиця 7. Товарооборот і частка ринку десяти провідних торговельних мереж України, 2018–2019 рр.

№	Торговельна мережа	Товарооборот, млн грн		Приріст товарообороту 2018/2019 рр., %	Частка ринку, %	
		2018 р.	2019 р.		2018 р.	2019 р.
1.	ТОВ «АТБ-маркет»	33713	38900	15	7,8	8,9
2.	Fozzy Group	30500	36100	18	7,0	8,2
3.	Metro Cash-Savvy Україна	9560	8800	-8	2,2	2
4.	ПрАТ «Рітейл Груп»	6200	6800	10	1,4	1,6
5.	ТОВ «Таврія В»	4700	6483	38	1,1	1,5
6.	ТОВ «Ашан Україна Гіпермаркет»	6500	6400	-2	1,5	1,5
7.	ПрАТ «Фуршет»	5550	5200	-6	1,3	1,2
8.	ТОВ «Омега»	2754	4470	62	0,6	1
9.	ТОВ «Еко»	4320	4400	2	1	1

Джерело: складено автором за даними Держкомстату [17].

Таблиця 8. Рейтинг провідних торговельних мереж України за кількістю магазинів та кількістю регіонів покриття

№	Торговельна мережа	Кількість магазинів	Кількість областей покриття
1.	ТОВ «АТБ-маркет» (АТБ)	829	17
2.	Fozzy Group (Fozzy, Фора, Le Silpo)	477	25
3.	ЗАТ «Фуршет» (Фуршет-Гурман)	114	21
4.	ТОВ «Еко» (Еко маркет)	106	13
5.	ПрАТ «Рітейл Груп» (Велика Кишеня, Велмарт, ВК Select, ВК Експрес, Чумацький шлях)	70	10

Джерело: складено автором за даними Держкомстату [17].

відповідь на пандемію COVID-19 відбулись суттєві зміни у життєдіяльності багатьох держав світу, у тому числі і в Україні. Так, було запроваджено надзвичайний стан в цілому в країнах або в окремих регіонах чи сферах; запроваджено ряд обмежувальних заходів, що в свою чергу дано сильний удар у сфері торгівлі, що характеризується зниженням показників продаж та ефективності.

У таблиці 7 можемо простежити товарооборот і частку десяти провідних торговельних мереж України [14].

Отож, бачимо, що 60% із усіх наведених об'єктів роздрібною торгівлі забезпечили приріст товарообороту у 2019 році [14]. Найбільший приріст спостерігається у мережі ТОВ "Омега" — на 62%; ТОВ "Таврія В" — на 38% [14]. Трішки меншими темпами відбувся приріст у ТОВ "АТБ-маркет" (на 15%), ПрАТ "Рітейл Груп" (на 10%). Зменшення товарообороту спостерігається у Metro Cash&Carry Україна (на 8%); ТОВ "Ашан Україна Гіпермаркет" (на 2%); ПрАТ "Фуршет" (на 6%) та ТОВ "Амстор" на 1% [14].

Рейтинг провідних торговельних мереж України за кількістю магазинів та кількістю регіонів покриття наведено у таблиці 8. Серед найбільш розвинутих торговельних мереж за кількістю магазинів є мережі: ТОВ "АТБ-маркет", "Fozzy Group", ЗАТ "Фуршет", ТОВ "Еко", ПрАТ "Рітейл Груп" [14].

Найбільшою торговельною мережею за кількістю магазинів є ТОВ "АТБ-маркет", проте лідером за представленістю в областях України є Fozzy Group. У 2012 році відкрився перший магазин преміумкласу "Le Silpo" (на

70% асортименту складається з товарів преміум-групи), а у 2018 році саме ця мережа відкрила найбільшу кількість магазинів [14].

Отже, оцінка результативності функціонування роздрібною торговельної мережі показала, що в цілому показники товарообороту характеризуються відносним ростом. Найвищі показники роздрібного товарообороту спостерігаються у Дніпропетровській, Київській, Запорізькій, Одеській, Харківській областях та м. Київ.

Основними напрямками удосконалення розвитку підприємницького середовища регіонів держави в сфері роздрібною торгівлі є:

1) диверсифікація торговельних послуг, впровадження сучасних технологій в сфері торгівлі, формування інтелектуального капіталу як чинника розвитку підприємницької активності в роздрібній торгівлі;

2) удосконалення методів продажу та обслуговування покупців, розвиток нових форм продажу товарів;

3) запровадження та удосконалення "електронної комерції" чи "інтернет-торгівлі" як важливого чинника розвитку роздрібною торгівлі;

4) підтримка позитивних тенденцій розвитку роздрібною торгівлі, пошук резервів підвищення результативності її функціонування, забезпечення територіальної доступності роздрібною торговельної мережі, розширення торговельної мережі, збільшення кількості надання торговельних послуг, удосконалення логістичного ланцюга "постачання — виробництво — збут" [15; 16].

Ефективний розвиток підприємницького середовища як у межах кожного регіону, так і країни в цілому, дозволить інтенсифікувати товарні потоки, оптимізувати структуру таких потоків, удосконалити їх рух від постачальника до споживача, визначити оптимальну потребу в об'єктах роздрібною торгівлі та торговельній площі, і в підсумку — підвищити ефективність функціонування роздрібною торговельної мережі.

Нині світова економіка переживає період надзвичайного підйому та значного збільшення темпів зростання. У країнах Європи і в Японії спостерігається тенденція до швидкого зростання, в Китаї і США — до стабілізації, а в багатьох країнах, що розвиваються — до відновлення і поживлення росту. Для підприємств, які працюють в роздрібному секторі — стійке економічне зростання являється найбільш сприятливим фактором.

Сектор роздрібною торгівлі продовольчими товарами повинен радикально змінити власні методи та бути готовими до великих перетворень. Споживачі, які озброїлися технологіями, що дозволяють завжди залишатися на зв'язку і забезпечують більш широкі можливості, ніж будь-коли раніше, формують нові тенденції в купівельному поведженні роздрібних підприємств.

Нові технології та Інтернет призводять до змін, які відбуваються в роздрібній галузі в усьому світі, і Україна не є винятком. Найбільші українські ритейлери вже активно інвестують в розвиток нових технологій — наприклад, за допомогою співпраці з стартапами та

за рахунок взаємодії з покупцями в соціальних мережах. Важливість нових технологій, для вітчизняного ритейлу, буде рости в міру того, як будуть знижуватися можливості органічного зростання — шляхом відкриття нових магазинів. Загалом український споживач позитивно сприймає нові технології, адже саме споживач буде підштовхувати роздрібні мережі в майбутньому до розвитку і впровадження передових технологій [16].

Основна мета роздрібною торгівлі зводиться до стабільного забезпечення високоякісними товарами, широкого асортименту різних категорій населення для задоволення їхнього попиту на дані товари. Саме роздрібна торгівля завершує процес товарного обігу, адже за її допомогою товари, які вироблені в інших галузях економіки доводяться до кінцевого споживача.

Для кращого аналізу доцільно було б виокремити роздрібну торгівлю в розрізі продовольчих товарів (табл. 9).

Отже, роздрібна торгівля — це галузь, що розвивається та має великі перспективи для майбутнього зростання. Згідно проведеного аналізу встановлено, що частка роздрібною торгівлі в валовому внутрішньому продукту зростає. Загалом товарооборот в країні постійно збільшується та має позитивну динаміку розвитку, незважаючи на зменшення кількості суб'єктів господарювання, які займаються оптовою та роздрібною торгівлею, а також впливу на економіку пандемії COVID-2019. Однак слід зазначити, що українські продавці недостатньо конкурентоспроможні та відстають у інноваційних технологіях від міжнародних. Для поживлення комерційної діяльності необхідно впровадження інновацій, застосування оновлених інструментів взаємодії, консолідації, інтеграції та автоматизації, що дозволить підвищити ефективність ведення роздрібною бізнесу як на сьогодні, так і в майбутньому. Держава, в свою чергу повинна стимулювати розвиток роздрібною торгівлі шляхом державної підтримки, покращення інвестиційного клімату в галузі, посприяти поліпшенню розвитку споживчого попиту населення. В такому разі дії держави повинні сформуватися в чітку стратегію розвитку торговельної галузі. Об'єднанні дії держави, бізнесу та територіальних громад нададуть можливість роздрібною торгівлі розвиватися з вимогами сьогодення. Протягом останніх двадцяти років у галузі роздрібною торгівлі відбулися значні зміни, насамперед, за рахунок появи нових організаційних форм, розширення асортименту товарів та оптимізації рівня обслуговування споживачів. Зокрема, універмаги, універсами, гастрономи та кіоски замінили супермаркети, гіпермаркети та торговельні мережі, як вітчизняні, так і іноземні, з широким асортиментом товарів та системою самообслуговування. Конкуренцію для традиційних магазинів роздрібною торгівлі складають і Інтернет-магазини, відтак виникає потреба пошуків удосконалення організації роздрібною торгівлі (рис. 3).

На сьогодні в українській законодавчій базі існують багато нормативних актів, які регулюють внутрішню торгівлю в державі, але відсутня чітка стратегія розвитку даної галузі. Тому було б доцільно розробити Стратегію розвитку внутрішньої торгівлі на наступні п'ять років.

Важливо також врахувати, що оцінювання рівня стратегічного розвитку торговельних підприємств необ-

Таблиця 9. Частка реалізації товарів (вироблених в Україні) підприємствами роздрібною торгівлі за, 2017–2020 рр., %

Найменування товарної групи	2017	2018	2019	2020
Продовольчі товари	82,2	81,4	80,0	79,4
М'ясо	95,6	96,5	97,1	96,5
М'ясні продукти	93,7	94,1	93,2	93,9
Риба, ракоподібні та моллюски (включаючи рибні продукти)	61,8	60,6	72,9	73,2
Молочні продукти	90,4	89,6	89,4	86,8
молоко	-	-	95,5	94,0
яйця	98,5	99,2	99,1	99,1
Харчові олії та жири	92,9	92,9	86,5	84,5
Хлібобулочні та борошняні кондитерські вироби	95,1	95,3	92,9	92,1
Цукрові кондитерські вироби	85,9	85,1	76,1	74,9
Свіжі фрукти та овочі	56,3	57,3	46,2	47,2
У тому числі свіжі овочі	84,2	85,4	70,5	74,1
Фрукти та овочі, перероблені	67,2	65,5	69,8	70,0
Алкогольні напої	77,5	75,3	73,4	71,1
соки	93,5	94,7	94,1	92,7
Води мінеральні	89,7	88,9	86,4	85,5
Кава, чай, какао та прянощі	55,2	54,6	69,2	72,0
Гомогенізовані харчові та дієтичні продукти (включаючи дитяче харчування)	42,8	42,6	59,9	61,6
Інші продовольчі товари	85,5	84,3	81,8	82,3
Тютюнові вироби (включаючи супутні товари)	88,1	87,0	85,7	87,0
Непродовольчі товари	32,6	31,7	32,0	32,9

Джерело: складено автором за даними Держкомстату [17].

хідне для забезпечення більш повного й раціонального використання складових розвитку. Тому система показників повинна включати показники, що характеризують наявність, склад, стан ресурсів складових і показники ефективності використання ресурсів складових розвитку. При оцінюванні рівня стратегічного розвитку торговельних підприємств необхідно чітко уявляти рівень розвитку, основні характеристики складових елементів, їхнє співвідношення й використання в процесі функціонування. Важливо зрозуміти місце й роль складових елементів, зв'язок їх з іншими компонентами [20].

Впровадження вище зазначеної стратегії надало б українським підприємствам та фізичним особам підприємцям змогу розвиватися та здійснювати торговельну діяльність з державною допомогою, за допомогою інноваційних методів та у відповідності з міжнародними стандартами. А держава у результаті отримає більшу наповненість бюджету від роздрібною торгівлі та зайняте населення [21].

Негативно на обсягах продажу товарів у роздрібною торгівлі позначилося суттєве зростання цін, як на продукти харчування, так і на непродовольчі товари, внаслідок знецінення української валюти. У таких складних умовах діяльності підприємства роздрібною торгівлі стикаються з проблемою визначення перспектив подальшого розвитку та підвищення конкурентоспроможності на ринку. Особливо ця проблема є актуальною для торговельних мереж, адже в умовах глобалізації мережеві структури з розвиненими вертикальними та горизонтальними зв'язками є дуже поширеними у сфері роздрібною торгівлі продовольчими товарами, переважають у більшості країн світу, часто визначаючи характер конкурентної боротьби на ринку [8; 16]. Дослідженню проблем та перспектив функціонування роздрібною торгівлі

Рис. 3. Схема стратегічних напрямів удосконалення розвитку роздрібно торгівлі в Україні

Джерело: складено автором за на основі опрацьованої літератури [5; 10; 19].

Україні присвячено значну кількість наукових публікацій. Проте більшості з них бракує єдиного підходу до класифікації магазинів роздрібно торгівлі. Сьогодні у сфері роздрібно торгівлі України посилюються концентраційні процеси, характерні для розвинених європейських країн. Світова практика свідчить, що концентрація торгівлі приводить до того, що 65—85% роздрібно обороту країни припадає на три провідні компанії [1; 16]. Економічна ефективність торговельних мереж обумовлена використанням ефекту синергії у сфері управління, фінансів та техніко-технологічній з використанням концепцій маркетингу та логістики.

Конкуренція в роздрібно торгівлі України посилюється за рахунок іноземних торговельних мереж. Сьогодні можна говорити про наявність двох основних груп роздрібно торговців: тих, які заходять в Україну через партнерів (за франшизою) — український ринок на 90% є франшизним, та таких, які мають власну материнську компанію (це, як правило, компанії з Росії — "Спортмастер", "O'stin", "Incity", "Gloria Jeans", "Centro"; Туреччини — "Collezione", "LC Waikiki") [3; 16]. Невеликі вітчизняні роздрібно торговці не витримують конкуренції з великими мережами. Це призвело до того, що лише протягом останнього часу кількість об'єктів роздрібно торгівлі України зменшилася майже на 20%, тобто припинили свою діяльність не менше 10 тис. магазинів [3; 16].

На підставі дослідження ринку роздрібно торгівлі України встановлено скорочення величини роздрібно товарообороту України, посилення ролі

на ньому вітчизняних та зарубіжних торговельних мереж. Визначення напрямів їх подальшого розвитку вимагає проведення аналізу конкурентоспроможності.

В умовах конкуренції підприємства роздрібно торгівлі прагнуть здійснювати ефективну господарську діяльність (функціонувати) та досягати поступового розвитку. Відповідно до цілей господарювання та стану ресурсного забезпечення, підприємства роздрібно торгівлі розробляють та запроваджують різноманітні стратегії та механізми розвитку. Аналіз низки літературних джерел дозволив зробити висновок щодо різноманітності підходів, які пропонують як українські, так і зарубіжні дослідження до класифікації стратегій підприємств.

Класифікація економічних стратегій підприємства поєднує різні за змістом і напрямом дії стратегії. Одні з них спрямовані на зовнішнє конкурентне середовище, інші реалізуються безпосередньо на підприємстві, проте всіх їх об'єднує єдина мета — запобігання банкрутству підприємства.

Інші класифікації зосереджуються на таких стратегіях підприємства, як поліпшення якості товару, підвищення організаційно — технічного рівня виробництва, ресурсозбереження, ціноутворення, вдосконалення управління персоналом, розвиток маркетингу. Як показують дослідження, найчастіше перемагає той, кому вдалося обрати ефективну стратегію розвитку і стратегію функціонування, які б відповідали і змінам на ринку, і власним внутрішнім можливостям.

Ефективність можна виразити як відношення витрат до обсягу продажів у відсотках; як час, необхідний касиру на виконання транзакції; відсоток клієнтів, які роблять покупки в "середній" день; розміри прибутку; обсяг продажів на м²; оборотність товарних запасів; зростання обсягу продажів тощо. Для роздрібно торгівлі найбільш значимими є ключові показники ефективності діяльності магазину: обсяг продажів, продаж на квадратний метр, коефіцієнт конверсії, середній чек, кількість повернень, зарплатомісткість. Обсяг продажів є основним показником того, скільки продажів було зроблено в магазині за певний період часу. Найкраще вимірювати обсяг продажів не тільки в грошовому вираженні, але й у кількості проданого товару, наприклад, штуках.

Збільшення обсягу продажів є стовідсотковим способом зростання прибутку підприємства. За рахунок збільшення коштів можна розширити торгове підприємство, закупити додаткове обладнання, підвищити заробітну плату співробітникам.

Підвищити обсяг продажу можна за рахунок лояльності клієнтів. Для підприємства важливо не лише залучити клієнта, а й утримати його, постійно нагадуючи про себе. За допомогою маркетингових і рекламних технологій бренд-менеджери борються не просто за споживача, а за його емоції, за прихильність до товару, за його лояльність, саме це впливає на поведінку споживачів [18]. Робота над лояльністю дозволяє перетворити клієнта в прихильника бренду і постійного споживача. Чим більше у компанії постійних клієнтів, тим вище прибуток і нижче витрати на рекламу і маркетинг. Наступним показником ефективності роботи роздрібного торговельного підприємства є продаж на квадратний метр — це виручка за певний період (день, тиждень, місяць), поділена на площу торгового залу в квадратних метрах. Негативна або позитивна динаміка цього параметра свідчить про те, наскільки ефективно використовується торгова площа і є одним з найкращих показників продуктивності магазину. Торговельний простір може забезпечити максимальну виручку з квадратного метра тільки в тому випадку, якщо в магазині застосовується система візуального мерчандайзингу.

Таким чином, ефективність діяльності роздрібного торговельного підприємства можна підвищити декількома способами: покращити продуктивність праці співробітників, збільшити обсяг продажів в розрахунок на квадратний метр площі магазину, а також інші показники за допомогою досконаліших програм навчання, масштабної реклами, знизити витрати за рахунок автоматизації, передачі постачальникам деяких завдань, використання знижок, пошуку постачальників з більш низькими цінами на товари, виявляючи велику гнучкість у роботі.

ВИСНОВКИ

Попри нестабільну політичну та економічну ситуацію, високу тіньову складову бізнесу в країні, роздрібна торгівля залишається однією з небагатьох галузей, яка розвивається і не тільки збільшує власні прибутки, а й є помітною підтримкою всієї економіки країни. Для посилення своїх позицій, утримання на-

явних та залучення нових клієнтів, збільшення власного прибутку та підвищення економіки держави кожне роздрібне підприємство повинно використовувати якомога більший комплекс заходів, а саме: систему мерчандайзингу — оптимізацію асортименту, ефективно планування торговельного залу, засоби комунікативного та візуального мерчандайзингу; покращання методів лояльності — для клієнтів, для посередників, для співробітників; удосконалення заходів матеріальної та моральної мотивації для співробітників; враховувати вимоги до форматів магазинів роздрібно мережі.

Споживчий ринок України на сучасному етапі характеризується різноманіттям, складністю й динамічністю технологій виробництва, багаторазовим збільшенням кількості суб'єктів господарювання, він насичений величезною кількістю різноманітних товарів, асортимент яких постійно й швидко оновлюється, розширюється, поповнюється та поглиблюється. Така ситуація, безперечно, є позитивною ознакою становлення ринкової економіки країни.

Таким чином, аналіз стану та тенденцій розвитку підприємств роздрібно торгівлі України дав змогу виявити загалом позитивну динаміку та тенденції щодо подальшого розвитку торговельної галузі України і потенціалу торговельних підприємств. За останнє десятиріччя суттєво скоротилася кількість підприємств роздрібно торгівлі, на внутрішньому ринку працюють переважно малі підприємства. Інноваційний розвиток ритейлу потребує нових підходів до здійснення торговельної діяльності з урахуванням європейських та світових технологій у торговельній галузі.

Література:

1. Белявцев М.І. Інфраструктура товарного ринку. URL: http://pidruchniki.ws/marketing/rozdrubna_torgivlya.
2. Задихайло Д.В. Господарське право. URL: http://pidruchniki.ws/1640011648672/pravo/spetsialna_chastina
3. Козик В.В., Панкова Л.А., Даниленко Н.Б. Міжнародні економічні відносини: навчальний посібник. К.: Знання, 2018. 406 с. URL: <http://www.info'library.com.ua/books/text/4380.html>
4. Словарь современной экономической теории Макмиллана. М.: ИНФРАМ, 2010. 608 с.
5. Сміт А. Добробут націй. Дослідження про природу та причини добробуту націй. К.: Port'Royal, 2009. 594 с.
6. Чернелевський Л.М. Економічний аналіз на підприємствах промисловості і торгівлі: підручник. К., 2017. 312 с.
7. Рудницький С.І. Організація системи послуг в торгівлі на ринках. Торгівля, комерція, підприємництво. 2018. № 7. С. 143—146.
8. Власова Н.О., Сукачова С.М. Економіка та організація господарської діяльності торгових ринків: монографія. Харків, 2006. 185 с.
9. Клочкова О. Роздрібні торговельні мережі: регіональні фактори розвитку: автореф. Дис. канд. екон. наук: спец. 08.00.04. Х., 2018. 20 с.
10. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>

11. П'ятницька Г. Переваги і недоліки розвитку великих торговельних мереж на ринку роздрібної торгівлі продовольчими товарами. Актуальні проблеми економіки. 2017. № 4. С. 103—113.

12. Голошубова Н. Роздрібна торгівля м. Києва: транс формація формату та структури. Вісник Київського національного торговельно-економічного університету. 2017. № 3 (1). С. 44—59.

13. Апопій В., Шалева О., Гуштан Т. Тенденції розвитку спеціалізації у роздрібній торгівлі України. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2016. № 10 (1). С. 18—22.

14. Швестко О.В. Тенденції та пріоритети провідних торговельних мереж в управлінні продажем товарів. Науковий вісник Херсонського державного університету 2018. № 15. Ч. 5. С. 83—86.

15. Ковальська Л.Л., Речун О.Ю. Роздрібна торгівля: сутність, оцінка та напрями розвитку. Економічний форум. 2018. № 2 С. 61—67.

16. Ковальська Л.Л. Особливості функціонування та перспективи розвитку роздрібно-торговельної мережі регіонів України. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія "Економіка". Вип. 1 (47). Т. 2. Ужгород, 2018. С. 161—167.

17. Статистична інформація. Державна служба статистики України: вебсайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 12.06.21)

18. Стеценко В.А., Якименко А.О., Блажкун І.В. Бренд: вигоди для споживача. The scientific heritage. 2018. Vol. 2, № 6 (5). Р. 89—94.

19. Карнаушенко А.С. Аналіз сучасного стану та перспективи розвитку роздрібного товарообороту в Україні. Ефективна економіка. № 1. 2019. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/1_2019/53.pdf

20. Паламаренко Я.В. Сучасні підходи до оцінювання рівня стратегічного розвитку підприємства. Ефективна економіка. 2020. № 5. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7902> (дата звернення: 20.08.2021). DOI: 10.32702/2307-2105-2020.5.80

21. Паламаренко Я.В. Концептуальні засади формування стратегії інноваційного розвитку підприємств АПК України. Інфраструктура ринку. 2019. № 29. С. 9—100.

References:

1. Zhydyk, O.I. (2013), "Retail: nature and evolution of views", *Economy and state*, vol. 12, pp. 87—89.

2. Neskorozhena, L.L. (2017), "To the definition of the concepts of "electronic business", "electronic commerce" and "electronic trade", *The Scientific Papers of the Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine*, vol. 5, pp. 17—21.

3. Kozik, V.V., Pankova, L.A. and Danylenko, N.B. (2018), *Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny [International Economic Relations]*, Knowledge, Kyiv, Ukraine, available at: <http://www.info'library.com.ua/books/text'4380.html> (Accessed 10 Decembe 2021).

4. INFRAM (2010), *Slovar' sovremennoj ekonomicheskoy teoryy Makmyllana [Dictionary of Macmillan's Modern Economic Theory]*, INFRAM, Moscow, Russia.

5. Smith, A. (2009), *Dobrobut natsij. Doslidzhennia pro pryrodu ta prychny dobrobutu natsij [Welfare*

Nations. Research on the nature and causes of well-being of nations], Port'Royal, Kyiv, Ukraine.

6. Chernelevsky, L.M. (2017), *Ekonomichnyj analiz na pidprijemstvakh promyslovosti i torhivli [Economic analysis at enterprises of industry and trade]*, Kyiv, Ukraine.

7. Rudnitskii, S.I. (2018), "Organization of a system of services in trade in the markets", *Torgivlia, komertsia, pidprijemstvo*, vol 7, pp. 143—146.

8. Vlasova, N.O. and Sukachova, S.M. (2006), *Ekonomika ta orhanizatsiia hospodars'koi diial'nosti torhovykh rynkiv [Economy and organization to economic activity trade market]*, Kharkiv, Ukraine.

9. Klochkova, O. (2018), "Retail chains: regional factors of development", *autoref. Dis. Kand. econ. Sciences: Special. 08.00.04. X.*, Kharkiv, Ukraine.

10. The official website of the of the State Statistics Service of Ukraine (2021), available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 11 Dec 2021).

11. Pyatnytska, G. (2017), "Advantages and disadvantages of the development of large retail chains in the food retail market", *Actual problems of the economy*, vol. 4, pp. 103—113.

12. Holosubova, N. (2017), "Retail trade in Kyiv: transformation of format and structure", *Bulletin of the Kyiv National University of Trade and Economics*, vol. 3 (1), pp. 44—59.

13. Apolypius, V., Shaleva, O., and Gushtan, T. (2016), "Trends in specialization development in retail trade of Ukraine", *Scientific bulletin of Uzhhorod National University*, vol. 10 (1), pp. 18—22.

14. Shvestko, O.V. (2018), "Trends and priorities of leading retail chains in product sales management", *Scientific bulletin of Kherson State University*, vol. 15, pp. 83—86.

15. Kovalska, L.L. and Rechun, O.Y (2018), "Retail: essence, evaluation and directions of development", *Economic Forum*, vol. 2, pp. 61—67.

16. Kovalska, L.L. (2018), "Features of functioning and prospects of development of retail trade network of regions of Ukraine", *Scientific Bulletin of the University of Uzhhorod*, vol. 1 (47), pp. 161—167.

17. The official website of the State Statistics Service of Ukraine (2021), available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 12 November 2021).

18. Stetsenko, V.A., Yakimenko, A.O. and Blazhkok, Y.V. (2018), "Brand: consumer benefits", *The scientific heritage*, vol. 6 (5), pp. 89—94.

19. Karnaushenko, A.S. (2019), "Analysis of the current state and prospects of retail turnover development in Ukraine", *Efektivna ekonomika*, [Online], vol. 1, available at: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/1_2019/53.pdf (Accessed 2 December 2021).

20. Palamarenko, Ya. (2020), "Modern approaches to evaluate the level strategic development of the enterprise", *Efektivna ekonomika*, [Online], vol. 5, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7902> (Accessed 5 December 2021). DOI: 10.32702/2307-2105-2020.5.80

21. Palamarenko, Y.V. (2019), "Conceptual bases of formation of strategy of innovative development of the enterprises of agrarian and industrial complex of Ukraine", *Market infrastructure*, vol. 29, pp. 91—100.

Стаття надійшла до редакції 15.12.2021 р.

УДК 657: 658.62

Ю. В. Подмешальська,
к. е. н., доцент, доцент кафедри обліку, аналізу, оподаткування та аудиту,
Запорізький національний університет, м. Запоріжжя
ORCID ID: 0000-0001-6353-4542
Н. О. Васильєва,
магістрант кафедри обліку, аналізу, оподаткування та аудиту,
Запорізький національний університет, м. Запоріжжя
ORCID ID: 0000-0002-9071-8168

DOI: 10.32702/2306-6814.2021.24.57

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ТА ПРАКТИКУМ З ФІНАНСОВОГО ОБЛІКУ ЗАПАСІВ

Yu. Podmeshalska,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Accounting,
Analysis, Taxation and Audit, Zaporizhzhia National University, Zaporizhzhya
N. Vasylieva,
Master's student of the Department of Accounting, Analysis, Taxation
and Audit, Zaporizhzhia National University, Zaporizhzhya

THEORETICAL PRINCIPLES AND WORKSHOP ON FINANCIAL ACCOUNTING OF STOCKS

Визначення оптимального, раціонального документального забезпечення операцій з руху матеріалів для отримання оперативної інформації, необхідної для управління матеріалами, виконання облікових процедур є одним із завдань організації бухгалтерського обліку матеріалів.

Аналіз документального забезпечення операцій з руху матеріалів дозволяє: визначити перелік документів; виявити документи, які дублюють інформацію, і можливість створення одного документу замість декількох; визначити перелік інформації, яка надається управлінському персоналу оперативно, постійно, на кінець звітного періоду; розробити форми документів для узагальнення інформації аналітичного та синтетичного обліку.

Бухгалтерський облік ПММ має низку проблемних питань, які необхідно вирішувати, наприклад: визначення первинних документів щодо оприбуткування та списання на витрати ПММ, організація аналітичного обліку ПММ, документування операцій з ПММ, узагальнення інформації про ПММ, визначення залишків ПММ та інші.

Для контролю ПММ використовують форми аналітичного обліку витрат ПММ. Пропонуємо для практичного використання форму аналітичного обліку витрат ПММ "Звіт витрат ПММ", який складається кожним водієм протягом звітного періоду з використанням Excel.

Значення запропонованого Звіту полягає у здійсненні контрольних процедур щодо: використання робочого часу; фактичної кількості пройдених кілометрів; автоматичного розрахунок показників звіту; визначення фактичних витрат використання ПММ; оптимізації кількості бухгалтерських процедур аналітичного обліку ПММ.

Бухгалтерський облік МШП складається з синтетичного обліку МШП, аналітичного обліку МШП, складського обліку МШП. Для відображення узагальненої інформації про рух і стан МШП на кінець звітного періоду необхідно розробити певні види документального забезпечення.

Одним із таких документів є "Книга складського обліку МШП". До переваг запропонованої форми, на нашу думку, слід віднести: відображає шляхи надходження МШП та шляхи використання МШП, що надає змогу здійснювати контрольні процедури по надходженню і використанню МШП; у разі виявлення арифметичної помилки відображення інформації про МШП у аналітичному та синтетичному обліку, зменшує час на її виявлення, тому що є назва та номер пер-

винного документу, на підставі якого робився запис; містить необхідні статистичні дані для аналізу руху МШП; відображає МШП, які були списані за фактом виявлення нестач, шахрайства, зловживань, а також за втратою якісних показників їх використання.

Determining the optimal, rational documentation of operations on the movement of materials to obtain operational information necessary for the management of materials, the implementation of accounting procedures is one of the tasks of the organization of accounting of materials.

The analysis of documentary support of operations on movement of materials allows: to define the list of documents; identify documents that duplicate information, and the ability to create one document instead of several; determine the list of information provided to management staff promptly, continuously, at the end of the reporting period; develop forms of documents to summarize the information of analytical and synthetic accounting.

Fuel accounting has a number of issues that need to be addressed, such as determining the primary documents for posting and writing off fuel costs, organizing analytical accounting of fuel, documenting fuel transactions, summarizing information on fuel, determining the balance of fuel and others.

For the control of fuel and lubricants use forms of analytical accounting of fuel and lubricants costs. We offer for practical use a form of analytical accounting of fuel costs "Report on fuel costs", which is compiled by each driver during the reporting period using Excel.

The significance of the proposed Report lies in the implementation of control procedures regarding: the use of working time; the actual number of kilometers traveled; automatic calculation of report indicators; determination of actual costs of fuel and lubricants use; optimizing the number of accounting procedures for analytical accounting of fuel and lubricants.

IBE accounting consists of synthetic IBE accounting, analytical IBE accounting, IBE warehouse accounting. To display generalized information on the movement and condition of IBE at the end of the reporting period, it is necessary to develop certain types of documentation.

One such document is the IBE Warehouse Accounting Book. The advantages of the proposed form, in our opinion, should include: reflects the ways of IBE and ways of using IBE, which allows for control procedures for the receipt and use of IBE; in case of detection of an arithmetic error, the display of information about IBE in analytical and synthetic accounting, reduces the time for its detection, because there is the name and number of the primary document on the basis of which the record was made; contains the necessary statistical data for the analysis of IBE movement; reflects IBE, which were written off due to the detection of deficiencies, fraud, abuse, as well as the loss of quality indicators of their use.

Ключові слова: бухгалтерський облік, аудит, матеріали, паливо, малоцінні та швидкозношувані предмети (МШП), синтетичний облік, аналітичний облік, первинні документи.

Key words: accounting, audit, materials, fuel, low-value and perishable items (IBE), synthetic accounting, analytical accounting, primary documents.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Запаси — це активи підприємства, які використовуються у виробничій діяльності, для обслуговування виробничої діяльності та в управлінні підприємством. Інформація про стан залишків запасів відображається у фінансовій звітності, використовується для аналізу використання оборотних коштів, аналізу фінансового стану підприємства. Забезпечення достовірності інформації про надходження, використання та визначення залишків запасів на звітну дату — одне із головних завдань бухгалтерського обліку запасів. Від раціональної організації бухгалтерського обліку запасів, діючої сис-

тему внутрішнього контролю залежить достовірність інформації, правильність визначення оцінок запасів. Особливу увагу науковці приділяють організації синтетичного, аналітичного обліку запасів, складському обліку запасів і саме в цьому напрямі виникають проблемні питання щодо організації обліку для кожного суб'єкта.

Розробити універсальні рекомендації для обліку запасів неможливо. Тому чим більше пропозицій для організації обліку запасів існує, тим більше шансів для суб'єктів підприємницької діяльності знайти рішення проблемних питань. Особливо це стосується саме ок-

ремих видів запасів, як-от: матеріали для виготовлення готової продукції, паливо, МШП.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідження бухгалтерського обліку запасів проводять такі вчені: Н.М. Ткаченко, А.П. Макаренко, Т.О. Меліхова, Ю.В. Подмешальська, Л.К. Феофанов, Н.Є. Скоробогатова, Н.В. Артеменко, М.Т. Шендригоренко та інші. Натепер залишаються не вирішеними актуальні проблемні питання щодо організації аналітичного обліку матеріалів, палива, МШП, їх складського обліку.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Бухгалтерський облік запасів регламентований на законодавчо-нормативному рівні, методологічному, що дозволяє суб'єктам господарювання визначитися щодо організації бухгалтерського обліку запасів, щодо форми бухгалтерського обліку запасів, технології відображення облікової інформації про стан запасів у первинних документах, аналітичного та синтетичного обліку.

У сучасних умовах розвитку бухгалтерського та управлінського обліку, бухгалтерський облік розглядається як основна система інформаційного забезпечення для управління, аналізу, контролю використання запасів. Інформаційне забезпечення надходження, використання, руху запасів складається з аналітичного та синтетичного обліку.

Бухгалтерський облік запасів розпочинається з аналітичного обліку надходження запасів на підприємство на підставі інформації первинних документів. Завдання аналітичного обліку полягає у відображенні достовірної інформації про рух запасів на підприємстві. Від правильності, повноти та достовірності інформації аналітичного обліку залежить достовірність синтетичного обліку та фінансової звітності. Протягом звітного періоду відбувається значна кількість господарських операцій, пов'язаних з рухом запасів, переоцінкою, визначенням залишків запасів на кінець звітного періоду.

Для управління запасами недостатньо тільки інформації аналітичного та синтетичного обліку запасів, необхідна узагальнена інформація про стан запасів протягом звітного періоду, на кінець звітного періоду. Узагальнення та контроль інформації аналітичного та синтетичного обліку запасів здійснюється на підставі відомостей, довідок, інших видів бухгалтерських документів, які на методологічному рівні організації бухгалтерського обліку запасів не визначені. Тому суб'єкти господарювання повинні вирішувати питання документального забезпечення, узагальнення інформації про запаси відповідно до особливостей свого бізнесу, організації бухгалтерського обліку.

Відповідно до п. 4 НП(С)БО 9 "Запаси", виробничі запаси це — активи підприємства, які:

— використовуються при виробництві готової продукції;

— використовуються: на обслуговування та управління підприємством; при виконанні робіт і надання послуг, пов'язаних з реалізацією готової продукції.

Для посилення внутрішнього контролю використання матеріалів, бухгалтерський облік матеріалів необхідно розглядати як облік, який має три складові: аналі-

тичний облік на складі, аналітичний облік матеріалів у виробництві готової продукції, синтетичний облік матеріалів, який використовується для виготовлення готової продукції. Основні процедури бухгалтерського обліку матеріалів відповідно до складових бухгалтерського обліку запасів можна представити у вигляді послідовності виконання облікових процедур обліку матеріалів, які використовуються для виготовлення готової продукції. Визначення основних процедур для відображення інформації про стан матеріалів для кожного підприємства має свої особливості, які залежать від організаційної структури підприємства, форми ведення бухгалтерського обліку та інших внутрішніх факторів.

Зазначені процедури можна використовувати:

— для визначення прав і обов'язків матеріальної бухгалтерії, або окремого бухгалтера, відповідального за облік матеріалів, складу, підрозділів виробництва готової продукції;

— для визначення процедур документального забезпечення;

— для створення ефективної систему документального забезпечення відображення оперативної, поточної, звітної, узагальненої інформації про рух матеріалів;

— для проведення аналізу документального забезпечення.

Основні процедури обліку матеріалів, які використовуються для виготовлення готової продукції наведені на рисунку 1.

Визначення оптимального, раціонального документального забезпечення операцій з руху матеріалів для отримання оперативної інформації, необхідної для управління матеріалами, виконання облікових процедур є одним із завдань організації бухгалтерського обліку матеріалів.

Наказом про облікову політику підприємства визначається порядок документального забезпечення операцій з матеріалами для відображення інформації в бухгалтерському обліку.

Аналіз документального забезпечення операцій з руху матеріалів дозволяє: визначити перелік документів; виявити документи, які дублюють інформацію, і можливість створення одного документу замість декількох; визначити перелік інформації, яка надається управлінському персоналу оперативно, постійно, на кінець звітного періоду; розробити форми документів для узагальнення інформації аналітичного та синтетичного обліку.

Організація складського обліку матеріалів передбачає ведення Книги складського обліку матеріалів. Для оптимізації документообігу аналітичного обліку матеріалів пропонуємо вести Книгу складського обліку матеріалів, та вилучити з обліку картки складського обліку. Використання Книги складського обліку матеріалів дозволить скоротити робочий час комірника, який він витрачає спочатку на заповнення картки складського обліку, а потім ще на заповнення Книги складського обліку матеріалів; дозволить скоротити кількість документів аналітичного обліку. Книга складського обліку матеріалів містить як оперативну, так і узагальнену інформацію щодо руху матеріалів, вона зручна у використанні для оформлення оперативної та звітної інформації про стан матеріалів на певну дату.

Облікові процедури бухгалтерського обліку матеріалів						
Складського обліку матеріалів						
Оприбуткування матеріалів на складі	Списання матеріалів на виробництво готової продукції	Повернення невикористаних матеріалів з виробництва на склад	Повернення забракованих матеріалів з виробництва на склад	Оформлення первинних документів, документів складського обліку	Оперативний аналітичний облік матеріалів	Визначення залишків матеріалів: - на певну поточну дату; - на кінець звітного періоду
За місцем виготовлення готової продукції						
Оприбуткування матеріалів	Використання у виробництві готової продукції	Визначення матеріальних затрат на виготовлення ГП	Визначення кількості невикористаних, забракованих матеріалів	Повернення на склад забракованих та невикористаних матеріалів	Визначення матеріалів у незавершеному виробництві	Документальне забезпечення
Бухгалтерський облік						
Аналітичний облік матеріалів: відображення інформації на рахунках аналітичного обліку	Синтетичний облік матеріалів: відображення інформації на синтетичних рахунках	Визначення: - первісної вартості матеріалів від шляхів надходження матеріалів; - оцінки списання матеріалів у виробництво за обраним методом оцінки; - визначення вартості матеріалів для відображення у фінансовій звітності; - проведення переоцінки матеріалів	Здійснення контролю збереження матеріалів на складі: - проведення рапових та планових інвентаризацій; - документальне оформлення результатів інвентаризацій	Відображення облікової інформації в : - Журналах 5, 5А, 3; - Відомостях	Узагальнення інформації аналітичного та синтетичного обліку матеріалів для надання оперативної інформації управлінському персоналу	Визначення показників елементів фінансової звітності для відображення інформації про матеріали. Складання інших форм внутрішньої та зовнішньої звітності.

Рис. 1. Основні процедури обліку матеріалів, які використовуються для виготовлення готової продукції

Об'єктом бухгалтерського обліку виробничих запасів є паливно-мастильні матеріали (ПММ), у тому числі, автомобільне паливо (бензин, газ, дизельне пальне). В залежності від шляхів надходження ПММ, розрахунків за придбані ПММ визначається організація бухгалтерського обліку ПММ. Натепер час більшість підприємств у своїй діяльності використовують автомобільний транспорт, заправка якого здійснюється на АЗС з оплатою

грошовими коштами або КПК. Для створення ефективної системи бухгалтерського обліку ПММ, контролю використання ПММ, управління витратами на ПММ необхідно визначити основні методологічні аспекти бухгалтерського обліку ПММ, відповідно до яких створюється інформаційна система бухгалтерського обліку. Основні методологічні аспекти бухгалтерського обліку ПММ наведено на рисунку 2.

Елементи облікової політики			
Затвердження загальної інформації, необхідної для організації бухгалтерського обліку			
Перелік автомобілів, які можуть розраховуватися за придбане паливо готівкою	Закріплення осіб за кожним автомобільним засобом	Види палива	Норми витрачання палива
Визначення первинних документів для обліку палива			
Документальне забезпечення відображення операцій в аналітичному та синтетичному обліку			
Організація аналітичного обліку			
Організація синтетичного обліку			
Узагальнення інформації аналітичного і синтетичного обліку			
Організація документообігу			
Визначення контрольних процедур системи внутрішнього контролю			
Відображення інформації в облікових регістрах			
Відображення інформації у фінансовій звітності			

Рис. 2. Основні методологічні аспекти бухгалтерського обліку ПММ

Таблиця 1. Звіт придбання і використання ПММ підзвітною особою

П І Б _____
 Посада _____
 Марка автомобіля, рік випуску, обсяг двигуна, вид ПММ (бензин, газ, дизельне паливо) _____
 Норма витрат ПММ – 13 л
 Залишок ПММ на початок звітної періоду - 15 л

Дата	Маршрут, мета поїздки	Пройдено (км)	Витрати ПММ (л)	Придбано (л)	Залишок (л)	Чек (сума, грн.)
1	2	3	4	5	6	7
01.11.2021	Назва пунктів	75	9,75	10	15,25	300,00
02.11.2021	Назва пунктів	80	10,40	-	4,85	
03.11.2021	Назва пунктів	53	6,89	20	17,96	600,00
...						
...						
30.11.2021						
Разом:		1 500	195	250	70	7 500

Бухгалтерський облік ПММ має низку проблемних питань, які необхідно вирішувати, наприклад: визначення первинних документів щодо оприбуткування та списання на витрати ПММ, організація аналітичного обліку ПММ, документування операцій з ПММ, узагальнення інформації про ПММ, визначення залишків ПММ та інші.

Первинні документи для бухгалтерського обліку ПММ повинні підтверджувати факт здійснення господарських операцій:

- придбання ПММ;
- оприбуткування ПММ;
- списання ПММ на витрати.

Первинним документом для оприбуткування ПММ, придбаного за кошти або КПК є чек РРО АЗС, в якому визначаються: дата, час заправки; вид пального; кількість відпущеного пального; ціна пального; вартість отриманого пального. Первинним документом витрат ПММ можуть бути або подорожні листи або Звіт про витрати ПММ.

Для контролю ПММ використовують форми аналітичного обліку витрат ПММ. Пропонуємо для практичного використання форму аналітичного обліку витрат ПММ "Звіт витрат ПММ", який складається кожним водієм протягом звітної періоду з використанням Excel (табл. 1).

Графа 2 запропонованого Звіту відображає маршрут пересування автомобіля, мету поїздки, але якщо

підприємство використовує спеціальні форми подорожного листа, тоді графа 2 відображає номер шляхового листа, який повинен додаватися до Звіту.

Значення запропонованого Звіту полягає у здійсненні контрольних процедур щодо:

- використання робочого часу;
- фактичної кількості пройдених кілометрів;
- автоматичного розрахунок показників звіту;
- визначення фактичних витрат використання ПММ;
- оптимізації кількості бухгалтерських процедур аналітичного обліку ПММ.

Для організації бухгалтерського обліку ПММ Робочим планом рахунків визначаються рахунки і субрахунки обліку ПММ. Особа, яка заправляє автомобіль на АЗС — це підзвітна особа. Сплата за ПММ може здійснюватися готівкою або корпоративною картою. Грошові кошти на придбання ПММ особа отримує підзвіт, у бухгалтерському обліку робиться запис: Дебет рахунку 372 — Кредит рахунку 301, 311. На кінець звітної періоду особа звітує про використання грошових коштів отриманих підзвіт, оформлює "Авансовий звіт", до якого додаються отримані на АЗС чеки РРО. Витрати на ПММ списуються на рахунки: 23, 91, 92, 93, 94.

Управлінський персонал на початок звітної періоду визначає планові показники ПММ для кожного підрозділу підприємства та контролює витрати ПММ протягом звітної періоду. Запропонований Звіт доз-

Таблиця 2. Узагальнена відомість витрат на ПММ за розрахунками готівкою за звітний період

Види витрат	План на рік	Фактичні витрати ПММ (грн)					Відхилення від плану
		I квартал	II квартал	III квартал	IV квартал	3 початку року	
Собівартість реалізованої продукції							
Загальновиробничі витрати							
Адміністративні витрати							
Витрати на збут							
Інші операційні витрати							
Разом:							

Таблиця 3. Особливості бухгалтерського обліку МШП

Складові обліку	Особливості обліку
Класифікація МШП	Рекомендовано провести класифікацію: - за видами; - за групами
Первісна оцінка МШП, які придбані за плату	Собівартість запасів, інші витрати (п.9. НП(С)БО 9 «Запаси»)
Первісна оцінка МШП від шляхів надходження	- Виготовлені власними силами – виробнича собівартість (п.10. НП(С)БО 9); - внесок до статутного капіталу – справедлива вартість (п.11.НП(С)БО 9); - отримані безоплатно – справедлива вартість(п.12. НП(С)БО 9); - при обміні на подібні МШП – балансова вартість переданих запасів (п.23. НП(С)БО 9); - при обміні на неподібні запаси – справедлива вартість отриманих МШП (п.13.НП(С)БО 9)
Очікуваний термін використання	Менше року
Вартість МШП при їх передачі у використання	Виключаються зі складу активів Одночасно виникають витрати, які входять до складу: - собівартості продукції (робіт, послуг); - загальновиробничих витрат; - адміністративних витрат; - витрат на збут; - інших витрат операційної діяльності
Методи оцінки вибуття МШП	- Ідентифікована собівартість; - метод середньозваженої собівартості; - метод FIFO; - нормативних витрат
Облік переданих в експлуатацію МШП	На термін фактичного використання: - організація оперативного кількісного обліку МШП здійснюється за місцями використання; - встановлюються особи, кому передані МШП (п.23.НП(С)БО 9)
Повернення МШП з експлуатації до складу	Визнається інший операційний дохід

вості отримати достовірну інформацію про фактичні витрат ПММ за певний проміжок часу, декаду, місяць, квартал, на кінець звітної періоду. Електронна форма Звіту дозволить скласти електронні форми документів, наприклад відомості для узагальнення інформації, її аналізу, коригування протягом звітної періоду.

Відповідно до потреб управлінського персоналу узагальнення інформації про витрати на ПММ можна проводити за кожним водієм, підрозділом підприємства, підприємством, за центрами відповідальності виникнення витрат, за видами витрат, за видами ПММ та іншим напрямкам.

Узагальнення інформації про витрати на ПММ пропонуємо відображати в Відомості. Зразок Відомості для узагальнення інформації про витрати на ПММ за звітний період на підприємстві наведено в таблиці 2.

Основою побудови аналітичного обліку ПММ, придбаного за кошти або КПК, повинен бути Звіт придбання та використання ПММ підзвітною особою. На інформації якого будується документальне забезпечення аналітичного обліку ПММ для узагальнення інформації в синтетичному обліку, регістрах обліку, фінансовій звітності.

До складу запасів входять малоцінні та швидкозношувані предмети (МШП), облік яких ведеться на рахунок 22 " Малоцінні та швидкозношувані предмети". Опе-

№	Дата	Надходження						Рух МШП								Залишок	
		Придбано за плату		Інші шляхи надходження		Повернення на склад		Передача у використання		Списані МШП (за якістю)		Списані МШП (нестача)		Інші шляхи вибуття МШП			
		Первин. докум., №	К-сть	Первин. докум., №	К-сть	Первин. докум., №	К-сть	Первин. докум., №	К-сть	Первин. докум., №	К-сть	Первин. докум., №	К-сть	Первин. докум., №	К-сть		
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	

Рис. 3. Книга складського обліку МШП

рації з оприбуткування МШП, руху МШП, визначення залишків МШП на кінець звітної періоду відображаються в бухгалтерському обліку відповідно до Наказу про облікову політику. Нами в таблиці 3 узагальнено особливості бухгалтерського обліку МШП.

Особливості обліку МШП визначаються підприємством відповідно до організаційної структури підприємства, виду економічної діяльності, видів МШП, які використовуються на підприємстві, інформаційної системи та інших факторів.

Бухгалтерський облік МШП складається з синтетичного обліку МШП, аналітичного обліку МШП, складського обліку МШП. Для відображення узагальненої інформації про рух і стан МШП на кінець звітної періоду необхідно розробити певні види документального забезпечення. Одним із таких документів є "Книга складського обліку МШП", зразок сторінки книги наведено на рисунку 3.

До переваг запропонованої форми, на нашу думку, слід віднести:

- відображає шляхи надходження МШП та шляхи використання МШП, що надає змогу здійснювати контрольні процедури по надходженню і використанню МШП;
- у разі виявлення арифметичної помилки відображення інформації про МШП в аналітичному та синтетичному обліку, зменшує час на її виявлення, тому що є назва та номер первинного документу, на підставі якого робився запис;
- містить необхідні статистичні дані для аналізу руху МШП;
- відображає МШП, які були списані за фактом виявлення нестач, шахрайства, зловживань, а також за втратою якісних показників їх використання.

ВИСНОВКИ

Дослідження бухгалтерського обліку та аудиту запасів проводилось за трьома видами запасів: матеріалами, автомобільним паливом, малоцінними та швидкозношуваними предметами. Розглянуто основні методологічні аспекти бухгалтерського обліку матеріалів, ПММ, МШП, документальне забезпечення бухгалтерського обліку. Запропоновані заходи щодо удосконалення бухгалтерського обліку матеріалів, ПММ, МШП, які мають практичне значення.

Література:

1. Макаренко А.П., Меліхова Т.О., Подмешальська Ю.В., Чакалова Н.С. Бухгалтерський облік: навч.-метод. посібник. Запоріжжя: ЗДІА, 2018. 602 с.
2. Меліхова Т.О., Чакалова Н.С., Мисливка К.А. Удосконалення обліку доходів від реалізації товарів, як інструмент ефективного управління підприємством. Ефективна економіка. 2019. № 2. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=6888> (дата звернення: 11.11.2020). DOI: 10.32702/2307-2105-2019.2.38.
3. Подмешальська Ю.В., Парнюк О.В. Документальне забезпечення обліку товарних запасів на підприємстві. Агросвіт. 2020. № 22. С. 97—104. DOI: 10.32702/2306-6792.2020.22.97.
4. Подмешальська Ю.В., Понякіна К.Ю. Облік та аудит виробничих витрат на підприємстві. Інвестиції: практика та досвід. 2020. № 23. С. 64—70. DOI: 10.32702/2306-6814.2020.23.64

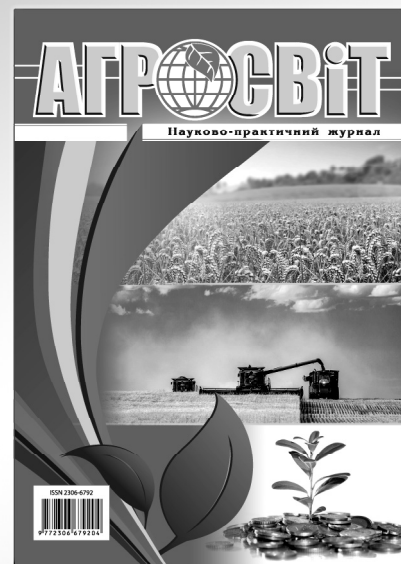
References:

1. Makarenko, A.P. Melikhova, T.O. Podmeshalska, Y.V. and Chakalova, N.S. (2018), *Bukhhalters'kyi oblik [Accounting]*, ZDIA, Zaporizhzhya, Ukraine.
 2. Melikhova, T. O., Chakalova, N. S. and Myslyvka, K. A. (2019), "Improving the account of income from the implementation of goods, as a tool of effective management of the enterprise", *Efektivna ekonomika*, [Online], vol. 2, available at: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=6888> (Accessed 11 Nov 2020). DOI: 10.32702/2307-2105-2019.2.38.
 3. Podmeshalska, Yu. and Parniuk, O. (2020), "Documentary accounting of inventories at the enterprise", *Agrosvit*, vol. 22, pp. 97—104. DOI: 10.32702/2306-6792.2020.22.97.
 4. Podmeshalska, Yu. and Poniakina, K. (2020), "Accounting and audit of production costs at the enterprise", *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, vol. 23, pp. 64—70. DOI: 10.32702/2306-6814.2020.23.64.
- Стаття надійшла до редакції 29.11.2021 р.*

АГРОСВІТ

www.agrosvit.info

Передплатний індекс: 23847

Виходить 24 рази на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

В. І. Чугунов,
аспірант кафедри фінансів,
Київський національний торговельно-економічний університет, м. Київ
ORCID ID: 0000-0003-1292-6612

DOI: 10.32702/2306-6814.2021.24.64

БЮДЖЕТНІ ВИДАТКИ ЯК СКЛАДОВА ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СУСПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ

V. Chugunov,
Postgraduate student of the Department of Finance, Kyiv National University of Trade and Economics, Kyiv

BUDGET EXPENDITURES AS A COMPONENT OF FINANCIAL SUPPORT SOCIAL DEVELOPMENT

У статті розкрито питання сутності бюджетних видатків як складової фінансового забезпечення суспільного розвитку. Важливим є бюджетне регулювання у сфері видатків як одна з основних складових системи державного регулювання соціально-економічного розвитку країни, що є сукупністю функціональних фінансово-бюджетних та економічних елементів, зокрема, обсяг і структура видаткової частини бюджету, дохідна частина бюджету, дефіцит бюджету, державний борг, міжбюджетні відносини, соціально-економічний розвиток країни, зовнішнє економічне середовище та взаємозв'язки між ними. Визначено, що інституційні засади формування видатків бюджету у системі державного регулювання економічного розвитку передбачають запровадження низки обмежень відповідно до етапу соціально-економічного розвитку, зокрема, щодо обсягу та особливостей структури видаткової частини бюджету, співвідношення поточних і капітальних видатків, рівня інвестиційної складової бюджету, обсягу дефіциту бюджету та структури джерел його фінансування у взаємозв'язку з показниками державного боргу. Ефективність системи бюджетного регулювання у сфері видатків залежить від ступеня розуміння економічної суті цієї системи, удосконалення теоретичних положень та методологічних основ формування видаткової частини бюджету, враховуючи пріоритетність та циклічність соціально-економічного розвитку країни. Доцільним є реалізація цілеспрямованої, послідовної та результативної бюджетної політики вимагає обґрунтування системи бюджетного регулювання, яка дозволить формувати узгоджену бюджетну стратегію у сфері доходів і видатків бюджету, дефіциту бюджету у взаємозв'язку з показниками державного боргу, що створить передумови для забезпечення сталого соціально-економічного розвитку у середньо- та довгостроковій перспективі. Показано, інституційні засади формування видатків бюджету у системі державного регулювання соціально-економічного розвитку країни передбачають запровадження низки обмежень відповідно до етапу економічного та соціального розвитку, зокрема, щодо обсягу і особливостей структури видаткової частини бюджету, співвідношення поточних і капітальних видатків, рівня інвестиційної складової у бюджеті, обсягу дефіциту бюджету і структури джерел його фінансування у взаємозв'язку з показниками державного боргу. Необхідним є активне використання регулюючої моделі розвитку економіки у напрямку посилення ролі бюджетних видатків у досягненні визначених цілей і пріоритетів соціально-економічного розвитку з одночасним підвищенням результативності використання бюджетних коштів.

The article reveals the essence of budget expenditures as a component of financial support for social development. Important is the budget regulation in the field of expenditures as one of the main components of the system of state regulation of socio-economic development of the country, which is a set of functional financial and economic elements, in particular, the volume and structure of the budget, revenue, budget deficit, public debt, intergovernmental relations, socio-economic development of the country, the external economic environment and the relationship between them. It is determined that the institutional principles of budget expenditures in the system of state regulation of economic development include the introduction of a number of restrictions in accordance with the stage of socio-economic development, in particular, the volume and features of the budget and structure of sources of its financing in relation to public debt indicators. The effectiveness of the budget regulation system in the field of expenditures depends on the degree of understanding of the economic essence of this system, improving the theoretical provisions and methodological foundations of the expenditure part of the budget, taking into account the priority and cyclical socio-economic development. It is expedient to implement a purposeful, consistent and effective budget policy requires substantiation of the budget regulation system, which will form a coherent budget strategy in the field of budget revenues and expenditures, budget deficit in conjunction with public debt, which will create prerequisites for sustainable socio-economic development in the medium and long term. It is shown that the institutional principles of budget expenditures in the system of state regulation of socio-economic development provide for the introduction of a number of restrictions in accordance with the stage of economic and social development, in particular, the volume and features of the expenditure, the amount of budget deficit and the structure of sources of its financing in relation to public debt. It is necessary to actively use the regulatory model of economic development in the direction of strengthening the role of budget expenditures in achieving certain goals and priorities of socio-economic development while increasing the effectiveness of the use of budget funds.

Ключові слова: бюджет, бюджетні видатки, бюджетне планування, фінансове забезпечення, бюджетний механізм, суспільний розвиток.

Key words: budget, budget expenditures, budget planning, financial support, budget mechanism, social development.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

На сучасному етапі розвитку бюджетних відносин необхідним є активне використання видатків бюджету як ефективного інструменту впливу на динаміку економічного зростання та соціального розвитку країни. При цьому важливим є наукове обґрунтування методології визначення обсягу і структури видаткової частини бюджету з точки зору її впливу на економічне зростання та соціальний розвиток у регіонах та країні в цілому. Зазначене закладе підґрунтя для забезпечення сталого економічного та соціального розвитку країни, підвищення ефективності і результативності бюджетної політики при вирішенні стратегічних завдань суспільного розвитку у всіх сферах діяльності держави. Необхідним є поглиблення досліджень з питань інституційних засад формування видатків бюджету у системі перспективного бюджетного прогнозування та планування, які повинні підлягати інституційним обмеженням відповідно до етапу соціально-економічного розвитку. Розвиток інституційних засад перспективного прогнозування і

планування видатків бюджету повинен передбачати досягнення динамічної адаптації показників видатків бюджету в залежності від спрямованості соціально-економічних процесів, постійну раціоналізацію розподілу бюджетних коштів між бюджетними програмами та розпорядниками бюджетних коштів на підставі аналізу оцінки результативності виконання бюджетних програм, удосконалення формального інституційного середовища бюджетного прогнозування та планування. Під час складання проєкту Державного бюджету України та формування прогнозних показників бюджету на перспективу постійно виникають питання щодо пріоритетних напрямів державної політики у різних сферах суспільної діяльності і, відповідно, першочергових заходів реформування економіки і соціальної сфери, подальшого розвитку інших сфер діяльності держави з метою визначення пріоритетів при використанні бюджетних коштів. Упорядкування бюджетних видатків на підставі визначених стратегічних пріоритетів суспільного розвитку та запровадження довгострокового бюджетного про-

гнозування можуть стати дієвими заходами підвищення результативності бюджетної політики країни.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Серед вагомих наукових досліджень зарубіжних вчених у сфері розвитку бюджетних відносин можна назвати праці Дж. Б'юкенена, Ш. Бланкарта, А. Вагнера, Дж.М. Кейнса, В. Нордхауса [2], К. Рау, В. Танзі, П. Самуельсона [2], Дж. Стігліца. Питання бюджетної політики у сфері видатків досліджуються у працях вітчизняних вчених: Т. Канєвої [1; 7], С. Качули [5], А. Мазаракі, Ю. Маркуц [9], В. Макогон [3; 8—10], Л. Лисяк, І. Луніної, М. Пасічного [1; 7], Ю. Радіонова, В. Федосова, І. Чугунова [1; 3—10] та інших.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою дослідження є розкриття сутності бюджетних видатків як складової фінансового забезпечення суспільного розвитку.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Видатки бюджету є ефективним інструментом регулювання суспільного розвитку, який активно використовується для потреб державного впливу на динаміку соціально-економічних процесів у країні. Підвищення ефективності бюджетного регулювання у сфері видатків багато в чому залежить від ступеня розуміння економічної суті цієї системи регулювання, її складових та основних факторів, що визначають її розвиток. Реалізація цілеспрямованої, послідовної та результативної бюджетної політики вимагає обґрунтування системи бюджетного регулювання, яка дозволить формувати узгоджену бюджетну стратегію у сфері доходів і видатків бюджету, дефіциту бюджету у взаємозв'язку з показниками державного боргу, що створить передумови для забезпечення сталого соціально-економічного розвитку у середньо- та довгостроковій перспективі. Державна фінансова політика у сфері видатків бюджету передбачає стимулювання зростання внутрішнього попиту та виробництва шляхом збільшення видаткової частини бюджету у періоди економічного спаду та зменшення або оптимізації її структури у періоди економічного зростання при якісному забезпеченні соціальної функції держави з урахуванням можливості використання обґрунтованого рівня дефіцитного фінансування бюджету. Фінансове регулювання у сфері державних видатків суттєво впливає на обсяг сукупного попиту, який складається із обсягу споживчого попиту, інвестиційного попиту та попиту держави. Механізм впливу державних видатків на обсяг сукупного попиту та випуску продукції передбачає їх збільшення у періоди економічного спаду та зменшення у періоди економічного зростання, тим самим здійснюючи відповідний вплив на обсяг сукупного попиту та випуску продукції. Бюджетне регулювання у сфері видатків передбачає оптимізацію їх обсягу і структури з метою досягнення найбільш результативного впливу на динаміку соціально-економічного розвитку країни, враховуючи циклічність економічних і соціальних процесів та стратегічні пріоритети суспільного розвитку. Інституційна

архітектоніка бюджетної системи визначає як найбільш оптимальні бюджетні співвідношення, зокрема, питома вага дохідної та видаткової частин бюджету, дефіциту бюджету, обсягу державного боргу у валовому внутрішньому продукті, структура доходів і видатків бюджету, державного боргу, джерел фінансування дефіциту бюджету, рівень бюджетної централізації, коефіцієнти міжбюджетного регулювання, так і основні положення бюджетного процесу, що містяться у нормативно-правових актах з питань бюджетного розвитку.

Одним з актуальних завдань на даному етапі трансформації фінансово-економічних відносин є розробка основних засад інституційної архітектоніки бюджетного регулювання у сфері видатків, яка визначається сукупністю співвідношень між складовими цієї системи, механізмами їх оптимізації з метою забезпечення ефективного та результативного впливу на динаміку показників економічного і соціального розвитку. Інституційна архітектоніка системи видатків бюджету у системі державного регулювання суспільного розвитку включає систему правил, норм, законів, організаційних структур та їх оптимальне поєднання і співвідношення, за допомогою яких формуються та реалізуються пріоритетні стратегічні і тактичні цілі соціально-економічного розвитку держави. Інституційні засади формування видатків бюджету у системі державного регулювання економічного розвитку передбачають запровадження низки обмежень відповідно до етапу соціально-економічного розвитку, зокрема, щодо обсягу та особливостей структури видаткової частини бюджету, співвідношення поточних і капітальних видатків, рівня інвестиційної складової бюджету, обсягу дефіциту бюджету та структури джерел його фінансування у взаємозв'язку з показниками державного боргу. Положення адаптивної бюджетної архітектоніки передбачають розгляд бюджетного регулювання у сфері видатків як динамічної системи, що забезпечує оптимальні співвідношення між її складовими та постійно удосконалюється і адаптується до основних завдань соціально-економічного розвитку, враховуючи його циклічність. У періоди сталого соціально-економічного зростання доцільним є перегляд обсягу і структури видаткової частини бюджету у бік зменшення та оптимізації з метою створення профіциту бюджету, який буде спрямовуватися на поступове зменшення обсягу державного боргу країни.

У системі бюджетного регулювання у сфері видатків можливим є використання дефіциту бюджету як додаткового джерела бюджетних ресурсів, який не призведе до збільшення показника співвідношення державного боргу до валового внутрішнього продукту при умові, що темпи зростання валового внутрішнього продукту у певному періоді часу перевищуватимуть темпи зростання обсягу державного боргу. В умовах економічного спаду держава повинна здійснювати заходи щодо одночасного послаблення податкового навантаження на економіку та збільшення видатків бюджету, використовуючи бюджетний дефіцит, оскільки при зменшенні фактичних споживчих витрат та інвестицій завданням держави є не лише підтримувати бюджетні видатки на постійному рівні, а і по можливості їх збільшувати. Отже для стимулювання економічного розвитку в певні періоди часу доцільно збільшувати видаткову частину бюджету шля-

хом створення дефіциту бюджету. Однак, використання механізму дефіцитного фінансування потреб економічного розвитку можливо з врахуванням його впливу на розмір державного боргу та економічних можливостей держави по його обслуговуванню. Для зменшення обсягу державного боргу в періоди сталого економічного зростання при необхідності можливою є оптимізація обсягу видаткової частини бюджету з метою створення профіциту бюджету, який буде спрямовуватись на погашення державного боргу [1; 4].

В умовах обмеженості бюджетних ресурсів фінансове забезпечення соціально-економічного розвитку можливе шляхом оптимізації обсягу і структури бюджетних видатків, яка вимагає перерозподілу бюджетних коштів між певними напрямками видатків шляхом аналізу зазначеної структури та результативності витрачання бюджетних коштів. При обмеженості бюджетних ресурсів держави пріоритетними залишаються поточні видатки бюджету передусім соціального характеру. Однак можливості здійснення бюджетних видатків значною мірою визначаються доходами, і для того щоб у перспективі отримати додаткові доходи, необхідно у даний час ефективно інвестувати бюджетні кошти. Тому не менш важливим у сфері бюджетної політики з позицій стратегії економічного зростання є сприяння розвитку економіки. При цьому слід зазначити, що це не суперечить соціальній спрямованості бюджету, оскільки реальність соціальних гарантій може бути забезпечена тільки за умови досягнення сталого економічного зростання. Обсяг та структура бюджетних видатків країни визначається особливостями моделі регулювання соціально-економічного розвитку, вибір якої обґрунтовується національними особливостями бюджетного розвитку, а також рівнем, динамікою та фазою розвитку соціальних і економічних процесів у країні. Процес формування видатків бюджету повинен підлягати певним інституційним обмеженням відповідно до етапу економічного і соціального розвитку, зокрема, щодо обсягу та особливостей структури видаткової частини бюджету, співвідношення поточних і капітальних видатків, рівня інвестиційної складової у бюджеті, обсягу дефіциту бюджету та структури джерел його фінансування у взаємозв'язку з показниками державного боргу. Бюджетне регулювання у сфері видатків повинно базуватися на наступних основних засадах: формування довгострокової бюджетної стратегії у системі державного стратегічного планування та прогнозування з метою узгодження стратегічних галузевих планів і стратегічних планів розпорядників бюджетних коштів з бюджетними можливостями; програмно-цільовий метод розподілу бюджетних видатків у середньостроковій та річній перспективі; моніторинг результативності бюджетних програм та результативності діяльності розпорядників бюджетних коштів та оцінка соціально-економічної ефективності бюджетних програм. Державне стратегічне планування та прогнозування передбачає розробку стратегії соціально-економічного розвитку країни на довгостроковий період, на базі якої формуються галузеві стратегії. Особливого значення на цьому етапі набуває розробка бюджетної стратегії у сфері видатків, яка узгоджує стратегічні галузеві плани та стратегічні плани розпорядників бюджетних коштів з

бюджетними можливостями. На базі стратегічних програмних і прогнозних документів суспільного розвитку здійснюється середньострокове та річне планування видатків бюджету у розрізі бюджетних програм розпорядників бюджетних коштів. На основі галузевих стратегій і в межах прогнозних обсягів бюджетних коштів головні розпорядники складають стратегічні плани своєї діяльності на середньостроковий період, які визначають головну мету їх діяльності, цілі, завдання, перелік бюджетних програм для їх досягнення та очікувані результати від їх реалізації у річній та середньостроковій перспективі. На підставі аналізу стратегічних планів головних розпорядників бюджетних коштів та розроблених на їх виконання бюджетних програм з використанням механізмів взаємодії узгоджуються позиції Міністерства фінансів та головних розпорядників і в результаті формується і затверджується річний та середньостроковий план видатків бюджету [6; 9].

Середньострокове планування видатків бюджету, яке застосовується у бюджетному процесі більшості розвинутих країн, передбачає застосування різних принципів і підходів до управління видатками бюджету з метою посилення взаємозв'язку між стратегічними цілями розвитку держави і результатами діяльності органів державної управління. Аналіз міжнародного досвіду перспективного бюджетного планування дозволяє визначити наступні основні переваги застосування середньострокового планування видатків бюджету: підвищення рівня ефективності і послідовності бюджетної політики шляхом визначення пріоритетів соціально-економічного та бюджетного розвитку у середньостроковій перспективі; вибір раціональних способів бюджетного забезпечення запланованого рівня економічного і соціального розвитку на підставі аналізу рівня ефективності та результативності використання бюджетних ресурсів. Метод програмного бюджетування полягає у формуванні видаткової частини бюджету у розрізі бюджетних програм, показники виконання яких виступали критеріями для оцінювання рівня ефективності використання бюджетних коштів. Слід зауважити, що за умов застосування такого методу формування видатків бюджету процес контролю за виконанням акцентується на досягненні запланованих показників бюджетних програм без аналізу рівня результативності використання бюджетних коштів та досягнення конкретних суспільно вагомих результатів державної діяльності.

Одним з актуальних завдань на даному етапі розбудови фінансово-економічних відносин є розробка основних засад інституційної архітектоники системи видатків бюджету, яка визначається сукупністю співвідношень між складовими цієї системи, механізмами їх оптимізації з метою забезпечення ефективного та результативного впливу на динаміку показників економічного і соціального розвитку. Інституційна архітектоніка системи формування видатків бюджету у системі державного регулювання соціально-економічного розвитку країни включає систему правил, норм, законів, організаційних структур та їх оптимальне поєднання і співвідношення, за допомогою яких формуються та реалізуються пріоритетні стратегічні і тактичні цілі соціально-еконо-

мічного розвитку держави. Інституційні основи формування видатків бюджету включають систему відповідних механізмів, які регулюють і забезпечують процеси прогнозування, планування і виконання видатків бюджету, здійснення контролю за їх виконанням. Формальні інституційні основи формування видатків бюджету включають систему нормативно-правових актів та організаційних структур, які регулюють і забезпечують процеси прогнозування, планування і виконання видатків бюджету, а також здійснення контролю за їх виконанням.

Інституційні засади формування видатків бюджету у системі державного регулювання соціально-економічного розвитку країни передбачають запровадження низки обмежень відповідно до етапу економічного та соціального розвитку, зокрема, щодо обсягу і особливостей структури видаткової частини бюджету, співвідношення поточних і капітальних видатків, рівня інвестиційної складової у бюджеті, обсягу дефіциту бюджету і структури джерел його фінансування у взаємозв'язку з показниками державного боргу. Інституційний підхід передбачає розгляд системи формування видатків бюджету як динамічної системи, що повинна постійно удосконалюватися з метою досягнення оптимальних співвідношень між її складовими елементами, зокрема, обсяг і структура видаткової частини бюджету, цілі і результативні показники бюджетних програм, стратегічні плани розпорядників бюджетних коштів, галузеві стратегії, динаміка соціально-економічних процесів. Процес удосконалення бюджетного регулювання у сфері видатків потребує модернізації системи державного стратегічного планування та прогнозування, розробки науково-обґрунтованої довгострокової стратегії соціально-економічного розвитку країни та галузевих стратегій у різних сферах діяльності держави, формування бюджетної стратегії у сфері видатків із довгостроковими прогнозними показниками, запровадження системи стратегічного планування діяльності розпорядників бюджетних коштів, удосконалення системи середньострокового і поточного планування бюджетних видатків на засадах програмно-цільового методу, наукового обґрунтування системи оцінки ефективності і результативності бюджетних програм. Вищезазначене створить передумови для досягнення взаємоузгодженості бюджетних видатків із визначеними стратегічними пріоритетами суспільного розвитку та стане важливою передумовою процесу трансформації бюджетних видатків у ефективний інструмент забезпечення соціально-економічного розвитку країни. Реалізація пріоритетних завдань суспільного розвитку потребує переосмислення сутності видатків бюджету у процесі регулювання соціально-економічного розвитку, підвищення теоретико-методологічного рівня бюджетного регулювання в цілому, що надасть змогу поглибити розуміння видатків бюджету як економічної категорії та важливого регулятора економічних процесів, а також підвищити рівень ефективності і результативності бюджетної політики у сфері видатків. Реалізація науково обґрунтованої системи бюджетного регулювання у сфері видатків закладе передумови для забезпечення стійкого економічно-

го зростання та соціального розвитку, якісного надання державних послуг та проведення реформ у різних сферах суспільної діяльності.

ВИСНОВКИ

Видатки бюджету є вагомим інструментом державного впливу на динаміку показників економічного і соціального розвитку країни та її регіонів. З метою підвищення результативності бюджетної політики при вирішенні пріоритетних завдань соціально-економічного розвитку необхідним є посилення використання регулюючої функції видатків бюджету з метою забезпечення їх результативного впливу на економічне зростання та соціальний розвиток країни. У контексті регулюючої функції, видатки бюджету — інструмент регулювання соціально-економічного розвитку країни, ефективно та результативно використання якого передбачає науково обґрунтоване визначення обсягу і структури видаткової частини бюджету в залежності від стратегічних пріоритетних напрямків та завдань суспільного розвитку з урахуванням циклічності економічних і соціальних процесів. Формування видатків бюджету повинно базуватися на аналізі динаміки соціально-економічних та бюджетних показників для прогнозу можливих змін макроекономічної і демографічної ситуації для розробки антикризових бюджетних заходів й прийняття своєчасних регулюючих дій з метою забезпечення достатнього обсягу видатків бюджету для задоволення суспільних потреб із одночасним регулюючим впливом структури бюджетних видатків на циклічність соціально-економічних процесів. В умовах обмеженості бюджетних ресурсів фінансове забезпечення соціально-економічного розвитку можливе шляхом застосування науково-обґрунтованих підходів до оптимізації видаткової частини бюджету, враховуючи визначені пріоритети та циклічність соціально-економічного розвитку. Оскільки обсяг і структура видатків бюджету характеризують стратегічні пріоритети суспільного розвитку, ефективно регулюючи ці показники в залежності від динаміки соціально-економічних процесів та пріоритетності суспільної діяльності держава здатна реалізувати послідовну, цілеспрямовану бюджетну політику, яка буде мати на меті результативно вирішення нагальних суспільних потреб на певному етапі розвитку, запобігання негативній динаміці економічних процесів і соціального розвитку у середньо- та довгостроковій перспективі. З метою підвищення результативності бюджетної політики при вирішенні стратегічних завдань соціально-економічного розвитку країни необхідним є удосконалення системи бюджетного регулювання у напрямі посилення використання регуляторного потенціалу видатків бюджету, підвищення раціональності їх розподілу між напрямками суспільного розвитку з урахуванням циклічності соціально-економічних процесів та пріоритетності напрямів державного розвитку. Бюджетне регулювання у сфері видатків у сучасних умовах розглядається як макроекономічний регулятор відтворювальних процесів, спрямований на реалізацію стратегічних пріоритетів соціально-економічного розвитку держави. Необхідним є активне використання регулюючої моделі розвитку економіки у напрямку посилення ролі бюджетних видатків у досягненні визначених цілей і пріоритетів

соціально-економічного розвитку з одночасним підвищенням результативності використання бюджетних коштів. Питання удосконалення системи бюджетного регулювання у сфері видатків повинні розглядатися у єдиному комплексі з подальшим розвитком системи перспективного бюджетного прогнозування та планування.

Література:

1. Бюджетно-податкова політика у системі регулювання економіки: монографія / І.Я. Чугунов, Т.В. Канєва, М.Д. Пасічний та ін.; за заг. ред. І.Я. Чугунова. К.: Глобус-Пресс, 2018. 354 с.
2. Самуельсон Пол Э., Нордхаус Вильям Д. Экономика. 19-е изд.: пер. с англ. М.: Вильямс, 2015. 1360 с.
3. Чугунов І.Я., Макогон В.Д. Бюджетна стратегія в умовах економічних перетворень. Вісник КНТЕУ. 2018. № 5. С. 5—18.
4. Чугунов І.Я., Самошкіна О.А. Видатки бюджету в системі державного регулювання соціально-економічного розвитку країни. Вісник КНТЕУ. 2019. № 2. С. 103—121.
5. Чугунов І.Я., Качула С.В. Державна фінансова політика забезпечення соціального розвитку суспільства. Вісник КНТЕУ. 2020. № 2. С. 87—98.
6. Чугунов І.Я. Бюджетна стратегія суспільного розвитку. К.: Київ.нац.торг.-екон. ун-т, 2021. 532 с.
7. Chugunov I., Pasichnyi M., Koroviy V., Kaneva T., Nikitishin A. Fiscal and Monetary Policy of Economic Development. European Journal of Sustainable Development. 2021. № 10 (1). Pp. 42—52.
8. Chugunov I., Makohon V. Budgetary projection in the system of financial and economic regulation of social processes. Baltic Journal of Economic Studies. Vol. 6. 2020. № 1. P. 130—135.
9. Chugunov I., Makohon V., Markuts Y. Budgetary policy of the emerging countries in conditions of institutional transformations. Problems and Perspectives in Management. 2019. Vol. 17, Issue № 4. P. 252—261.
10. Chugunov I., Makohon V., Krykun T. Budget strategy in the conditions of economic globalization. Problems and Perspectives in Management. 2019. Vol. 17, Issue 3. Pp. 101—110.

References:

1. Chuhunov, I.Ya. Kanieva, T.V. and Pasichnyj, M.D. (2018), *Biudzhethno-podatkovya polityka u systemi rehu-liuvannia ekonomiky* [Fiscal policy in the system of regulation of the economy], Hlobus-Press, Kyiv, Ukraine.
2. Samuel'son, P.E. and Nordkhaus, V.D. (2015), *Ekonomyka* [Economics], Vyl'iams, Moscow, Russia.
3. Chuhunov, I.Ya. and Makohon, V.D. (2018), "Budget strategy in the conditions of economic transformations", *Visnyk KNTEU*, vol. 5, pp. 5—18.
4. Chuhunov, I.Ya. and Samoshkina, O.A. (2019), "Budget expenditures in the system of state regulation of socio-economic development of the country", *Visnyk KNTEU*, vol. 2, pp. 103—121.
5. Chuhunov, I.Ya. and Kachula, S.V. (2020), "State financial policy to ensure the social development of society", *Visnyk KNTEU*, vol. 2, pp. 87—98.

6. Chuhunov, I.Ya. (2021), *Biudzhethna stratehiia suspil'noho rozvytku* [Budget strategy for social development], Kyiv.nats.torh.-ekon. un-t, Kyiv, Ukraine.

7. Chugunov, I., Pasichnyi, M., Koroviy, V., Kaneva, T. and Nikitishin, A. (2021), "Fiscal and Monetary Policy of Economic Development", *European Journal of Sustainable Development*, vol. 10 (1), pp. 42—52.

8. Chugunov, I. and Makohon, V. (2020), "Budgetary projection in the system of financial and economic regulation of social processes", *Baltic Journal of Economic Studies*, Vol. 6, No. 1, pp. 130—135.

9. Chugunov, I., Makohon, V. and Markuts, Y. (2019), "Budgetary policy of the emerging countries in conditions of institutional transformations", *Problems and Perspectives in Management*, Vol. 17, no.4, pp. 252—261.

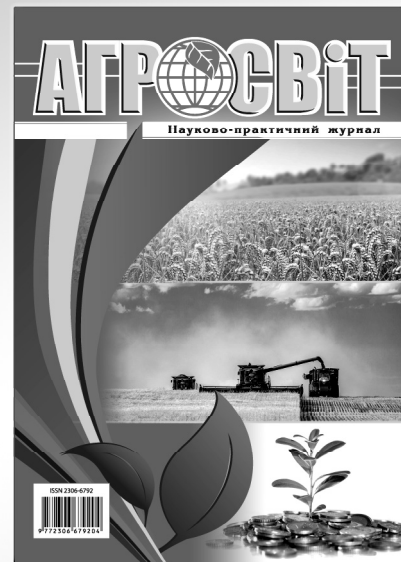
10. Chugunov, I., Makohon, V. and Krykun, T. (2019), "Budget strategy in the conditions of economic globalization", *Problems and Perspectives in Management*, Vol. 17, no. 3, pp. 101—110.

Стаття надійшла до редакції 06.12.2021 р.

АГРОСВІТ

www.agrosvit.info

Передплатний індекс: 23847

Виходить 24 рази на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

З. В. Гбур,
д. держ. упр., професор,
професор кафедри управління охороною здоров'я та публічного адміністрування,
Національний університет охорони здоров'я України імені П. А. Шупика
ORCID ID: 0000-0003-4536-2438

С. П. Кошова,
к. держ. упр., доцент, доцент кафедри управління охороною здоров'я та публічного
адміністрування, Національний університет охорони здоров'я України імені П. А. Шупика
ORCID ID: 0000-0002-7637-4311

DOI: 10.32702/2306-6814.2021.24.70

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ КОСМІЧНОЇ ГАЛУЗІ В УКРАЇНІ

Z. Hbur,
Doctor of Sciences in Public Administration, Professor, Professor of the Department of Healthcare
Management and Public Administration, Shupyk National Healthcare University of Ukraine, Kyiv, Ukraine
S. Koshova,
PhD in Public Administration, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Healthcare Management
and Public Administration, Shupyk National Healthcare University of Ukraine, Kyiv, Ukraine

PROSPECTS OF SPACE INDUSTRY DEVELOPMENT IN UKRAINE

У статті досліджується сучасний стан, тенденції та перспективи розвитку вітчизняної космічної галузі. Доведено, що космічна діяльність є частиною економічної діяльності та пов'язана зі створенням і експлуатацією космічних систем різного призначення, включаючи науково-технічні, організаційні та економічні аспекти. Нині розвиток світового космічного ринку охопив практично всі регіони світу. Вступ у космічну діяльність нових держав, розробка нових космічних програм, а в результаті й посилення конкуренції, стимулюють розвиток цієї галузі, підвищуючи її комерційний потенціал, розвиваючи нові технології та відкриваючи нові сфери її застосування.

Нині актуальним питанням є подальший розвиток космічної галузі, оскільки вона займає пріоритетне місце в економіці кожної країни, забезпечує престижну позицію держави на міжнародному ринку космічних технологій та є двигуном для наукових досліджень та передових технологій. Визначено основні тенденції, що притаманні розвитку світової космічної галузі, а саме: приватизація космосу, комерціалізація космічної діяльності та процеси інтернаціоналізації. Доведено, що головними питаннями подальшого розвитку вітчизняної космічної галузі є: формування ефективної державної космічної політики та розбудова структури управління підприємствами даного стратегічного сектору. В статті проаналізовано основні результати космічної галузі України. Визначено, що останнім часом вітчизняна космічна галузь взяла курс на міжнародну співпрацю, оскільки саме міжнародна співпраця приведе Україну до реалізації майбутніх програм та проєктів. Розглянуто ключові заходи розвитку участі приватного сектору в вітчизняній космічній галузі, визначено його основні функції. Головним інструментом, що сприятиме розвитку космічної галузі України та сприятливо вплине на довгостроковий економічний розвиток України є підтримка з боку держави, зокрема, вдосконалення державного регулювання космічної галузі. Вибір пріоритетних напрямів та поєднання наукового, матеріального й фінансового потенціалу є важливою умовою забезпечення ефективного науково-технічного прогресу космічної галузі України.

The article examines the current state, trends and prospects for the development of the domestic space industry. It has been proven that space activities are part of economic activities and are related to the creation and operation of space systems for various purposes, including scientific, technical, organizational and economic aspects. At present, the development of the world space market has covered almost all regions of the world. The entry into space of new states, the development of new space programs, and as a result of increased competition, stimulate the development of this industry, increasing its commercial potential, developing new technologies and opening new areas of its application.

Currently, the topical issue is the further development of the space industry, as it ranks high in the economy of each country, provides a prestigious position of the state in the international space technology market and is the engine for research and advanced technologies. The main tendencies inherent in the development of the world space industry are identified, namely: privatization of space, commercialization of space activities and processes of internationalization. It is proved that the main issues of further development of the domestic space industry are: the formation of an effective state space policy and the development of the management structure of enterprises in this strategic sector. The main results of the space industry of Ukraine are analyzed in the article. It is determined that recently the domestic space industry has set a course for international cooperation, as it is international cooperation that will lead Ukraine to the implementation of future programs and projects. The key measures for the development of private sector participation in the domestic space industry are considered, its main functions are identified. The main tool that will promote the development of the space industry of Ukraine and have a positive impact on the long-term economic development of Ukraine is the support of the state, in particular, the improvement of state regulation of the space industry. The choice of priority areas and the combination of scientific, material and financial potential is an important condition for ensuring effective scientific and technological progress of the space industry of Ukraine.

*Ключові слова: космічна галузь, державне регулювання, космічна діяльність.
Key words: space industry, state regulation, space activity.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Перспективи розвитку космічної галузі є актуальним питанням нині, оскільки ця галузь відноситься до важливих секторів високотехнологічного ринку. Розвиток космічної галузі займає пріоритетне місце в економіці кожної держави, досягнення в цьому секторі забезпечують лідерські позиції на міжнародному ринку космічних технологій, а також додають певну вагу в питанні освоєння космічного простору. В рамках реалізації міжнародних космічних проєктів зазначена галузь відіграє ключову роль.

Першочерговим джерелом інновацій в сучасному світі є наука та технології, які сприяють продуктивності та економічному зростанню. Протягом останніх десятиліть космічна галузь представляє собою двигун для наукових досліджень та передових технологій, що застосовуються в інших секторах діяльності людини. При цьому космічний сектор глобальної економіки демонструє динамічний та стабільний розвиток, що пов'язано з процесами потужного трансферу космічних технологій з військової сфери в суспільну, та розвитком на цій основі цілого комплексу комерційних послуг, пов'язаних з космічною індустрією та розробками. Так, наприклад, прогноз погоди, глобальне телемовлення та комунікація неможливі сьогодні без індустрії створення супутників. Зараз людство є свідком зрушень технологічної парадигми не тільки в космічній галузі, а й в

суміжних з нею сферах. Наслідком цієї еволюції є функціонування космічного туризму, ширококосмугові покриття мережею та приватні космічні компанії. Все це в цілому сприяє комерціалізації космічної галузі та стрімкому зростанню космічної промисловості, розробці та реалізації космічної продукції, технологій та послуг, що в свою чергу дає потужний імпульс посиленню галузевої конкуренції на різних рівнях: глобальному, міжрегіональному, міждержавному та національному.

На сучасному етапі космічна діяльність та її науково-виробнича база вже стали природно функціонуючою галуззю глобальної економіки, що підпорядковується універсальним закономірностям та тенденціям розвитку.

У свою чергу світовий космічний ринок є крупним сегментом світового ринку високих технологій, який швидко розвивається. Як відомо, одним з ключових двигунів сучасного економічного прогресу є інноваційні технології в галузі інформаційно-комунікаційного програмного забезпечення, цифрових систем та зв'язку. Дані розробки беруть свій початок в різних сферах космічної індустрії та впливають на різні галузі сучасної життєдіяльності. В кожній країні космічна галузь є однією з найбільш конкурентоспроможних та провідних в економіці, до її складу входить ціла низка високотехнологічних підприємств, які представляють державу на світовому ринку.

Рис. 1. Тенденції розвитку космічної галузі

Джерело: [14, с. 41].

Космічні технології гарантують технологічні, військові, наукові, політичні та економічні переваги, дають можливість здійснювати дистанційне зондування Землі, дозволяють попереджати надзвичайні ситуації, підвищують ефективність розвідки та видобутку природних ресурсів, впровадження інноваційних практик у сільське господарство, забезпечують зв'язок та навігацію, охорону навколишнього середовища та моніторинг зміни клімату [1, с. 263]. Тому, беззаперечно, постійне дослідження та прогнозування розвитку космічної галузі є актуальним та важливим питанням для забезпечення ефективного розвитку зазначеного високотехнологічного сегменту, який в глобалізаційних умовах здатен забезпечити передумови для довгострокового стратегічного зростання та технологічного лідерства.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблемним питанням розвитку та державного регулювання космічної галузі в Україні присвячено праці вітчизняних вчених, зокрема, Ю. Алексєєва, М. Бендикова, В. Горбуліна, О. Дегтярьова, О. Джур, С. Конюхова, Н. Мешко, В. Присяжного, І. Сазонця, Л. Сороки, А. Черкасова, Ю. Шемшученко та інших. Проте, попри значну кількість наукових праць, на сучасному етапі за-

лишається багато невирішених проблем у питаннях фінансового забезпечення вітчизняної космічної галузі та пошуку перспективних напрямів покращення її розвитку, що обумовлює актуальність та потребує подальшого дослідження й систематизації.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є висвітлення сучасного стану вітчизняної космічної галузі та визначення перспективних напрямів її розвитку.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Нині розвиток світового космічного ринку охопив практично всі регіони світу. Вступ у космічну діяльність нових держав, розробка нових космічних програм, а в результаті й посилення конкуренції, стимулюють розвиток цієї галузі, підвищуючи її комерційний потенціал, розвиваючи нові технології та відкриваючи нові сфери її застосування.

Сьогодні світовий ринок космічних послуг оцінюється в сотні мільярдів доларів США. Прибуток приносить не тільки космічний туризм, а й пускові послуги, інформаційні пакети, пілотовані польоти, різні експерименти та інше. Таким чином, космічна індустрія перетворилась на велику комерційно привабливу складову світової економіки, яка забезпечує зайнятість більше мільйону людей по всьому світу. Космос та бізнес вже стали невід'ємною частиною один одного. Участь в космічній діяльності визначає престиж держави, її могутність [10, с. 64]. Основна проблема пов'язана з необхідністю великих капіталовкладень у цю галузь. Вона потребує значних витрат, а також певного рівня технологічного розвитку країни. Це ускладнює вихід слаборозвинутих країн на ринок космічних товарів та послуг, у той час як високорозвинені країни все далі йдуть у своєму розвитку [14, с. 40]. На рисунку 1 зображено основні тенденції розвитку, характерні для космічної галузі.

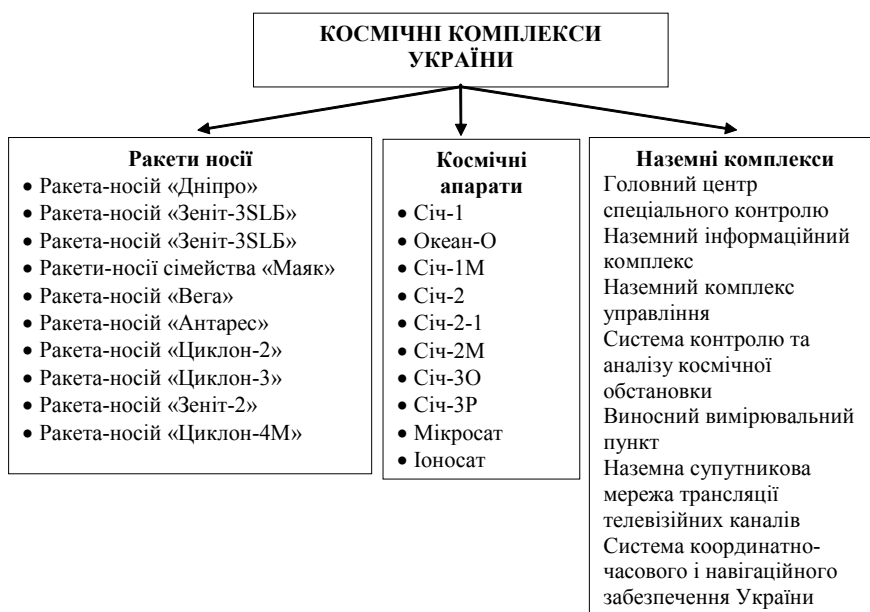

Рис. 2. Структура космічного комплексу України

Джерело: [5].

Реалії функціонування космічної галузі характеризуються динамічною зміною внутрішніх та зовнішніх умов. Держави світу, в тій чи іншій мірі хочуть зайняти нішу в світовій космічній галузі, оскільки на даний час цей ринок швидко розвивається. Обсяг світового космічного ринку до 2027 року досягне 32,4 млрд дол США. В останні 15 років все більшу роль на даному ринку відіграють приватні гравці: частка державних інвестицій складає лише 25% та продовжує знижуватися [7].

29 лютого 1992 року розпочалося становлення вітчизняної космічної діяльності, зокрема, в цей день Президент України Л. Кравчук своїм указом створив Національне космічне агентство України. В 2010 році його перейменували у Державне космічне агентство України [5].

Вітчизняні вчені відігравали суттєву роль у реалізації радянської космічної програми і нині попри певні виклики вони продовжують проєктувати та запускати супутники, пілотовані кораблі, орбітальні станції. Це підтверджує і той факт, що Україна входить до 13 країн поважного "клубу космічних держав".

Головними питаннями розвитку космічного сектору є:

- формування державної космічної політики;
- пошук векторів збереження та розвитку космічної галузі;
- розбудова структури управління підприємствами цього сектору.

На даний час вітчизняна космічна галузь об'єднала біля 24 великих підприємств (підприємства-розробники та незалежні науково-дослідні лабораторії), провідними серед яких є стратегічно важливе підприємство космічної галузі ДП "Конструкторське бюро "Південне" ім. М.К. Янгеля" та ДП ВО "Південний машинобудівний завод імені О.М. Макарова".

З метою вирішення поставлених завдань Державному космічному агентству України було надано статус центрального органу виконавчої влади [12]. Структуру космічного комплексу України зображено на рисунку 2.

Державне регулювання космічної галузі здійснюється відповідно до Закону України "Про космічну діяльність" та Закону України "Про державну підтримку космічної діяльності", а також постановами Кабінету Міністрів України та указами Президента України [6].

Закон України "Про космічну діяльність" [6] визначає термінологію та основні поняття космічної галузі. Згідно із законом, космічна діяльність — це наукові космічні дослідження, використання космічного простору, розробка, виробництво, ремонт та технічне обслуговування об'єктів космічної діяльності (у тому числі їх агрегатів та складових частин), а також їх випробування, експлуатація, забезпечення та управління запуском та поверненням космічних апаратів, їх складових частин з космічного простору на землю.

Законом України "Про космічну діяльність" передбачено, що космічна діяльність здійснюється відповідно до Загальнодержавної цільової науково-технічної

програми України, яку розробляє та затверджує Верховна Рада України терміном на п'ять років. Протягом 1994 до 2017 року в Україні було прийнято чотири космічні програми, які, на жаль, через нестачу фінансування (на 30—35%) не були реалізовані повною мірою [15].

Ключовим напрямом вітчизняної космічної галузі є модернізація та створення зразків ракетно-космічної техніки, що дозволяє об'єднати інноваційні технології для створення ракетно-космічної техніки та зменшити бюджетне навантаження за рахунок комерційних пускових послуг.

Важливу роль у розвитку космічної галузі України відіграє державна політика. Саме економічно ефективні державні заходи створюють підґрунтя для технологічного прогресу та формування кон'юнктури ринку космічних послуг. До причин суттєвого державного впливу в космічній галузі слід віднести такі чинники:

- стратегічна важливість галузі (космічна інфраструктура держави, забезпечення державних, соціальних та економічних потреб, можливість розвитку галузі та підтримка за рахунок внутрішніх ресурсів);
- вплив на геополітичний аспект присутності країни на світовій арені;
- високий обсяг фінансування;
- формування бази інноваційних науково-дослідних та провідних дослідницько-конструкторських розробок;
- розвиток міжнародної співпраці на державному рівні;
- формування сприятливої законодавчої бази та інвестиційного клімату [2, с. 4].

Останнім часом вітчизняна космічна галузь взяла курс на міжнародну співпрацю, об'єднавши свої зусилля з Європейським космічним агентством та NASA. На даний час Україна взаємодіє з 30 країнами світу, уклала міжнародні угоди з 28 державами та приймає участь у 12 міжнародних космічних організаціях, що підтверджується даними географії експорту продукції (рис. 3).

Саме міжнародна співпраця приведе Україну до реалізації майбутніх програм та проєктів. Так, наприклад, у 2021 році в Канаді спільно з Державним космічним агентством України розпочалось будівництво космічного пускового майданчику. Даним проєктом, який реалізовуватиме канадська компанія Maritime Launch Services Ltd (MLS) передбачено створення комерційного космодрому для ракети-носія "Циклон-4М" розробки та виробництва українських ДП "КБ "Південне" та ДП ВО "Південний машинобудівний завод".

Україна та Китай в рамках виконання Програми українсько-китайського співробітництва у космічній сфері на 2021—2025 роки поглиблюють своє співробітництво в космічній галузі та розширюють спектр взаємовигідних проєктів.

У 2021 році Україною було підписано угоди про співпрацю з Польщею, ОАЕ, Туреччиною, Індією та Японією. Дані угоди передбачають об'єднання зусиль країн щодо реалізації спільних дослідницьких проєктів у галузі космосу.

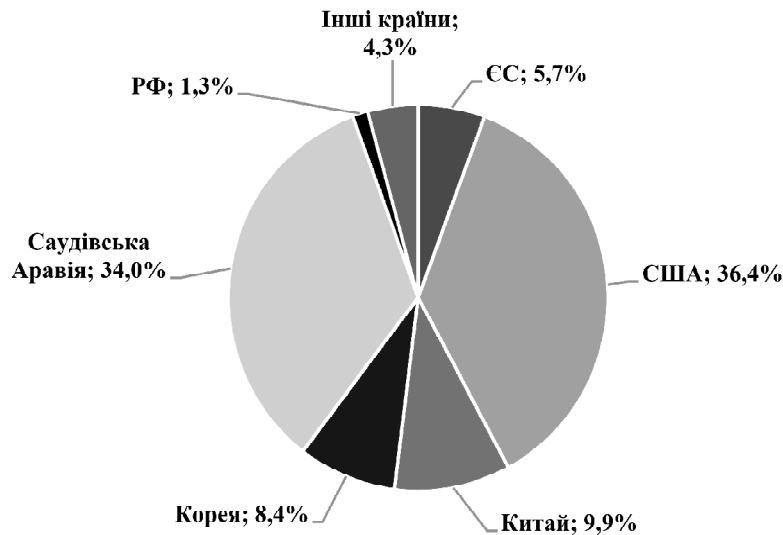

Рис. 3. Географія експорту продукції космічної галузі України в 2020 р.

Джерело: [13].

В Україні в жовтні 2021 року проводився тематичний тиждень "Ехро2020: Space Week". Зокрема, в рамках платформи "UA Space Focus" були обговорені актуальні та важливі теми освоєння космосу, а також продемонстровано потенційні перспективні проєкти в космічній галузі. На цій виставці було представлено спільний проєкт Великобританії та України "Місія на Місяць-2022" компанії "Spacebit", що розробляє космічні технології робототехніки для місячних та планетарних місій [5].

У вересні 2021 року на засіданні Кабінету Міністрів України було схвалено проєкт Закону України "Про зат-

вердження Загальнодержавної цільової науково-технічної космічної програми України на 2021—2025 роки" [11].

У рамках даної Програми орієнтовний обсяг коштів становить 40,78 млрд грн (у тому числі 15,76 млрд грн з державного бюджету), подальше її прийняття сприятиме системному та послідовному розвитку української космічної галузі (створення ракетно-космічної техніки, проведення наукових досліджень у космічній діяльності). На думку фахівців вітчизняної космічної галузі, ця Програма є початковим кроком до порятунку високотехнологічного сектору українського машинобудування.

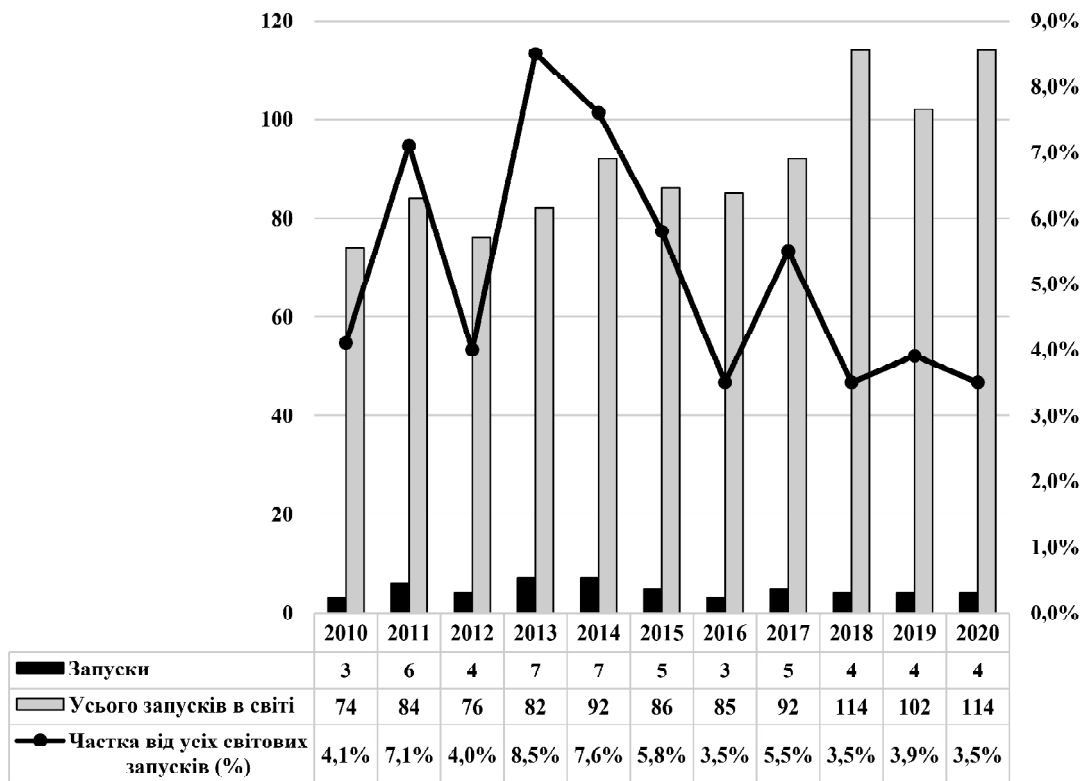

Рис. 4. Запуски ракет-носіїв українського виробництва у 2010—2020 рр.

Джерело: [5].

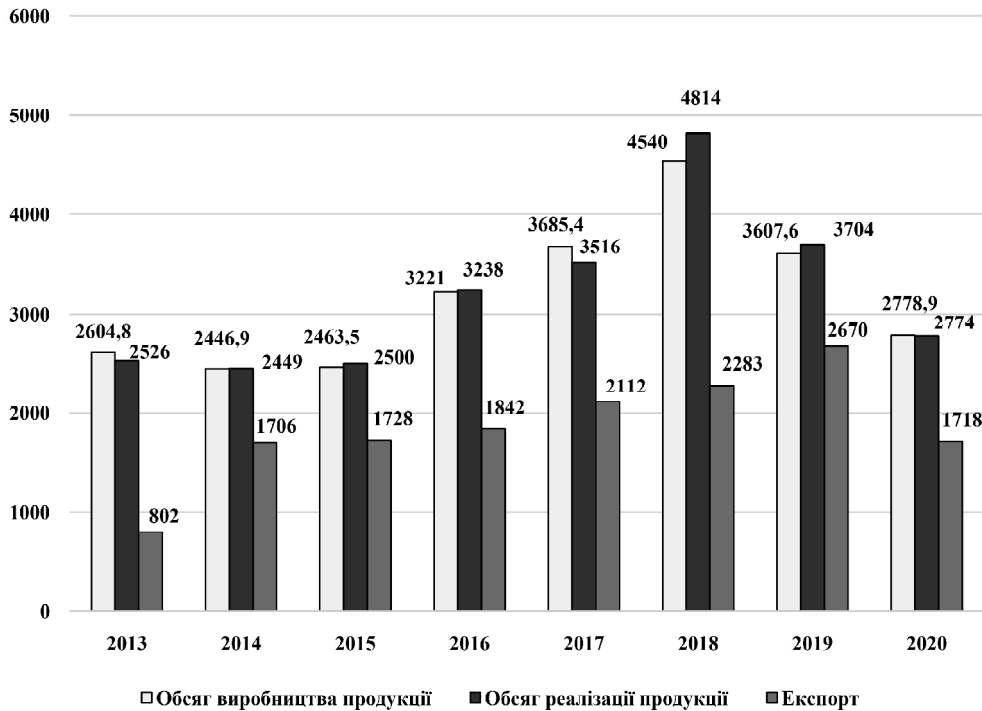

Рис. 5. Результати господарської діяльності підприємств космічної галузі України за 2013—2020 рр., млн грн

Джерело: [13].

Вітчизняні підприємства космічної галузі як створюють власні ракети-носії, так і беруть участь у створенні ракет-носіїв різних країн світу. З 2013 року у галузі спостерігається посткризовий спад, про що свідчать дані рисунка 4, де зображено статистику запуску ракет-носіїв українського виробництва у 2010—2020 рр.

Позитивним є те, що за роки незалежності за участю вітчизняних підприємств космічної галузі було запущено на орбіту 154 ракети-носії. А негативними наслідками в цій галузі є відсутність достатнього фінансування та науково-технічної програми космічної галузі. Так, у 2020 році за даними Державного космічного агентства України відбувся спад виробництва та обсягу реалізації продукції, що викликані поширенням пандемії COVID-19, відсутністю замовлень на ракетні двигуни, перенесенням термінів виготовлення спеціальних засобів зв'язку для Збройних сил України та передчасним розірванням угод з приватними замовниками [8].

Результати діяльності підприємств космічної галузі України за 2013—2020 рр. зображено на рисунку 5.

У зв'язку зі зростаючим інтересом до корисного використання космічного простору та формування ринку надання космічних послуг — держава та приватні організації зацікавлені у пошуку найбільш економічно ефективних рішень для реалізації поставлених завдань, перелік яких охоплює широку гаму напрямів — від дослідження космосу та космічних об'єктів до запуску супутників.

Останні кілька років актуальними є питання щодо перспектив розвитку космічної галузі як на національному, так і в світових масштабах. Окрім невизначеності провідних космічних держав у впровадженні космічних

стратегій та схваленні великих космічних проєктів, у космічній галузі прослідковується нова тенденція — у ній збільшується присутність приватного сектору та підприємництва [4, с. 122].

У 2020 році Кабінет Міністрів України зняв обмеження для приватних підприємств здійснювати космічну діяльність, що дасть можливість приватним компаніям здійснювати запуск космічних апаратів і ракет-носіїв [3]. Приватним компаніям слід адаптувати свою діяльність під національні економічні потреби, оскільки саме в рамках державних замовлень start-up отримують можливість підтримувати рентабельність своєї діяльності.

З метою розвитку приватної космічної галузі, використовуючи світовий досвід, можна запропонувати такі заходи розвитку участі приватного сектору в космічній галузі:

- активна інтеграція зусиль державних та приватних компаній для ефективного досягнення загальних результатів;
- вдосконалення нормативно-правової бази для формування інфраструктури та реалізації запусків з комерційною та державною метою приватними компаніями;
- формування сприятливого інвестиційного клімату, який можна створити шляхом привабливих мотивів для потенційного інвестора;
- комерціалізація перспективних розробок шляхом створення start-up-акселератора та центру трансферу технологій;
- розвиток на державному рівні міжнародної співпраці, налагоджування зв'язків з партнерами, які зацікавлені в розвитку аерокосмічного сектору за інноваційними та перспективними напрямками.

Рис. 6. Роль приватного бізнесу в космічній галузі

Джерело: [9, с. 58].

Приватний бізнес, виходячи зі своїх особливостей виконує в космічній діяльності важливі функції (рис. 6).

Основною тенденцією останніх років є саме комерціалізація в освоєнні космосу. Приватні компанії є однією з форм участі в здійсненні процесу комерціалізації космічної діяльності. Разом з комерціалізацією, на думку експертів, у космічну галузь приходить конкуренція на ринкових засадах, оскільки саме приватні компанії орієнтовані на комерційний успіх, наділені реально діючими стимулами зробити продукцію конкурентоспроможною.

Приватний бізнес трансформує космічну діяльність, роблячи її стандартизованою та доступною як для державних структур, так і для приватних осіб з потенціалом її перетворення в послугу, наближену за характером до послуги масового споживача. Розвиток приватної космічної промисловості дає можливість державі сфокусуватись на вирішенні нових складних завдань, які сприяють науково-технічному прогресу.

ВИСНОВКИ

Важливим фактором забезпечення національної безпеки є космічна галузь, яка сприяє вирішенню низки науково-технічних та соціально-економічних проблем, а також відіграє значну роль у забезпеченні інноваційного розвитку й завоюванні міжнародного престижу. Вибір пріоритетних напрямів та поєднання наукового, матеріального й фінансового потенціалу є важливою умовою забезпечення ефективного науково-технічного прогресу космічної галузі України.

Ключовим інструментом розвитку вітчизняної космічної галузі є державна підтримка. З метою за-

безпечення розвитку галузі стратегічно важливим є збільшення обсягу фінансування та підвищення його ефективності, що сприятиме розвитку космічних технологій та сприятливо вплине на довгостроковий економічний розвиток України. Таке завдання вимагає виважених та стратегічних рішень у напрямі удосконалення державного регулювання космічної галузі.

Література:

1. Архипова Т.В. Мировые тренды в космической сфере и перспективы устойчивого развития космической отрасли. Вестник Алтайской академии экономики и права. 2020. № 10. С. 263—268.
2. Атаманенко Б.А., Федонюк Р.В. Міжнародне співробітництво як інструмент участі в глобальних космічних проєктах. Космічна наука і технологія. 2014. № 3. С. 3—13.
3. Бізнес Ілона Маска по-українськи або як розпочати бізнес у сфері космічної діяльності в Україні (2020). URL: <https://jurimex.ua/ua/publication/biznes-ilona-maski-poukrainski-abo-yak-rozpochati-biznes-u-sferi-kosmichnoi-diyalnosti-v-uk> (дата звернення: 10.12.2021).
4. Бухун Ю.В. Шляхи формування механізму інвестиційного забезпечення відтворювальних процесів в космічній галузі. Економічний вісник Національного технічного університету України "Київський політехнічний інститут". 2015. № 12. С. 121—128.
5. Державне космічне агентство України (2021). URL: <https://www.nkau.gov.ua/> (дата звернення: 10.12.2021).

6. Джур О.Є. Державне регулювання підприємств космічної галузі України: нові реалії та виклики. Ефективна економіка. 2015. № 1. URL: file:///C:/Users/User/Downloads/efek_2015_1_43%20(5).pdf (дата звернення: 10.12.2021).

7. Звездная экономика: кто зарабатывает на космосе в мире (2021). URL: <https://trends.rbc.ru/trends/industry/609e90409a794700dab35d24https://trends.rbc.ru/trends/industry/609e90409a794700dab35d24> (дата звернення: 10.12.2021).

8. Компанії Держкосмосу отримали понад 800 мільйонів збитків (2021). URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2021/05/17/673924/> (дата звернення: 10.12.2021).

9. Макарова Д. Ю. Развитие частного бизнеса в ракетно-космической отрасли: тенденции и перспективы. Экономический анализ: теория и практика. 2015. № 25. С. 57—69.

10. Нямецук Г. В. Особливості трансформації економічного потенціалу підприємств космічної галузі України при здійсненні міжнародного науково-технічного співробітництва. Вісник Дніпропетровського університету. 2011. № 10/2. С. 63—70.

11. Про затвердження Загальнодержавної цільової науково-технічної космічної програми України на 2021—2025 роки (2021). URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JI06130A.html (дата звернення: 10.12.2021).

12. Про затвердження положень про структурні підрозділи управління координації космічної діяльності департаменту стратегічного розвитку сектору оборони та безпеки: Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 13.08.2019 р. № 1384. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1384731-19#Text> (дата звернення: 10.12.2021).

13. Публічний звіт Голови Державного космічного агентства України за 2020 рік (2021). URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/17-civik-2018/zvit2020/kosmos-zvit-2020.pdf> (дата звернення: 10.12.2021).

14. Семак Е.А., Головенчик Г.Г., Мардович В.Г. Космическая отрасль на современном этапе развития мировой экономики. Новости науки и технологий. 2017. № 3 (42). С. 37—45.

15. Уряд схвалив концепцію космічної програми України на 5 років (2021). URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3170189-urad-shvaliv-koncepciu-kosmicnoi-programi-ukraini-na-5-rokiv.html> (дата звернення: 10.12.2021).

References:

1. Arhipova, T. V. (2020), "World trends in the space sector and prospects for sustainable development of the space industry", *Vestnik Altajskoj akademii ekonomiki i prava*, vol. 10, pp. 263—268.

2. Atamanenko, B. A. and Fedoniuk, R. V. (2014), "International cooperation as a tool of participation in global space projects", *Kosm. nauka tehnol.*, vol. 20 (3), pp. 3—13.

3. Jurimex (2020), "Ilona Maska's business in Ukrainian or how to start a business in the field of space activities in Ukraine", available at: <https://jurimex.ua/ua/publi->

[cation/biznes-ilona-mask-poukrainski-abo-yak-rozpochati-biznes-u-sferi-kosmichnoi-diyalnosti-v-ukJurimex](https://jurimex.ua/ua/publi-cation/biznes-ilona-mask-poukrainski-abo-yak-rozpochati-biznes-u-sferi-kosmichnoi-diyalnosti-v-ukJurimex) (Accessed 10 December 2021).

4. Bukhun, Yu.V. (2015), "Ways of forming of the mechanism of investment provision of reproduction processes in space industry", *Economic Bulletin of the National Technical University of Ukraine "Kyiv Polytechnic Institute"*, vol. 12, pp. 121—128.

5. State Space Agency of Ukraine (2021), available at: <https://www.nkau.gov.ua/> (Accessed 10 December 2021).

6. Dzhur, O. Ie. (2015), "State regulation of space industry enterprises in Ukraine: new realities and challenges", *Efektivna ekonomika*, vol. 1, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3748> (Accessed 10 December 2021).

7. RBK Trends (2021), "Star economy: Who makes money in space in the world?", available at: <https://trends.rbc.ru/trends/industry/609e90409a794700dab35d24https://trends.rbc.ru/trends/industry/609e90409a794700dab35d24> (Accessed 10 December 2021).

8. Economic truth (2021), "State space companies suffered more than 800 million in losses", available at: <https://www.epravda.com.ua/news/2021/05/17/673924/> (Accessed 10 December 2021).

9. Makarova, D. Yu. (2015), "Development of private business in the rocket and space industry: trends and prospects", *Ekonomicheskij analiz: teoriya i praktika*, vol. 25, pp. 57—69.

10. Nyameshchuk, G. V. (2011), "Features of the transformation of the economic potential of the space industry of Ukraine in the implementation of international scientific and technical cooperation", *Visnik Dnipropetrovskogo universitetu*, vol. 10/2, pp. 63—70.

11. Liga Zakon (2021), "About the statement of the National target scientific and technical space program of Ukraine for 2021—2025", available at: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JI06130A.html (Accessed 10 December 2021).

12. Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine (2019), "On approval of regulations on structural units of the Department for Coordination of Space Activities of the Department of Strategic Development of the Defense and Security Sector", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1384731-19#Text> (Accessed 10 December 2021).

13. Cabinet of Ministers of Ukraine (2021), "Public report of the Chairman of the State Space Agency of Ukraine for 2020", available at: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/17-civik-2018/zvit2020/kosmos-zvit-2020.pdf> (Accessed 10 December 2021).

14. Semak, E. A., Golovenchik, G. G. & Mardovich, V. G. (2017), "Space industry at the present stage of development of the world economy", *Novosti nauki i tehnologij*, vol. 3 (42), pp. 37—45.

15. Ukrinform (2021), "The government has approved the concept of Ukraine's space program for 5 years", available at: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3170189-urad-shvaliv-koncepciu-kosmicnoi-programi-ukraini-na-5-rokiv.html> (Accessed 10 December 2021).

Стаття надійшла до редакції 14.12.2021 р.

О. І. Ханіна,
к. мед. н., докторант кафедри публічного управління та землеустрою,
Класичний приватний університет
ORCID ID: 0000-0002-8738-0805

DOI: 10.32702/2306-6814.2021.24.78

НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ КАДРОВИМ РОЗВИТКОМ СИСТЕМИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я

О. Hanina,
PhD in Medical Sciences, Doctoral candidate of the Department
of Public Administration and Land Management, Classical Private University

IMPROVEMENT OF THE SYSTEM OF PUBLIC MANAGEMENT OF HUMAN RESOURCES DEVELOPMENT OF THE HEALTHCARE SYSTEM

Визначено, що в сучасних умовах кваліфікація працівників повинна відповідати викликам суспільного та економічного розвитку, функціональним обов'язкам, які виконують працівники на своїх робочих місцях. Наведено результати досліджень за показниками "Забезпеченість лікарями" та "Забезпеченість молодшими медичними працівниками з медичною освітою", які доводять нерівномірність та недостатність рівня забезпеченості кадрами регіонів України.

Систематизовано інструменти впливу міжнародних організацій на вдосконалення системи кадрового забезпечення.

Визначено, що питання підготовки менеджерів, фахівців державного управління в сфері охорони здоров'я є одним з пріоритетних питань, яке повинно вирішуватися в комплексному вимірі підготовки кадрів для медицини.

Сучасна відкритість ринку праці медиків, що сформувалася останніми роками у зв'язку з пандемією значною мірою змінила ставлення медиків до мотивації праці, посилила можливості їх працевлаштування за кордоном, посилила інтенсивність та складність медичної праці.

It is determined that in modern conditions the qualification of employees must meet the challenges of social and economic development, the functional responsibilities of employees in their workplaces. This applies to specialists in the medical management system and family physicians and narrowly specialized physicians specializing in the treatment of certain diseases.

The results of research on the indicators "Provision of doctors" and "Provision of junior medical workers with medical education" are presented, which prove the unevenness and insufficiency of the level of staffing in the regions of Ukraine.

The tools of influence of international organizations on the improvement of the staffing system are systematized, in particular, such as: involvement of domestic specialists in the ranks of professional associations of doctors, such as: WONCA, ISAPS, ACS, APA and many others; participation in seminars, trainings, exercises conducted by well-known international organizations of health care, social orientation, such as the Red Cross Ukraine, the International Organization for Migration, international volunteer organizations in Ukraine and which are related, in particular, to events in eastern Ukraine; transition of the medical education system of Ukraine to international standards of

training of doctors and conducting accreditation and evaluation processes in accordance with the standards of international organizations in this field; implementation of international health management standards and addressing training and staffing issues in line with the recommendations of international organizations, such as USAID.

It is determined that the issue of training managers, specialists in public administration in the field of health care is one of the priority issues that should be addressed in the comprehensive dimension of training for medicine.

The modern openness of the medical labor market, formed in recent years in connection with the pandemic, has significantly changed the attitude of physicians to work motivation, strengthened their employment opportunities abroad, increased the intensity and complexity of medical work.

Ключові слова: вдосконалення, система, державне управління, кадровий розвиток, охорона здоров'я, міжнародні організації.

Key words: improvement, system, public administration, personnel development, health care, international organizations.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Одним з головних чинників, який зумовлює необхідність активного розвитку приватно-державного партнерства в медичній сфері є необхідність поповнення системи охорони здоров'я кадрами високої кваліфікації. Кваліфікація працівників повинна відповідати сучасним викликам суспільного та економічного розвитку, функціональним обов'язкам, які виконують працівники на своїх робочих місцях. Це стосується і фахівців системи управління медичною сферою і сімейних лікарів і вузько спеціалізованих лікарів, що спеціалізуються на лікуванні окремих хвороб. Останнім часом особливо загострилася проблема нестачі середнього та молодшого медичного персоналу.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Вітчизняні науковці вже достатньою мірою дослідили тенденції та напрями розвитку системи охорони здоров'я в Україні, однак, окрему тему вдосконалення механізму кадрового забезпечення системи охорони здоров'я досліджувало більш вузьке коло спеціалістів. Відомі праці таких науковців: Банчук М.В. [1; 8], Савіна Т.В. [2], Волосовець О.П., Заболотько В.М., Волосовець А.О. [4], Поживілова О.В., Радиш Я.Ф., Васюк Н.О., Ляховченко Л.А. [7], Сазонець О.М. [9; 10].

Серед останніх публікацій за цією тематикою слід виокремити праці Сазонця І.Л., зокрема, монографію "Інституційна трансформація державного управління охороною здоров'я: Україна та іноземний досвід" за загальною редакцією проф. Сазонця І.Л. В цій роботі в розділі "Охорона здоров'я як складова реалізації соціальної політики держави" аналізуються питання забезпеченості кадрами системи охорони здоров'я України у контексті впливу цього процесу на інші соціальні показники системи охорони здоров'я та рівня соціалізації суспільних відносин в Україні [5; 6].

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є визначення напрямів вдосконалення системи державного управління кадровим розвитком системи охорони здоров'я. Реалізація цієї мети зумовила необхідність дослідження основних проблем сучасного стану системи державного управління охороною здоров'я, стану підготовки управлінських кадрів для системи державного управління медициною та розробку відповідних пропозицій щодо визначення напрямів вдосконалення системи державного управління кадровим розвитком системи охорони здоров'я.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

На процеси, що досліджуються, впливають загальні тенденції розвитку медицини та системи охорони здоров'я в Україні. Банчук М.В. в роботі "Моніторинг та облік кадрового потенціалу охорони здоров'я" визначає, що "до факторів, що діють у напрямі скорочення обсягів медичної допомоги і відповідно, скорочення потреби в кадрах, належать: виникнення сфер з характерно вищими рівнями оплати праці внаслідок розвитку ринкових відносин в економіці, що веде до посилення міжгалузевої конкуренції і сприяє відтоку кадрів у інші сектори економіки; скорочення населення України як основного споживача медичних послуг; обмеження з бюджетного фінансування перетворюється на фактор обмеження кадрового забезпечення галузі" [1, с. 110—113]. Таким чином, відповідно до авторського підходу, на дефіцит кадрів у системі охорони здоров'я впливають конкуренція, недостатнє фінансування та зменшення кількості населення. З останнім висновком не можна погодитися повністю, бо на практиці ми можемо побачити, що зменшення кількості населення не призводить до зменшення інтенсивності роботи комунальних підприємств системи охорони здоров'я.

Далі в цій роботі автор визначає фактори, що забезпечують зростання обсягів медичної допомоги: "По-

гіршення умов навколишнього середовища, що знижує рівень стану здоров'я населення відповідно потребує збільшення обсягів медичної допомоги; погіршення умов існування та способу життя (неправильне харчування, побутові умови, урбанізація, шкідливі умови праці тощо); зміни в біологічних чинниках (спадковість захворювань, постаріння населення)" [1, с. 110—113]. Таким чином, у своїй методиці автор спирається на чинники макрорівня та загальні тенденції розвитку суспільства в нашій країні. Слід зазначити, що в Україні проходять процеси деіндустріалізації, які значною мірою поліпшують якість життя в контексті зменшення забруднення, хоча призводять до інших негативних процесів. Нові можливості людського розвитку, які несе в собі процес діджиталізації суспільства призводять до появи більшої кількості вільного часу, поінформованості громадян про питання наукових підходів режиму праці та відпочинку, стимулювання ІТ-компаніями активного способу життя своїх працівників, запровадження системи дистанційної роботи, запровадження системи Home Office. Крім того, українське суспільство останнім часом починає все більш свідомо відноситися до здорового способу життя.

Ситуація з забезпеченням кадрами сфери охорони здоров'я є актуальною для багатьох країн світу. Аналогічні тенденції відбуваються не тільки в Україні. Тому на міждержавному рівні — рівні міжнародних організацій встановлено чинники, що негативно впливають на забезпеченість кадрами системи охорони здоров'я в різних країнах. Савіна Т.В. у роботі "Кадрове забезпечення сфери охорони здоров'я в Україні: стан та перспективи розвитку" представила типові вади забезпечення системи охорони кадрами, які ВООЗ визначила ідентичними для більшості країн світу. Серед них такі:

- зміни демографічних та епідеміологічних характеристик (старіння населення, вплив нових методів діагностики і лікування, зростання процесів мобільності та міграції населення та ін.);

- зберігаються традиційні підходи до підготовки, розподілу та управління кадровими ресурсами, що не задовольняють сучасним вимогам системи охорони здоров'я;

- виражена неоднорідність у географічному розподілі і професійній структурі працівників охорони здоров'я; кадрове забезпечення медичної галузі в місті і селі та ін.);

- відсутність адекватної системи планування та прогнозування потреб у кадрових ресурсах охорони здоров'я;

- недосконала і ненадійна інформаційна та дослідна база з кадрових ресурсів охорони здоров'я [2, с. 94 — 98].

Серед поданих чинників ми можемо побачити об'єктивні чинники соціоекономічного, географічного, демографічного підходу, а можемо побачити такі, що характеризуються недосконалими підходами до системи державного управління системою охорони здоров'я. Серед них, зокрема, такі: відсутність адекватної системи планування та прогнозування потреб у кадрових ресурсах охорони здоров'я, що може бути пояснено недостатнім рівнем моніторингу та планування в системі підготовки кадрів для системи охорони здоров'я та не-

досконала і ненадійна інформаційна та дослідна база з кадрових ресурсів охорони здоров'я, що є характерним для країн, в яких відсутні управлінські традиції в системі охорони здоров'я та не сформовано дослідницьких структур у системі охорони здоров'я. Цього не можна сказати про Україну, яка має потужні наукові центри медичної науки та усталені традиції державного управління в цій сфері.

Процеси трансформації суспільства та економіки, що проводяться останніми роками в Україні та зачіпають всі сфери державного управління в силу специфічних умов перехідного періоду, разом з об'єктивними проблемами економічного характеру та негативним впливом пандемії COVID-19 породили певні проблеми в кадровому забезпеченні системи охорони здоров'я в Україні, серед яких Савіна Т.В. виокремлює такі:

- скорочення чисельності медичних працівників (як лікарів, так і працівників середньої ланки);

- неукомплектованість посад як лікарів, так і середнього медичного персоналу;

- регіональна диспропорція в кадровому забезпеченні (між різними регіонами країни, а також міською та сільською місцевостями);

- незадовільна ситуація з кадровим забезпеченням управлінської ланки сфери охорони здоров'я, яка характеризується не стільки браком фізичних осіб-управлінців, скільки рівнем їхньої підготовки;

- значне зниження якості кадрів системи охорони здоров'я України, яке проявляється у низькій конкурентоспроможності випускників вищих медичних навчальних закладів України та збільшенням числа кваліфікованих працівників, які залишають вітчизняну сферу охорони здоров'я за рахунок міжгалузевої та трудової міграції [2, с. 94 — 98].

Окремі з поданих чинників були завжди притаманні вітчизняній системі охорони здоров'я. Наприклад, регіональна диспропорція в кадровому забезпеченні, неукомплектованість посад середнього медичного персоналу, незадовільна ситуація з кадровим забезпеченням управлінської ланки сфери охорони здоров'я. Вони були закладені ще радянською системою організації охорони здоров'я, відсутністю механізмів стимулювання молодих лікарів до працевлаштування в сільській місцевості, віддалених регіонах країни, недостатнім рівнем заробітної плати у окремих категорій медичного персоналу. В сучасних умовах окремі з цих тенденцій поглибились у відповідності до негативного впливу коронакризи. Це такі чинники: скорочення чисельності медичних працівників, неукомплектованість посад як лікарів, так і середнього медичного персоналу. Водночас нові підходи до господарювання потребують сьогодні більш високого рівня кадрового забезпечення управлінської ланки сфери охорони здоров'я та підвищення якості кадрів системи охорони здоров'я України. Вирішення цих питань обумовлено запровадження новітніх технологій державного управління, в тому числі і на основі посилення приватно-державного партнерства.

Проблеми забезпечення кадрами системи охорони здоров'я в Україні аналізувалися міжнародною інституцією USAID. У проведеному дослідженні було проаналізовано такі аспекти як: статистичний профіль медич-

них працівників, відповідність характеристик кадрових ресурсів системи охорони здоров'я, потребам населення, залучення соціальних працівників до роботи в закладах охорони здоров'я, освіта і професійний розвиток, методи управління кадровим ресурсом системи охорони здоров'я, планування і рекрутинг, умови праці та організаційні практики, оцінка ефективності діяльності персоналу, стимули і мотивація в системі охорони здоров'я, раціональність використання кадрових ресурсів, використання сучасних інформаційних технологій, роль професійних медичних асоціацій у розвитку кадрових ресурсів, інформаційна система щодо кадрових ресурсів. На основі проведення такого всебічного аналізу у заключному звіті USAID визначено загальні проблеми кадрового забезпечення в Україні, що базуються на статистичному аналізі:

кадрова криза стосується насамперед середнього медичного персоналу, а не лікарів;

проблема забезпеченості лікарями та середнім медичним персоналом є особливо критичною для сільських територій;

географічний розподіл медичних кадрів є нерівномірним;

у загальній структурі медичної допомоги є надлишок кадрових ресурсів охорони здоров'я спеціалізованої допомоги;

щороку збільшується перелік спеціальностей лікарів спеціалізованої допомоги, щільність яких знижується;

соціально-демографічний профіль медичних кадрів свідчить про гендерний дисбаланс та проблему старіння кадрів;

проблема укомплектованості посад вирішується внутрішнім сумісництвом замість пошуку додаткових кадрів [3, с. 4—10].

Особливо визначається в звіті необхідність прийняття єдиного документа на державному рівні, який зміг би стати реальною стратегією розвитку медичної сфери, вдосконалити систему державного управління охороною здоров'я.

Вітчизняні науковці О.П. Волосовець, В.М. Заболотько, А.О. Волосовець визначають основні характеристики стану кадрового забезпечення медичної сфери України. До таких науковці відносять:

зменшення кількості лікарів та молодших медичних спеціалістів з медичною освітою, особливо у сільській місцевості;

зниження престижності лікарської та сестринської спеціальностей;

суттєве зменшення обсягів підготовки медичних кадрів у закладах вищої медичної освіти та закладах післядипломної освіти;

постійним зниженням для українських громадян доступності медичної додипломної та післядипломної освіти;

дисбалансом медичних кадрів між містом та селом, між первинною, вторинною і третинною ланками надання медичної допомоги;

неконтрольованими процесами міграції медиків з України до інших країн [4, с. 20—26].

Характеристики цих авторів концентрують у собі дослідження інших науковців, відображають ціленастановчі положення стратегічних документів у сфері охорони

здоров'я України, які включають аспекти політики управління та розвитку людських ресурсів. Окремі з цих характеристик тільки констатують існуючий стан системи охорони здоров'я, а окремі характеристики містять у собі і майбутні шляхи вирішення проблем кадрового забезпечення системи охорони здоров'я. Наприклад, автори зауважують, що існує тенденція постійного зниження для українських громадян доступності медичної додипломної та післядипломної освіти. Істотно, що одним з шляхів розбудови кадрової системи охорони здоров'я повинна стати більша доступність такої освіти. Крім того, автори визначають суттєве зменшення обсягів підготовки медичних кадрів у закладах вищої медичної освіти та закладах післядипломної освіти. Заклади вищої медичної освіти компенсують свої фінансові прогалини, що пов'язані із нестачею студентів посиленням залученням студентів іноземців. Це дозволяє стабілізувати матеріальне становище університетів, зберегти кадри викладачів у медичних закладах вищої освіти, але не вирішує проблему підготовки кадрів для функціонування системи охорони здоров'я в Україні.

Стан кадрового забезпечення за окремими регіонами України порівняли науковці О.П. Волосовець, В.М. Заболотько, А.О. Волосовець. Вони зробили вибірку за такими показниками, як "забезпеченість лікарями" та "Забезпеченість молодшими медичними працівниками з медичною освітою". За першим показником найкращі значення мають м. Київ, Івано-Франківська, Львівська, Тернопільська області. За другим показником найкращі значення мають Рівненська, Івано-Франківська, Чернігівська, Тернопільська. За першим показником найгірші значення мають Херсонська, Донецька, Луганська області, за другим показником найгірші значення мають — м. Київ, Харківська, Одеська, Миколаївська області. Як можна побачити, регіональні показники забезпеченості лікарями та регіональні показники забезпеченості молодшими медичними працівниками з медичною освітою не збігаються. Не співпадають також ці показники і за такими градаціями: "Рівень забезпеченості практикуючими лікарями вище загальнодержавного показника" та "Рівень забезпеченості практикуючими лікарями близький до загальнодержавного показника — 24,7 на 10 000 населення". Це ще раз доводить необхідність вдосконалення методів державного регулювання системи підготовки та забезпечення кадрами системи охорони здоров'я в Україні.

Аналогічні механізми виявляє проф. Сазонець О.М., проводячи порівняльний аналіз національної та світової систем охорони здоров'я [9; 10]. Проаналізувавши основні проблеми та виявивши характеристики сучасного етапу становлення процесу кадрового забезпечення системи охорони здоров'я та медичної сфери необхідно перейти до розробки пропозицій щодо вдосконалення системи кадрового забезпечення медичної сфери. Є доцільним розглянути пропозиції окремих авторів щодо вдосконалення механізмів державного управління забезпечення медичними кадрами. Проф. Савіна Т.В. визначає, що першочерговими завданнями в цьому напрямі є:

розробка та впровадження ефективних методів та інструментів для реалізації кадрової політики;

створення національної обсерваторії кадрових ресурсів охорони здоров'я як центру збору даних, моніторингу, аналізу та проведення досліджень для надання рекомендацій з метою прийняття управлінських рішень;

створення єдиного реєстру медичних працівників; продовження підготовки відповідних медичних кадрів (середній медичний персонал, лікарі, управлінці); активну співпрацю з міжнародними організаціями, у тому числі з ВООЗ, з питань кадрових ресурсів охорони здоров'я тощо;

запровадження системи страхування професійної відповідальності на випадок помилки і за наявності ризику у зв'язку з медичним втручанням;

поетапний перехід на оптимальну систему співвідношення медичних кадрів;

формування професійного самоврядування у вирішенні питань кадрової та інноваційної політики, розробці єдиних стандартів надання медичної допомоги та оцінці її якості [2, с. 94—98].

З урахуванням посилення інтеграції соціально-економічної системи України та суспільства в цілому в світову спільноту та світові соціально-економічні необхідно окремо визначити інструменти впливу міжнародних організацій на вдосконалення системи кадрового забезпечення. Такий вплив здійснюється декількома шляхами:

По-перше, в напрямі запозичення нових та передових методик, підходів до лікування необхідне широке залучення вітчизняних фахівців до лав професійних об'єднань лікарів, наприклад таких: Всесвітня організація сімейних лікарів — WONCA, Всесвітнє товариство сертифікованих пластичних хірургів — ISAPS, Всесвітня організація зменшення шкоди для наркозалежних — HRI, Американська колегія хірургів — ACS, Американська психіатрична асоціація — APA та багатьох інших.

По-друге, участь у семінарах, тренінгах, навчаннях, що проводять відомі міжнародні організації охорони здоров'я, соціального спрямування, як-от: Червоний хрест Україна, Міжнародна організація міграції, міжнародні волонтерські організації на території України і які пов'язані, зокрема, із подіями на Сході України.

По-третє, перехід системи медичної освіти України на міжнародні стандарти підготовки лікарів та проведення процесів акредитації та оцінювання у відповідності до стандартів міжнародних організацій цієї сфери.

По-четверте, запровадження міжнародних стандартів управління системою охорони здоров'я та вирішення проблем підготовки кадрів і забезпечення кадрами у відповідності до рекомендацій міжнародних організацій, зокрема, як-от: USAID.

Відомі фахівці О.В. Поживілова, Я.Ф. Радиш, Н.О. Васюк, Л.А. Ляховченко в своїй роботі "Фахівець у галузі управління охороною здоров'я України: пошук моделі" виявили основні пріоритети у формуванні сучасної моделі фахівця-менеджера системи охорони здоров'я. На основі проведених досліджень, вони прийшли до висновків, що:

1. Існує необхідність в удосконаленні механізмів державного регулювання підготовки керівників систе-

ми охорони здоров'я, включаючи підвищення їх кваліфікації, просування по службі тощо.

2. У зв'язку з переходом на нову модель фінансування системи охорони здоров'я, розмежування повноважень між замовником медичних послуг та надавачем медичних послуг, реформування методів оплати за медичні послуги, керівник повинен підвищувати свій рівень економічної підготовки.

3. Активний розвиток законодавчого забезпечення різних аспектів діяльності системи охорони здоров'я зумовлює необхідність постійного удосконалення правової підготовки управлінців різних рівнів галузі охорони здоров'я [7, с. 76—83].

Таким чином, науковці визначають важливість для менеджера системи охорони здоров'я бути фахівцем не тільки в медичній сфері, але й в сфері економіки та менеджменту, мати ґрунтовні знання медичного законодавства. Питання підготовки менеджерів, фахівців державного управління в сфері охорони здоров'я безумовно є одним з пріоритетних питань, але повинно вирішуватися в комплексному вимірі підготовки кадрів для медицини.

Довгостроковий характер реформування національної моделі підготовки кадрів для медичної галузі визначає М.В. Банчук у роботі "Стратегічні питання кадрової політики в державному управлінні охороною здоров'я України". За його думкою "сучасна державна кадрова політика потребує більш активної й агресивної роботи щодо дослідження прогностичних характеристик людських ресурсів, стану управління персоналом щонайменше на 3—5 років. Для цього передусім слід враховувати динаміку національного ринку праці, економічну активність працездатного населення, демографічні тенденції та зміни системи мотивації працівників" [8, с. 84—86]. Сучасна відкритість ринку праці медиків, що сформувалася останніми роками у зв'язку з пандемією COVID-19 значною мірою змінила ставлення медиків до мотивації своєї праці, посилила можливості їх працевлаштування за кордоном (як кваліфікованого медичного персоналу, так і допоміжного персоналу), посилила інтенсивність та складність медичної праці. Ці чинники повинні бути враховані у створенні механізмів державного управління кадрового забезпечення системи охорони здоров'я.

ВИСНОВКИ

Необхідно визначити, що кваліфікація працівників повинна відповідати сучасним викликам суспільного та економічного розвитку, функціональним обов'язкам, які виконують працівники на своїх робочих місцях. Це стосується і фахівців системи управління медичною сферою і сімейних лікарів і вузько спеціалізованих лікарів, що спеціалізуються на лікуванні окремих хвороб.

Проведені дослідження за показниками "Забезпеченість лікарями" та "Забезпеченість молодшими медичними працівниками з медичною освітою" довели нерівномірність та недостатність рівня забезпеченості кадрами регіонів України. Це ще раз доводить актуальність вирішення проблеми підготовки та забезпечення кадрами системи охорони здоров'я в Україні.

З урахуванням посилення інтеграції соціально-економічної системи України та суспільства в цілому в світову

спільноту та світові соціально-економічні необхідно окремо визначити інструменти впливу міжнародних організацій на вдосконалення системи кадрового забезпечення.

Науковці визначають важливість для менеджера системи охорони здоров'я бути фахівцем не тільки в медичній сфері, але й в сфері економіки та менеджменту, мати ґрунтовні знання медичного законодавства. Питання підготовки менеджерів, фахівців державного управління в сфері охорони здоров'я безумовно, є одним з пріоритетних питань, але повинно вирішуватися в комплексному вимірі підготовки кадрів для медицини.

Сучасна відкритість ринку праці медиків, що сформувалася останніми роками у зв'язку з пандемією COVID-19 значною мірою змінила ставлення медиків до мотивації своєї праці, посилила можливості їх працевлаштування за кордоном (як кваліфікованого медичного персоналу, так і допоміжного персоналу), посилила інтенсивність та складність медичної праці. Ці чинники повинні бути враховані у створенні механізмів державного управління кадрового забезпечення системи охорони здоров'я.

Література:

1. Банчук М.В. Моніторинг та облік кадрового потенціалу охорони здоров'я. Інвестиції: практика та досвід. 2011. № 16. с. 110—113.
2. Савіна Т. В. Кадрове забезпечення сфери охорони здоров'я в Україні: стан та перспективи розвитку. Інвестиції: практика та досвід. 2017. № 15. С. 94—98.
3. Кадрові ресурси системи охорони здоров'я в Україні. Ситуаційний аналіз 2019 р. URL: <https://www.skeptic.in.ua/wp-content/uploads/HRH-situational-analysis-2019.pdf> (дата звернення: 1.12.2021 р).
4. Волосовець О.П., Заболотько В.М., Волосовець А.О. Кадрове забезпечення галузі охорони здоров'я в Україні та світі: сучасні виклики. Українські медичні вісті. 2020. Т. 12. № 1 (84). С. 20—26.
5. Інституційна трансформація державного управління охороною здоров'я: Україна та іноземний досвід. / І.Л. Сазонець та ін.; за заг. ред. І.Л. Сазонця. Рівне: Волинські обереги, 2019. 396 с.
6. Сазонець І.Л., Вівсьяник О.М. Стратегічні пріоритети Всесвітньої організації охорони здоров'я в інституційному механізмі державного управління системою охорони здоров'я. Вісник НУЦЗУ. Серія: державне управління. 2020. № 1. С. 275—284.
7. Поживілова О.В., Радиш Я. Ф., Васюк Н.О., Ляховченко Л.А. Фахівець у галузі управління охороною здоров'я України: пошук моделі. Інвестиції: практика та досвід. 2011. № 19. С. 76—83.
8. Банчук М.В. Стратегічні питання кадрової політики в державному управлінні охороною здоров'я України. Інвестиції: практика та досвід. 2011. № 19. С. 84—86.
9. Сазонець О.М., Альшаафі Мохамед Алі. Функціонування галузі охорони здоров'я в сучасному суспільстві. Всеукраїнський форум з проблем міжнародних економічних відносин (в онлайн форматі). Проблеми розвитку малих відкритих економік. (Житомир, 18 квітня 2018 р.) С. 95—98. URL: <https://conf.ztu.edu.ua/problemy-rozvytku-malyh-vidkrytyh-ekonomik-18-kvitnya-2018-r/https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/09/95.pdf>

10. Сазонець О.М., Альшаафі Мохамед Алі. Підвищення ефективності використання потенціалу закладів охорони здоров'я. Сучасний стан та перспективи розвитку економіки, обліку, менеджменту, фінансів та права: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., Полтава, 26 січня 2019 р. ЦФЕНД, 2019. С. 60—62.

References:

1. Banchuk, M.V. (2011), "Monitoring and accounting of human resources for health care", *Investytsii: praktyka ta dosvid*, vol. 16, pp. 110—113.
2. Savina, T. (2017), "Human resources for healthcare in Ukraine: state and development prospects", *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, vol. 15, pp. 94—98.
3. USAID (2019), "Human resources of the health care system in Ukraine", available at: <https://www.skeptic.in.ua/wp-content/uploads/HRH-situational-analysis-2019.pdf> (Accessed 01 Dec 2021).
4. Volosovets', O.P. Zabolot'ko, V.M. and Volosovets', A.O. (2020), "Staffing of the healthcare sector in Ukraine and the world: current challenges", *Ukrains'ki medychni visti*, vol. 12, no. 1 (84), pp. 20—26.
5. Sazonets', I.L. (2019), *Instytutsiijna transformatsiia derzhavnoho upravlinnia okhoronoiu zdorov'ia: Ukraina ta inozemnyj dosvid [Institutional Transformation of Public Health Management: Ukraine and Foreign Experience]*, Volyns'ky oberehy Rivne, Ukraine.
6. Sazonets, I.L. and Vivsiannyk, O.M. (2020), "Strategic priorities of the World Health Organization in the institutional mechanism of public administration of the health care system", *Visnyk NUTS'ZU. Serii: derzhavne upravlinnia*, vol. 1, pp. 275—284.
7. Pozhyvilova, O.V. Radysh, Ya.F. Vasiuk, N.O. and Liakhovchenko L.A. (2011), "Specialist in the field of health care management in Ukraine: search for a model", *Investytsii: praktyka ta dosvid*, vol. 19, pp. 76—83.
8. Banchuk, M.V. (2011), "Strategic issues of personnel policy in the state management of health care of Ukraine", *Investytsii: praktyka ta dosvid*, vol. 19, pp. 84—86.
9. Sazonets', O.M. and Al'shaafi Mokhamed, Ali (2018), "The functioning of the health sector in modern society", *Vseukrains'kyj forum z problem mizhnarodnykh ekonomichnykh vidnosyn (v onlajn formati). Problemy rozvytku malykh vidkrytykh ekonomik [All-Ukrainian Forum on International Economic Relations (online). Problems of development of small open economies]*, Zhytomyr, Ukraine, 18 april, pp. 95—98, available at: <https://conf.ztu.edu.ua/problemy-rozvytku-malyh-vidkrytyh-ekonomik-18-kvitnya-2018-r/https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/09/95.pdf> (Accessed 01 Dec 2021).
10. Sazonets', O.M. and Al'shaafi Mokhamed, Ali. (2019), "Improving the capacity utilization of health facilities", *Suchasnyj stan ta perspektyvy rozvytku ekonomiky, obliku, menedzhmentu, finansiv ta prava: materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf. [Current state and prospects of economic development, accounting, management, finance and law: materials of the International scientific-practical conference]*, TsFEND, Poltava, Ukraine, 26 jan, pp. 60—62.

Стаття надійшла до редакції 12.12.2021 р.

*В. С. Артамощенко,
к. військ. н., доцент, докторант науково-методичного центру організації наукової
та науково-технічної діяльності, Національний університет оборони України
імені Івана Черняхівського, м. Київ
ORCID ID: 0000-0002-7734-4210*

DOI: 10.32702/2306-6814.2021.24.84

МОДЕЛЬ ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ СИСТЕМОЮ ВІЙСЬКОВОЇ ОСВІТИ

V. Artamoshchenko,
PhD in Military Science, Associate Professor, Doctoral candidate of the Scientific-Methodical Center
of Organization of Scientific and Scientific-Technical Activity, National Defence University
of Ukraine named after Ivan Cherniakhovskyi, Kyiv

MODEL OF THE LEGAL MECHANISM OF PUBLIC ADMINISTRATION OF THE MILITARY EDUCATION SYSTEM

У статті проведено аналіз та узагальнено результати впроваджених та запланованих змін у нормативно-правові акти Міністерства оборони України, що супроводжують розвиток системи військової освіти. Окреслено подальші зміни у нормативно-правові акти Міністерства оборони України та державних органів сектору безпеки і оборони, які здійснюють підготовку військових кадрів в інтересах сил оборони.

Обґрунтовано, що правовий механізм державного управління системою військової освіти доцільно сформулювати за ієрархічною моделлю на трьох рівнях. Підкреслено, що правовий механізм державного управління системою військової освіти включатиме прямий (з гори до низу) та зворотній (з низу до гори) зв'язки, які забезпечують впровадження змін та управління змінами.

Розроблено трирівневу ієрархічну модель правового механізму державного управління системою військової освіти. Сформульовано поняття "правовий механізм державного управління системою військової освіти".

Акцентовано увагу, що правовий механізм державного управління системою військової освіти є елементом спроможності системи — "доктрини" методу оборонного планування DOTMLPFI.

The article analyzes and summarizes changes in regulations of the Ministry of Defence of Ukraine for the development of the military education system.

The main changes include the following:

candidates' age restrictions reduction for higher military educational institutions from 21... 23 to 30 years;

determining the procedure for admission to military educational institutions of various categories of candidates based on the results of the external independent evaluation or entrance exams;

establishing new requirements for information resources and logistics, organization of distance learning, methodological activities, and training of scientific and pedagogical staff;

determining of the procedure principles for tactical level officers' training in military educational institutions and sergeants in institutions of professional higher military education;

introduction of officers' training basics and professional military training programs based on a "bachelor's" degree obtained in civilian educational institutions;

determining of the principles of training sergeants in educational and professional programs of higher education "junior bachelor" or educational and professional degree "professional junior bachelor";

introduction of a new system of "professional military education" courses that are compatible with similar courses in the armed forces of NATO member states.

The author outlines further changes in the regulations of the Ministry of Defense of Ukraine and state bodies of the security and defense sector, which train military personnel in the interests of the defense forces.

The article substantiates that the legal mechanism of state management of the military education system should be formed according to a hierarchical model at three levels.

It was emphasized that the legal mechanism of state management of the military education system will include direct (from the top to the bottom) and indirect (from the bottom to the top) communication that ensure the changes implementation of and changes management

The author has developed a three-level hierarchical model of the legal mechanism of state management of the military education system.

The author developed the concept of "legal mechanism of state management of the military education system".

It is emphasized that the legal mechanism of state management of the military education system is an element of the system's capacity namely the "Doctrine" of the DOTMLPFI defense planning method.

Ключові слова: військова освіта, система військової освіти, сили оборони, правовий механізм.

Key words: military education, military education system, defence forces, legal mechanism.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ АБО ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Стратегією воєнної безпеки України визначено завдання розвитку систем військової освіти та підготовки особового складу для сил оборони, запровадження освітньо-професійних програм підготовки офіцерського, сержантського та старшинського складу з використанням досвіду бойових дій, методики підготовки, принципів і стандартів НАТО [1].

Стратегічний оборонний бюлетень України сформулював місію та бачення сил оборони зразка 2030 року, згідно з якою сили оборони об'єднані єдиним керівництвом та складаються з підготовленого та вмотивованого особового складу. Для реалізації цього першою та другою стратегічними цілями розвитку сил оборони визначено [2]:

ефективний оборонний менеджмент і система об'єднаного керівництва силами оборони та військового управління у Збройних Силах України;

професійний та вмотивований особовий склад сил оборони, підготовлений військовий резерв, що підтримуються за рахунок ефективних прозорих систем кадрового менеджменту, військової освіти і науки, охорони здоров'я і соціального захисту.

Розвиток системи військової освіти на основі принципів і стандартів НАТО, підготовка за євроатлантичними стандартами офіцерського, сержантського та старшинського складу є одним з ключових завдань на шляху досягнення стратегічних цілей.

Система військової освіти (СВО) є складовою системою освіти України вона є складною системою, охоплює всі складові сектору безпеки і оборони (СБО), які залучені до підготовки військових кадрів в інтересах забезпечення національної безпеки у воєнній сфері.

Підготовка військових кадрів здійснюється в інтересах Збройних Сил України (ЗСУ), Національної гвардії України (НГУ), Державної прикордонної служби України (ДПСУ), Державної спеціальної служби транспорту України (ДССТ), Служби безпеки України (СБУ), Служби зовнішньої розвідки (СЗР), Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України (ДССЗЗІ), Управління державної охорони України (УДО). Діяльність ЗСУ та ДССТ координує Міністерство оборони України (МОУ), відповідно у сфері підпорядкування Міністерства внутрішніх справ України (МВС) перебуває НГУ та ДПСУ.

Розвиток СВО регулюється державою на рівні Законів України, Актів Президента України та Кабінету Міністрів України та інших нормативно-правових актів державних органів до сфери управління яких належать

заклади освіти, які здійснюють підготовку військових кадрів сектору безпеки і оборони, що у сукупності складатиме основу спроможності СВО — "доктрини" та формуватиме правовий механізм державного управління [3].

Центральним органом виконавчої влади у сфері освіти і науки, який формує забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері освіти є Міністерство освіти і науки України (МОН) [4]. Водночас засади військової кадрової політики у сфері оборони формує Міністерство оборони України [5], тобто є головним державним органом щодо формування засад підготовки військових кадрів, отже й військової освіти. Таким чином, діяльність вищих військових навчальних закладів (ВВНЗ), військових навчальних підрозділів закладів вищої освіти (ВНП ЗВО) та інших закладів освіти, які є у підпорядкуванні державних органів СВО та здійснюють підготовку військових кадрів сил оборони перебуває у сфері впливу правового механізму державного управління СВО.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, У ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ЦЬОЇ ПРОБЛЕМИ

У наукових працях [6—8] обґрунтовано класифікацію механізмів державного управління, принципи формування та узагальнену модель механізмів державного управління.

Стаття [9] описує суть та основні методи державного управління в системі вищої освіти.

Автори наукової статті [10] висвітлюють загальну схему системи державного управління у воєнній сфері.

У статті [11] нормативно-правове регулювання управління системою вищої військової освіти в Україні розглядається з позиції юридичного та управлінського аспектів. Авторами визначено рівні правового регулювання організації забезпечення діяльності ВВНЗ: конституційно-законодавчий, міжнародний, підзаконний та відомчий.

Отже правовий механізм розглядається елементом комплексного механізму державного управління водночас його побудова та зміст охоплює лише вищу освіту або вищу військову освіту та не охоплює процеси зміну у нормативно-правові акти державних органів СВО та управління такими змінами.

Таким чином, невирішеною проблемою лишилось регулювання відносин державних органів сектору безпеки і оборони, до сфери управління яких належать заклади освіти військового профілю для досягнення спільної мети розвитку СВО та формування правового механізму державного управління СВО.

МЕТА СТАТТІ

Стаття є продовженням дослідження шляхів формування правового механізму державного управління СВО [3]. У статті автор ставить за ціль провести аналіз впроваджених та запланованих змін у нормативно-правові акти Міністерства оборони України (МОУ), що супроводжують розвиток СВО, побудувати ієрархічну модель та сформулювати правовий механізм державного управління системою військової освіти.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБґРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Розглянемо зміни у нормативно-правові акти Міністерства оборони України, які впроваджуються у межах проєкту розвитку СВО з 2018 року.

Протягом 2018—2021 років змінами до "Інструкції про організацію та проведення військово-професійної орієнтації молоді та прийому до вищих військових навчальних закладів та військових навчальних підрозділів закладів вищої освіти" затвердженої наказом Міністерства оборони України від 05 червня 2014 року № 360 [12]:

знижено вікові обмеження для кандидатів до навчання з числа цивільної молоді, військовослужбовців, резервістів та військовозобов'язаних у ВВНЗ (ВНП ЗВО) з 21...23 до 30 років;

уточнено вимоги кандидатів до вступу у ВВНЗ (ВНП ЗВО);

надано можливість здобувати військову освіту оперативного-стратегічного та оперативного-тактичного рівнів особам офіцерського складу за кошти фізичних (юридичних) осіб (на умовах контракту (договору));

впроваджено систему навчальних зборів з кандидатами на навчання у Національному університеті оборони України.

Змінами до "Особливостей прийому на навчання до вищих військових навчальних закладів та військових навчальних підрозділів закладів вищої освіти для підготовки військових фахівців тактичного рівня в умовах особливого періоду", затверджених наказом Міністерства оборони України від 10 травня 2016 р. № 248 врегульовано порядок вступу до ВВНЗ (ВНП ЗВО) різних категорій вступників зокрема, військовослужбовців військової служби за контрактом — за вступними іспитами та випускниками військових ліцеїв та ліцеїв з посиленою військовою та фізичною підготовкою — за результатами зовнішнього незалежного оцінювання або вступними іспитами [13].

Вказані зміни у сукупності сприяють розширенню категорії вступників до ВВНЗ (ВНП ЗВО) та підвищують якість відбору кандидатів до навчання.

Наказом Міністерства оборони України від 9 січня 2020 р. №4 затверджено "Положення про особливості організації освітньої діяльності у вищих військових навчальних закладах Міністерства оборони України та військових навчальних підрозділах закладів вищої освіти" [14].

Наказ врегульовує питання організації та забезпечення освітньої діяльності ВВНЗ (ВНП ЗВО), зокрема щодо інформаційного та матеріально-технічного забезпечення, визначає вимоги до навчальної матеріально-технічної бази ВВНЗ (ВНП ЗВО), встановлює єдині вимоги щодо переліку, розподілу та змісту документів з організації освітнього процесу, встановлює вимоги до організації дистанційного навчання, методичної діяльності ВВНЗ (ВНП ЗВО), а також підготовки та підвищення кваліфікації керівного складу та науково-педагогічних працівників.

Наказом Міністерства оборони України від 12.11.2020 р. №412 визначені засади організації підго-

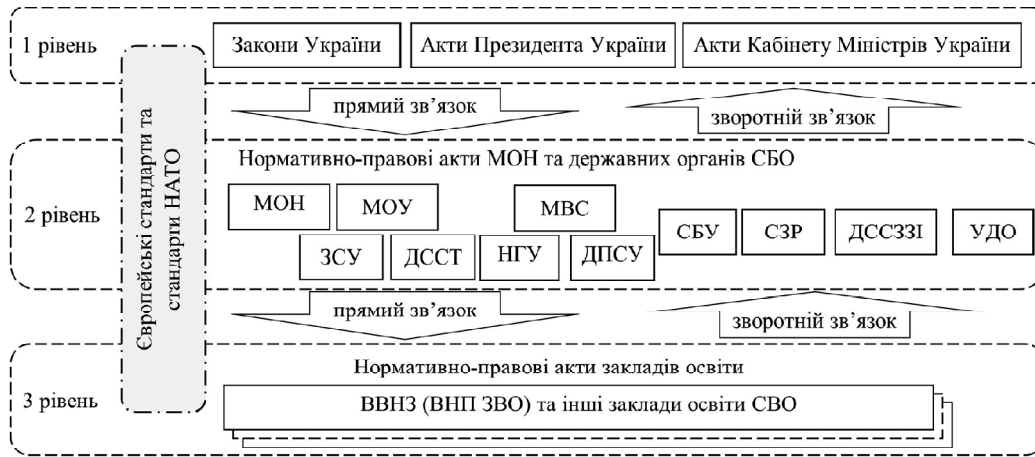

Рис. 1. Ієрархічна модель правового механізму державного управління СВО

товки офіцерських кадрів тактичного рівня у ВВНЗ (ВНП ЗВО) та сержантського (старшинського) складу у закладах фахової передвищої військової освіти [15]. Зокрема, деталізовані завдання органам військового управління щодо організації підготовки військових кадрів офіцерського складу тактичного рівня, впровадження професійних стандартів та професійних програм підготовки офіцерів. Впроваджено підготовку офіцерського складу за програмами базової та фахової підготовки на основі раніше здобутого ступеня вищої освіти бакалавр. Також визначені засади підготовки військових фахівців для проходження військової служби за контрактом на посадах сержантського складу за освітньо-професійними програмами для здобуття ступеня вищої освіти "молодший бакалавр" або освітньо-професійного ступеня "фаховий молодший бакалавр".

Наказом Міністерства оборони України від 30.11.2020 р. №448 впроваджено нову систему курсів "професійної військової освіти", які за своєю структурою, побудовою та призначенням адаптовані до аналогічних курсів у збройних силах держав-членів НАТО [16]. Наказ визначає засади організації та проведення курсів, формує їх перелік та розподіл між рівнями військової освіти (тактичний, оперативний, стратегічний) та встановлює категорії добору кандидатів на навчання на курсах у 2021—2022 роках.

Подальші зміни у нормативно-правові акти Міністерства оборони України, які регулюють діяльність ВВНЗ (ВНП ЗВО) Збройних Сил України спрямовуватимуться на приведення структури управління, підпорядкованості та розмежування відповідальності між органами військового управління, які є замовниками на підготовку військових кадрів і ВВНЗ (ВНП ЗВО) до вимог актів Президента України та актів Кабінету Міністрів України та сучасних вимог щодо європейської та євроатлантичної інтеграції України.

Державними органами СБО, які здійснюють підготовку військових кадрів в інтересах сил оборони відбуватимуться аналогічні зміни, які доповнюватимуть акти МОУ та враховуватимуть особливості виконання оборонних та безпекових завдань.

Впровадження змін у нормативно-правові акти державних органів СБО зумовлює на внесення змін у ста-

тути ВВНЗ, положення про ВНП ЗВО, освітні програми підготовки військових кадрів та супроводження освітнього процесу відповідними наказів керівників ВВНЗ (ВНП ЗВО). Цей процес, з одного боку, є завершуваним, з іншого — безперервним. Наприклад, зміни в освітні програми впроваджуються циклічно, у тому числі за результатами валідації результатів навчання та їх використання у практичній діяльності випускниками.

Крім цього, розвиток СВО відбувається в умовах європейської та євроатлантичної інтеграції. Отже, дотримання європейських стандартів та стандартів НАТО є однією з вимог сучасного розвитку СВО.

Таким чином, нормативно правове регулювання діяльності СВО отже й правовий механізм державного управління доцільно сформувавши за ієрархічною моделлю на трьох рівнях: перший — Закони України, Акти Президента України, Акти кабінету Міністрів України, другий — нормативно-правові акти МОН та державних органів СБО, третій — нормативно-правові акти ВВНЗ (ВНП ЗВО), інших закладів освіти, які проваджують освітню діяльність у СВО. Безумовною складовою, яка охоплюватиме всі рівні ієрархії є європейські стандарти та стандарти НАТО.

Крім цього, механізм державного управління СВО включатиме прямий (з гори до низу) та зворотній (з низу до гори) зв'язки, які забезпечують впровадження змін та управління змінами. Прикладом реалізації двосторонніх зв'язків є формування державного замовлення на підготовку кадрів — коли потреби формуються державними органами СБО та формування державного бюджету України частині видатків на підготовку кадрів — коли узагальнюються фінансові потреби закладів освіти для реалізації державного замовлення. Варіант побудови моделі правового механізму державного управління СВО наведений на рисунку 1.

Таким чином, правовий механізм державного управління системою військової освіти це трирівнева система законів України, актів Президента України та Кабінету Міністрів України, нормативно-правових актів державних органів влади державних органів до сфери управління яких належать заклади освіти, які здійснюють підготовку військових кадрів сектору безпеки і оборони та нормативних актів закладів освіти системи

військової освіти, які у сукупності з'єднані системою двосторонніх зв'язків та об'єднані європейськими стандартами та стандартами НАТО.

Правовий механізм державного управління СВО складає основу спроможності СВО — "доктрини" (doctrine), оцінювання якої є складовою методу оборонного планування DOTMLPFI.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

Таким чином, у статті проведено аналіз впроваджених та запланованих змін у нормативно-правові акти МОУ, що супроводжують розвиток СВО, окреслені подальші зміни у нормативно-правові акти державних органів сектору безпеки і оборони, які здійснюють підготовку військових кадрів в інтересах сил оборони, сформульовано поняття "правовий механізм державного управління системою військової освіти". Трирівнева ієрархічна модель правового механізму державного управління системою військової освіти у подальшому дозволить оцінювати спроможності СВО методом аналізу ієрархій.

Література:

1. "Про Стратегію воєнної безпеки України". Указ Президента України № 121/2021 від 25 березня 2021 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021#n2>
2. "Про Стратегічний оборонний бюлетень України". Указ Президента України № 473/2021 від 17 вересня 2021 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/473/2021#n2>
3. Артамощенко В. С. Розвиток системи військової освіти на основі методу dotmlpfi. Правовий аспект. // Інвестиції: практика та досвід. 2021. № 13—14. С. 79—84. URL: <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2021.13-14.79>
4. "Про освіту". Закон України від 05.09.2017 № 2145-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
5. "Про національну безпеку України". Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>
6. Федорчак О. Класифікація механізмів державного управління. Науковий вісник "Демократичне врядування". 2008. Вип. 1 URL: http://lvivacademy.com/vidavnistvo_1/visnik/fail/O_Fedorchak.pdf
7. Зима І.Я. Теоретичні підходи до визначення та формування механізмів державного управління. Інвестиції: практика та досвід. 2019. № 15. С. 85—89. URL: <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2019.15.85>
8. Рудніцька Р.М., Сидорчук О.Г. Сутність та зміст механізмів державного управління та принципів їх функціонування. Публічне управління: теорія та практика. 2014. Вип. 4. С. 50—60. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pubupr_2014_4_10
9. Вавренюк С.А. Організаційно-правовий механізм державного управління вищою освітою України. Інвестиції: практика та досвід. 2019. № 17. С. 54—58. URL: <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2019.17.54>

10. Саричев Ю.О., Устименко О.В., Сніцаренко П.М. Сутність та особливості системи державного управління у воєнній сфері при підготовці держави до оборони. Вісник Національної академії державного управління при Президенті України. 2019. № 3 (94). С. 47—52. URL: [https://doi.org/10.36030/2310-2837-3\(94\)-2019-47-52](https://doi.org/10.36030/2310-2837-3(94)-2019-47-52)

11. Бестюк А.І., Довгань В.І. Нормативно-правове регулювання управління системою вищої військової освіти в Україні. Наукові перспективи (Серія "Державне управління"). Випуск № 4 (4). 2020. С. 184—196. URL: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2020-4\(4\)-184-196](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2020-4(4)-184-196)

12. "Про затвердження Інструкції про організацію та проведення військово-професійної орієнтації молоді та прийому до вищих військових навчальних закладів та військових навчальних підрозділів закладів вищої освіти". Наказ Міністерства оборони України від 05 червня 2014 року № 360. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-14#n19>

13. "Про затвердження Особливостей прийому на навчання до вищих військових навчальних закладів та військових навчальних підрозділів закладів вищої освіти для підготовки військових фахівців тактичного рівня в умовах особливого періоду". Наказ Міністерства оборони України від 10 травня 2016 р. № 248. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0776-16#n12>

14. "Про затвердження Положення про особливості організації освітньої діяльності у вищих військових навчальних закладах Міністерства оборони України та військових навчальних підрозділах закладів вищої освіти". Наказ Міністерства оборони України від 9 січня 2020 р. № 4. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0250-20#Text>

15. "Про організацію підготовки офіцерських кадрів тактичного рівня та сержантського (старшинського) складу у закладах фахової передвищої військової освіти, вищих військових навчальних закладах Міністерства оборони України та військових навчальних підрозділах закладів вищої освіти". Наказ Міністерства оборони України від 12.11.2020 № 412. URL: https://www.mil.gov.ua/content/mou_orders/412_nm.pdf

16. "Про організацію та проведення курсів професійної військової освіти та підвищення кваліфікації військовослужбовців та працівників Збройних Сил України у 2021—2022 роках" // Наказ Міністерства оборони України від 30.11.2020 № 448. URL: https://www.mil.gov.ua/content/mou_orders/mou_2020/448_nm.pdf

References:

1. President of Ukraine (2021), Decree "On the Military Security Strategy of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021#n2> (Accessed 10 December 2021).
2. President of Ukraine (2021), Decree "On the Strategic Defense Bulletin of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/473/2021#n2> (Accessed 10 December 2021).
3. Artamoshchenko, V. (2021), "Development of the military education system based on the dotmlpfi method. legal aspect", Investytsiyi: praktyka ta dosvid, vol. 13—

14, pp. 79—84. <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2021.13-14.79>.

4. The Verkhovna Rada of Ukraine (2017), The Law of Ukraine "On the education", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (Accessed 10 December 2021).

5. The Verkhovna Rada of Ukraine (2018), The Law of Ukraine "On the national security of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19> (Accessed 10 December 2021).

6. Fedorchak, O. (2008), "Classification of mechanisms of public administration", *Naukovyi visnyk "Demokratychnе vriaduvannya"*, vol. 1, available at: http://lvivacademy.com/vidavnitstvo_1/visnik/fail/O_Fedorchak.pdf (Accessed 10 December 2021).

7. Zyma, I. (2019), "Theoretical approaches to the definition and formation of mechanisms of public administration", *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, vol. 15, pp. 85—89. <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2019.15.85>

8. Rudnitska, R. and Sydoruk, O. (2014), "The essence and content of public administration mechanisms and principles of their functioning", *Publichne upravlinnia: teoriia ta praktyka*, vol. 4, pp. 50—60, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pubupr_2014_4_10 (Accessed 10 December 2021).

9. Vavreniuk, S. (2019), "Organizational and legal mechanism of public administration of higher education of Ukraine", *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, vol. 17, pp. 54—58. <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2019.17.54>

10. Sarychev, Yu., Ustymenko, O. and Snitsarenko, P. (2019), "The essence and features of the system of public administration in the military sphere in preparing the state for defense", *Bulletin of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine*, vol. 3 (94), pp. 47—52. [https://doi.org/10.36030/2310-2837-3\(94\)-2019-47-52](https://doi.org/10.36030/2310-2837-3(94)-2019-47-52).

11. Bestiuk, A. and Dovhan, V. (2020), "Regulatory and legal regulation of the management of the higher military education system in Ukraine", *Naukovi perspektyvy (Serii "Derzhavne upravlinnia")*, vol. 4 (4), pp. 184—196. [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2020-4\(4\)-184-196](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2020-4(4)-184-196)

12. Ministry of Defence of Ukraine (2014), Order "About the statement of the Instruction on the organization and carrying out of military-professional orientation of youth and reception in higher military educational institutions and military educational divisions of higher education institutions", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-14#n19> (Accessed 10 December 2021).

13. Ministry of Defence of Ukraine (2016), Order "About the statement of Peculiarities of admission to higher military educational establishments and military educational divisions of higher educational establishments for preparation of military experts of tactical level in the conditions of the special period", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0776-16#n12> (Accessed 10 December 2021).

14. Ministry of Defence of Ukraine (2020), Order "About the statement of the Situation on features of the organization of educational activity in higher military educational institutions of the Ministry of Defence of

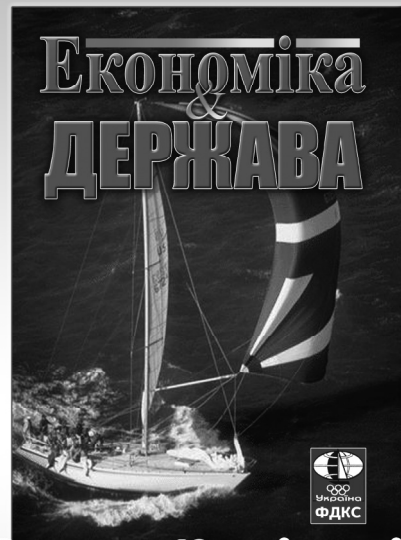
Ukraine and military educational divisions of higher education institutions", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0250-20#Text> (Accessed 10 December 2021).

15. Ministry of Defence Ukraine (2020), Order "About the organization of training of officers of tactical level and sergeants in establishments of professional higher military education, higher military educational establishments of the Ministry of Defense of Ukraine and military educational divisions of establishments of higher education", available at: https://www.mil.gov.ua/content/mou_orders/412_nm.pdf (Accessed 10 December 2021).

16. Ministry of Defence Ukraine (2020), Order "About the organization and carrying out of courses of professional military education and advanced training of servicemen and employees of the Armed Forces of Ukraine in 2021—2022", available at: https://www.mil.gov.ua/content/mou_orders/mou_2020/448_nm.pdf (Accessed 10 December 2021).

Стаття надійшла до редакції 14.12.2021 р.

**Науково-практичний журнал
«ЕКОНОМІКА ТА ДЕРЖАВА»**

Передплатний індекс: 01751

Виходить 12 разів на рік

наукове фахове видання України

З ПИТАНЬ ЕКОНОМІКИ

(Категорія «Б»)

Наказ Міністерства освіти і науки України від 28.12.2019 №1643

Спеціальності – **051, 071, 072, 073, 075, 076, 292.**

www.economy.in.ua

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

Я. Ю. Цимбаленко,

к. держ. упр., доцент, декан факультету соціології і права,

Національний технічний університет України

"Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського", м. Київ, Україна

ORCID ID: 0000-0003-0442-7549

І. Б. Гольцова,

аспірант кафедри теорії та практики управління факультету соціології і права,

Національний технічний університет України

"Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського", м. Київ, Україна

ORCID ID: 0000-0002-8026-0253

DOI: 10.32702/2306-6814.2021.24.90

КОМПЕТЕНТНІСТЬ КЕРІВНИКА ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЯК БАЗИС АНТИКОРУПЦІЙНОГО КОМПЛАЄНСУ

Y. Tsymbalenko,

PhD in Public Administration, Associate Professor, Dean of the Department of Sociology and Law, National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute", Kyiv, Ukraine

I. Holtsova,

Postgraduate student of the Department of Theory and Practice of Management, Department of Sociology and Law, National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute", Kyiv, Ukraine

COMPETENCE OF THE HEAD OF A HIGHER EDUCATION INSTITUTION AS A BASIS FOR ANTI-CORRUPTION COMPLIANCE

У статті досліджено стан антикорупційної екосистеми в Україні, застосування якої є необхідною вимогою для розвитку держави. Визначено, що для формування цієї екосистеми потрібне запровадження ефективної й прозорої системи антикорупційного комплаєнсу на всіх рівнях суспільного управління: національному, загальнодержавному й локальному. Проаналізовано проєкт стратегії розвитку України до 2030 року з метою виявлення найбільш важливих векторів розвитку.

Вивчено поняття "антикорупційного комплаєнсу", а також вітчизняні й міжнародні закони, нормативно-правові акти та стандарти, які регулюють заходи щодо запобігання проявам корупції.

Основну увагу зосереджено на дослідженні антикорупційних заходів на рівні закладів вищої освіти, які є основними надавачами публічних послуг у галузі освіти. Проаналізовано кваліфікаційні вимоги й професійні навички, якими має володіти керівник закладу вищої освіти для впровадження прозорої та ефективної системи боротьби з корупцією.

Узагальнено перелік управлінських обов'язків керівника, які необхідно розвивати для впровадження дієвої антикорупційної програми в закладах вищої освіти відповідно до закону й вимог антикорупційного законодавства.

Досліджено, що становлення антикорупційного комплаєнсу в закладах вищої освіти відбувається саме за ініціативою й управлінням керівника, який повинен регулювати систему управління заходами боротьби з корупцією за допомогою: розробки антикорупційної політики, підвищення компетенцій працівників і посилення їх відповідальності за виконання чи невиконання своїх посадових функцій, а також створення служби з регулювання антикорупційних норм у межах закладу вищої освіти.

Визначено основні недоліки у кваліфікаційних вимогах, що висувуються до керівників закладів вищої освіти, з врахуванням чинного законодавства щодо запобігання корупції. Запропоновано способи їх усунення та регулювання за допомогою підвищення вимог до професійних компетентностей керівників закладів вищої освіти і внесення змін до законодавчої бази з метою сталого розвитку закладів вищої освіти й країни загалом.

The article examines the state of development of a sustainable anti-corruption ecosystem in Ukraine, which is a necessary requirement for the development of the state. It is determined that the formation of this ecosystem requires the introduction of an effective and transparent system of anti-corruption compliance at all levels of public administration: national, national and local. The draft development strategy of Ukraine until 2030 is analyzed in order to identify the most important vectors of development.

Have been studied the concept of "anti-corruption compliance", as well as domestic and international laws, regulations and standards governing measures to prevent corruption.

The main focus is on the study of anti-corruption measures at the level of higher education institutions, which are the main providers of public services in the field of education. Are analyzed the qualification requirements and professional skills that a head of a higher education institution must possess in order to implement a transparent and effective anti-corruption system. Is summarized the list of managerial responsibilities that need to be developed to implement an effective anti-corruption program in accordance with the law and the requirements of anti-corruption legislation.

It is studied that the formation of anti-corruption compliance in higher education institutions is initiated and managed by the head, who should regulate the management of anti-corruption measures by: developing anti-corruption policy, increasing the competence of employees and strengthening their responsibility for performing or failing to perform their duties. Also the creation of a service for the regulation of anti-corruption norms within the institution of higher education.

Have been identified the main shortcomings in the qualification requirements and current legislation in the field of corruption. Are proposed ways to eliminate and regulate them by increasing the requirements for professional competencies of heads of higher education institutions and amending the legal framework for the sustainable development of higher education institutions and the country as a whole.

Ключові слова: антикорупційний комплаєнс, управління закладом вищої освіти, кваліфікація, керівник, корупція, сталий розвиток, стратегічне планування.

Key words: anti-corruption compliance, management of higher education institution, qualification, manager, corruption, sustainable development, strategic planning.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Україна є державою, що активно розвивається не лише в економічній сфері, а й у напрямі соціальних інститутів. Відповідно до проєкту стратегії розвитку України до 2030 року [2], підготовленого та внесеного групою депутатів на розгляд Верховної Ради України, визначено проєкти основних напрямів переходу України до новітнього стану існування держави. Одним із запропонованих векторів сталого розвитку країни є вектор забезпечення безпеки держави, бізнесу й громадян, захищеності інвестицій та приватної власності, забезпечення миру й захисту кордонів, чесного та неупередженого правосуддя, невідкладного проведення очищення влади на всіх рівнях і впровадження ефективних механізмів протидії корупції.

Відповідно до Національної економічної стратегії на період до 2030 року [3] значну увагу приділено заходам, спрямованим на подолання корупції. Стратегія визначає такі орієнтири, принципи й цінності в економічній політиці: нетерпимість корупції (запобігання та протидія будь-яким проявам корупції).

Заходи із запобігання та протидії корупції в Україні є не лише покликанням сьогодення, а й вимогою сучасної системи управління та реалізації амбітних планів нашої держави на майбутнє.

Основою для побудови ефективної антикорупційної екосистеми в суспільстві є комплекс антикорупційних заходів, що повинен впроваджуватися на всіх рівнях управління державою та має забезпечити викорінення корупції як явища, а також бути інструментом для формування нового погляду пересічних громадян на діяльність держави й державних органів.

Формування сталої антикорупційної екосистеми має відбуватися на різних рівнях суспільного управління: національному, загальнодержавному й локальному. Досягнення мети формування антикорупційної екосистеми можливе виключно в разі впровадження ефектив-

ної й прозорої системи антикорупційного комплаєнсу на кожному суб'єкті державного управління.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Статті чинного законодавства, якими регулюються прояви корупції в Україні, а також способи боротьби й впровадження ефективних і прозорих антикорупційних систем на всіх рівнях управління вивчали такі українські науковці: Чубенко А.Г., Лошицький М.В., Павлов Д.М., Бичкова С.С., Юнін О.С., Борець Т.О., Бортник С.М. тощо. Питання регулювання корупції в закладах освіти вивчали такі науковці: Мельченко В.І., Загірняк М.В., Бабенко К.А. і Діденко Н.Г.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті — розкрити питання антикорупційного комплаєнсу і необхідності його впровадження в роботу закладів вищої освіти задля регулювання й подолання корупційних проявів, а також збільшення відповідальності керівників закладів вищої освіти за ефективність і прозорість антикорупційної системи.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Значну роль антикорупційної екосистеми відіграє запровадження антикорупційного комплаєнсу на локальному рівні у сферах публічних послуг — освіта, медицина, адміністративні послуги тощо. Це пов'язано із залученням майже всіх верст населення держави до функціонування інституту публічних послуг. І в разі, якщо пересічний споживач стикається з проявом корупції під час отримання публічних послуг, то у нього формується хибне уявлення про занурення всієї держави у тенета корупції.

У термінологічному словнику з питань запобігання та протидії (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму, фінансуванню

розповсюдження зброї масового знищення та корупції наведено таке визначення комплаєнсу: "Комплаєнс (англ. compliance) — необхідність знати, розуміти та дотримуватися всіх вимог законодавства, нормативів, положень і правил, внутрішніх політик, стандартів та кодексів" [5].

Заклади вищої освіти державної форми власності (далі — ЗВО), як одні з основних надавачів публічних послуг у галузі освіти, потребують впровадження системи менеджменту, що базується на розумінні необхідності дотримання всіх вимог законодавства, зокрема антикорупційного. Така система менеджменту формується за допомогою прийняття керівництвом ЗВО стандартів і зобов'язань зі встановлення й дотримання культури цілісності, прозорості, відкритості, відповідності стандартам, а також невідворотності відповідальності за порушення закону. Стратегія в галузі протидії корупції й система менеджменту, що її підтримує, дає змогу ЗВО уникнути або мінімізувати втрати, збитки й ризики від залучення працівників ЗВО в корупційну діяльність, а також підсилити довіру до ЗВО та поліпшити їх репутацію.

Посібник для програми з підготовки осіб, відповідальних за реалізацію антикорупційної програми [6], доводить ідею, що компанія, яка не виконує певні вимоги, не відповідає визначеним стандартам наражається під час ведення власного бізнесу на ризики, які необхідно оцінити, та в разі потреби — розробити й застосувати заходи щодо їх мінімізації. Така діяльність визначається терміном "управління ризиками".

Водночас у публічній сфері повинні впроваджуватися стандарти, зобов'язання, культура й заходи, що направлені на управління корупційними ризиками, які є базисом антикорупційного комплаєнсу в галузі публічних послуг.

Антикорупційний комплаєнс — це не лише антикорупційні нормативні акти ЗВО, але й заходи щодо планування їх впровадження, організації та виконання всіма учасниками освітнього процесу, а також стала система контролю за їх виконанням.

У міжнародному стандарті ISO 37001:2016 Система управління заходами боротьби з корупцією. Вимоги із рекомендаціями для використання [7] увагу зосереджено на тому, що основна й провідна роль у становленні антикорупційного комплаєнсу в будь-якій організації належить її керівнику. Становлення антикорупційного комплаєнсу в ЗВО відбувається саме за ініціативою й управлінням керівника ЗВО (ректора, директора, президента тощо).

Керівник ЗВО повинен демонструвати лідерство та зобов'язання стосовно системи управління заходами боротьби з корупцією за допомогою: розробки, підтримання й перегляду антикорупційної політики ЗВО; визначення компетенцій працівників, посадових функцій та сфери відповідальності (рівень повноважень має бути адекватним і вільним від фактичних або потенційних конфліктів інтересів); створення служби із забезпечення дотримання антикорупційних норм; створення й підтримання процесу ухвалення рішень та/або набору контрольних процедур за діяльністю ЗВО з можливими проявами корупційних ризиків. Керівництво ЗВО має періодично переглядати ці процеси, здійснювати контроль за дотриманням всіх антикорупційних застережень і заборон, а також організувати заходи зі становлен-

ня антикорупційного комплаєнсу і його популяризації серед внутрішніх та зовнішніх стейкхолдерів.

Зaproвадження антикорупційного комплаєнсу — це відповідна до вимог стандартів діяльність та відповідальна робота з юридичної й моральної точок зору керівника в процесі роботи над формуванням стратегії розвитку ЗВО.

Позитивний результат від впровадження й реалізації антикорупційного комплаєнсу в ЗВО можливий лише тоді, коли компетенція керівника має під собою підґрунтя, що складається з професійної компетентності, морально-етичних цінностей, особистих лідерських рис і ділових якостей, знань сучасних методів керівництва, досвіду управління, а також усвідомлення необхідності корпоративних трансформацій відповідно до стану внутрішнього й вимог зовнішнього середовища. Керівник ЗВО має розвивати ідею, що впровадження антикорупційної політики й застосування процедур антикорупційного комплаєнсу є запорукою збереження та подальшого розвитку ЗВО в умовах посилення конкуренції на ринку освітніх послуг, підвищення впливу положень концепції сталого розвитку та інтеграції України в європейський простір.

Як зазначається в Посібнику для програми з підготовки осіб, відповідальних за реалізацію антикорупційної програми "Антикорупційний комплаєнс": "Власники (акціонери) компанії, її правління або виконавчий директор, інші вищі органи управління повинні чітко та однозначно засвідчити свою відданість принципам антикорупційної політики. Одночасно правління (виконавчий директор) несуть повну відповідальність за впровадження антикорупційної програми та дотримання її принципів. Вище керівництво повинно послідовно дотримуватися проголошених принципів. Винятки, як би логічно вони не пояснювалися, руйнують систему антикорупційного комплаєнсу, демотивують працівників, натомість, мотивують потенційних порушників" [6].

Антимонopolне управління Великої Британії заявляє, що: "Вище керівництво має продемонструвати зрозумілу і недвозначну прихильність дотриманню законодавства. Без такої зацікавленості успіх будь-яких заходів щодо дотримання законодавства є малоімовірним" [8].

Управлінські рішення є загальним результатом свідомого вибору керівником способу, порядку й послідовності дій, що наведені на вирішення поставлених завдань або проблем управління. Від компетентності керівника, його набутих "hard" та "soft skills" залежить якість прийняття управлінських рішень під час стратегічного планування діяльності ЗВО.

Українські науковці Андрушків Б.М. і Кузьмін О.Е. відзначають такі фактори, які впливають на процес прийняття управлінських рішень:

- поведінка менеджера (звички, психологія, лояльність тощо);
- можливість застосування сучасних технічних засобів;
- наявність ефективних комунікацій;
- відповідність структури управління цілям та місії організації [9].

На нашу ж думку, основним фактором, що впливає на процес прийняття рішень керівником ЗВО є його компетентність і кваліфікація.

У статті 42 Закону України "Про вищу освіту" зазначено, що керівником ЗВО може бути особа, яка вільно володіє державною мовою, має вчене звання та науковий ступінь (для закладів вищої освіти мистецького спрямування — вчене звання та науковий ступінь або ступінь доктора мистецтва) і стаж роботи на посадах науково-педагогічних працівників не менш як 10 років. Кандидат на посаду керівника закладу державної чи комунальної форми власності має бути громадянином України [1].

Проаналізувавши статтю 42 Закону України "Про вищу освіту" щодо кваліфікації претендента на посаду керівника ЗВО, можна зробити висновок, що вимоги до претендента на посаду керівника ЗВО є звуженими й такими, що не відповідають вимогам сьогодення та не висувають до претендента на посаду керівника ЗВО вимог щодо наявності управлінських навичок та спеціальних знань і вмінь. Також хибним у зазначеній статті є позбавлення засновника ЗВО права й можливості визначити додаткові вимоги до кандидатів на посаду керівника ЗВО.

У наказі № 336 Міністерства праці та соціальної політики України від 29 грудня 2004 року "Про затвердження Випуску 1 "Професії працівників, що є загальними для всіх видів економічної діяльності"" Довідника кваліфікаційних характеристик професій працівників (далі — Кваліфікаційний довідник) зазначено, що: "Керівником підприємства може бути особа, яка відповідає таким кваліфікаційним вимогам: вища освіта другого рівня за ступенем магістра за відповідною галуззю знань або вища освіта другого рівня за ступенем магістра та післядипломна освіта за галуззю знань "Управління та адміністрування" або "Право". Стаж роботи на керівних посадах нижчого рівня — не менше ніж 5 років" [10].

Так, у разі застосування нормативного регулювання вимог до претендента на посаду керівника підприємства, відмінного від керівника ЗВО, кваліфікаційні вимоги зобов'язують здійснювати добір компетентностей кваліфікованого керівника підприємства, який зможе очолювати й здійснювати подальший розвиток і трансформацію підприємства.

У таблиці 1 детально наведено порівняння кваліфікаційних вимог, що висуваються до керівника підприємства згідно з Кваліфікаційним довідником, а також до керівника ЗВО відповідно до Закону України "Про вищу освіту".

Окрім вищезазначених вимог, у пункті 8 загальних положень Кваліфікаційного довідника зазначено, що: "Поряд з роботами, що внесені до складу відповідного розділу кваліфікаційних характеристик посад, усі керівники повинні: володіти знаннями з права економіки адміністрування, фінансів, кадрового менеджменту та екології; аналізувати та узагальнювати інформацію, продукувати нові ідеї, управлінські рішення, соціальні технології; розробляти планові та керівні матеріали, створювати можливості для майбутнього розвитку, формування інноваційної моделі розвитку; упроваджувати нормативні та інструктивні матеріали, забезпечувати умови для вдосконалення організації розподілу праці, виконання робіт та управління підрозділами; сприяти встановленню ефективних виробничих (службових) взаємовідносин і зв'язків між працівниками; забезпечувати

додержання вимог посадових інструкцій; аналізувати стан виконання планів, організації робіт, виконавської майстерності працівників, задоволення вимог замовників та технологічні, ринкові, фінансові досягнення чи прорахунки; упроваджувати заходи щодо професійного розвитку персоналу з метою досягнення високих економічних результатів; створювати необхідні умови для успішного ведення робіт, виготовлення нових виробів (надання нових послуг), поширення їх на товарні ринки (ринки послуг), встановлення партнерських відносин з постачальниками, споживачами та конкурентами; удосконалювати форми мотивації праці працівників відповідно до їх професійних та ділових якостей, складності та умов праці, результатів господарської діяльності підприємств, установ, організацій; застосовувати світовий досвід і передову вітчизняну практику організації виробництва (робіт)" [10].

Такий перелік обов'язкових для всіх керівників підприємств набір компетентностей свідчить про їх важливість для сталого розвитку підприємства і його гармонійного виходу на світові ринки.

Вивчивши перелік вимог, які висуваються до претендентів на посаду керівника ЗВО, можна зробити висновок, що Закон України "Про вищу освіту" [1], Постанова Кабінету Міністрів України від 5 грудня 2014 р. № 726 "Деякі питання реалізації статті 42 Закону України "Про вищу освіту"" [4] не визначають детальних кваліфікаційних характеристик до керівника ЗВО як управлінця в галузі освіти та науки, окреслюють мінімальний перелік кваліфікаційних вимог до претендентів, а також залишають поза увагою необхідні для розвитку ЗВО компетентності керівника.

Дослідження вимог типового контракту з керівником державного закладу вищої освіти, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 5 грудня 2014 р. № 726, що визначають права та обов'язки щойно призначеного кандидата на посаду керівника ЗВО, дає змогу зробити висновок, що співвідношення кваліфікаційних вимог до претендента й перелік обов'язків керівника є не відповідним. Претендент на посаду може бути особою, яка отримала вчене звання та науковий ступінь, але не має досвіду управлінської роботи. На нашу думку, більш ефективним управлінцем буде особа, що вже має позитивний досвід роботи, знання й навички в галузі управління. Серед управлінських обов'язків керівника ЗВО є: вжиття у межах своїх повноважень заходів до запобігання проявам корупційних правопорушень та правопорушень, пов'язаних із корупцією у закладі вищої освіти; затвердження антикорупційної програми закладу вищої освіти відповідно до закону й дотримання вимог антикорупційного законодавства [4]. Оскільки Міжнародний стандарт ISO 37001:2016 визнає керівника ЗВО як лідера у становленні антикорупційного комплаєнсу, частиною якого є, зокрема, обов'язки керівника ЗВО за контрактом, можна констатувати, що делегування повноважень щодо цього питання заступникам керівника ЗВО не є коректним і таким, що не відповідає Міжнародному стандарту ISO 37001:2016. За таких обставин, під час висування кваліфікаційних вимог до керівника ЗВО повинно бути зазначено, що претендент на посаду повинен мати, окрім досвіду роботи на керівних посадах, досвід впровадження антикоруп-

Таблиця 1. Кваліфікаційні вимоги

Кваліфікаційні вимоги	Нормативно-правовий акт	Керівник підприємства	Керівник ЗВО
Громадянство України	Стаття 42 Закону України «Про вищу освіту»		*
Вільне володіння українською мовою			*
Науковий ступінь			*
Вчене звання			*
Стаж роботи на посадах науково-педагогічних працівників			*
Стаж роботи на керівних посадах нижчого рівня – не менше ніж 5 років	Кваліфікаційний довідник	*	
Вища освіта другого рівня за ступенем магістра у відповідній галузі знань або вища освіта другого рівня за ступенем магістра та післядипломна освіта у галузі знань «Управління та адміністрування» або «Право»		*	
Повинен знати:			
Закони, постанови, розпорядження, укази, рішення, нормативно-правові акти органів державної влади і місцевого самоврядування, які регулюють діяльність підприємства		*	
Профіль, спеціалізацію й особливості структури підприємства; податкове та екологічне законодавство		*	
Перспективи, вітчизняні й світові тенденції технологічного, технічного, економічного, соціального розвитку галузі й підприємства		*	
Можливості використання виробничих потужностей, процесів, їх реструктуризації або заміни		*	
Кадрові ресурси підприємства, порядок розроблення й затвердження бізнес-планів, програм виробничо-господарської діяльності		*	
Ринкові методи господарювання й управління		*	
Кон'юнктура ринку		*	
Порядок укладення і виконання господарських, фінансових договорів, галузевих тарифних угод, колективних договорів і регулювання соціально-трудових відносин		*	
Вітчизняні й зарубіжні досягнення науки та технологій у відповідній галузі виробництва, досвід завоювання позицій на світових і регіональних ринках продукції		*	
Основи економіки, менеджменту, маркетингу, організації виробництва, праці й управління		*	
Етика ділового спілкування й ведення переговорів		*	
Трудове законодавство		*	

ційного комплаєнсу та/або бути обізнаним в антикорупційному законодавстві, що посвідчується відповідним документом.

ВИСНОВКИ

Для вирішення питання нормативного визначення кваліфікаційних вимог ми пропонуємо визначити, що керівником ЗВО повинна бути особа, яка не тільки відповідає визначеним Законом України "Про вищу освіту" кваліфікаційним вимогам, а й відповідає вимогам, що висуваються Кваліфікаційним довідником.

Так, необхідно звернути увагу, що для становлення антикорупційного комплаєнсу керівник ЗВО повинен бути обізнаний у напрямі антикорупційного законодавства, оскільки керівник ЗВО, з однієї сторони, є особою, яка для цілей Закону України "Про запобігання корупції" прирівнюється до осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування та на яку розповсюджуються вимоги зазначеного закону, а з іншої сторони, особою, професійним обов'язком якої є впровадження системи антикорупційного комплаєнсу в ЗВО.

Саме типова форма контракту з керівником ЗВО [4] встановлює вимогу до керівника щодо зобов'язання "вживати у межах своїх повноважень заходів для запобігання проявам корупційних правопорушень і правопорушень, пов'язаних із корупцією у закладі вищої освіти, затверджувати антикорупційну програму закладу вищої освіти відповідно до закону й дотримуватися вимог антикорупційного законодавства".

Можна зробити висновок, що необхідною умовою функціонування антикорупційного комплаєнсу в галузі надання публічних послуг в освіті є підвищення вимог до професійних компетентностей керівника ЗВО, зокрема, специфічних знань і навичок з питань запобігання корупції.

Визначеної мети можна досягти за допомогою внесення змін до низки нормативно-правових актів, а саме:

1. Внести зміни до абзацу 2 частини другої статті 26 Закону України "Про освіту" та викласти в такій редакції:

"Додаткові кваліфікаційні вимоги до керівника та порядок його обрання (призначення) визначаються спеціальними законами, довідником кваліфікаційних характеристик професій працівників та установчими документами закладу освіти".

2. Внести зміни до частини першої статті 42 Закону України "Про вищу освіту", доповнивши таким абзацом: "Кваліфікаційні вимоги до керівника закладу вищої освіти також визначаються Довідником кваліфікаційних характеристик професій працівників".

Необхідно внести зміни до наказу № 336 від 29 грудня 2004 р. Міністерства праці та соціальної політики України "Про затвердження Випуску 1 "Професії працівників, що є загальними для всіх видів економічної діяльності"" Довідника кваліфікаційних характеристик професій працівників, додавши абзац такого змісту до розділу "Кваліфікаційні характеристики. Керівники":

"Керівник підприємства, установи або організації повинен знати антикорупційне законодавство й забезпечувати становлення антикорупційних заборон і попереджень на підприємстві, в установі або організації".

Також потребує детального розроблення розділ кваліфікаційних характеристик керівників та/або керівників закладу вищої освіти державної форми власності з метою розширення кваліфікаційних вимог до знань і навичок керівників ЗВО, які відповідають за протидію корупції й формування іміджу закладів освіти.

Література:

1. Про вищу освіту: Закон України від 02.10.2021 № 1556-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (дата звернення: 20.11.2021).
2. Про Стратегію сталого розвитку України до 2030 року: проєкт Закону України від 07.08.2018 № 9015. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/JH6YF00A?an=359> (дата звернення: 20.11.2021).
3. Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 03.03.2021 № 179. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-%D0%BF#Text> (дата звернення: 20.11.2021).
4. Деякі питання реалізації статті 42 Закону України "Про вищу освіту": Постанова Кабінету Міністрів України від 05.12.2014 № 726. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/726-2014-%D0%BF#Text> (дата звернення: 20.11.2021).
5. Чубенко А.Г., Лошицький М.В., Павлов Д.М., Бичкова С.С., Юнін О.С. Термінологічний словник з питань запобігання та протидії (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму, фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення та корупції. Київ: Ваїте, 2018. 826 с.
6. Антикорупційний комплаєнс: посіб. для програми з підготовки осіб, відповідальних за реалізацію антикорупційної програми. URL: <https://cgpa.com.ua/wp-content/uploads/2018/07/Compliance.pdf> (дата звернення: 20.11.2021).
7. ISO 37001:2016 Система управління заходами боротьби з корупцією: вимоги із рекомендаціями для використання. URL: https://pecb.com.ua/wp-content/uploads/2017/02/ISO-37001_2016_ukr.pdf (дата звернення: 20.11.2021).
8. Практичний посібник ICC з антимонопольного комплаєнсу. URL: http://www.chernihiv-oblast.gov.ua/media/upload/pdf/icc_compliance_toolkit.pdf (дата звернення: 20.11.2021).
9. Андрушків Б.М., Кузьмін О.Е. Основи менеджменту: монографія. Львів: Світ, 1995. 296 с.

10. Про затвердження Випуску 1 "Професії працівників, що є загальними для всіх видів економічної діяльності" Довідника кваліфікаційних характеристик професій працівників: наказ Міністерства праці та соціальної політики України від 29.12.2004 № 336. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0336203-04#Text>.

References:

1. The Verkhovna Rada of Ukraine (2021), The Law of Ukraine "On education", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (Accessed 20 November 2021).
 2. The Verkhovna Rada of Ukraine (2018), Draft law of Ukraine "About the Strategy of sustainable development of Ukraine until 2030", available at: <https://ips.ligazakon.net/document/JH6YF0—0A?an=359> (Accessed 20 November 2021).
 3. Cabinet of Ministers of Ukraine (2021), Resolution "On approval of the National Economic Strategy for the period up to 2030", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021%D0%BF#Text> (Accessed 20 November 2021).
 4. Cabinet of Ministers of Ukraine (2014), Resolution "Some issues of implementation of Article 42 of the Law of Ukraine "On Higher Education", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/726-2014-%D0%BF#Text> (Accessed 20 November 2021).
 5. Chubenko, A. G. Loshitsky, M. V. Pavlov, D. M. Bychkova, S. S. and Yunin, O.S. (2018), Terminologichnyj slovnyk z pytan' zapobihannia ta protydii (vidmyvanniu) dokhodiv, oderzhanykh zlochynnym shliakhom, finansuvanniu teroryzmu, finansuvanniu rozpovsiudzhennia zbroi masovoho znyschennia ta koruptsii [Glossary on the prevention and counteraction (laundering) of proceeds from crime, terrorist financing, financing the proliferation of weapons of mass destruction and corruption], Vaite, Kyiv, Ukraine.
 6. Anti-Corruption Compliance (2018), "A Guide to a Program to Train Those Responsible for Implementing an Anti-Corruption Program", available at: <https://cgpa.com.ua/wp-content/uploads/2018/07/Compliance.pdf> (Accessed 20 November 2021).
 7. PECB Ukraine (2016), "ISO 37001:2016 Anti-corruption management system: requirements with recommendations for use", available at: https://pecb.com.ua/wp-content/uploads/2017/02/ISO-37001_2016_ukr.pdf (Accessed 20 November 2021).
 8. International Chamber of Commerce (2013), "ISS Practical Guide to Antitrust Compliance", available at: http://www.chernihivoblast.gov.ua/media/upload/pdf/icc_compliance_toolkit.pdf (Accessed 20 November 2021).
 9. Andrushkiv, B. M. and Kuzmin, O. E. (1995), Osnovy menedzhmentu [Fundamentals of management], Svit, Kyiv, Ukraine.
 10. Ministry of Labor and Social Policy of Ukraine (2004), Order of the Ministry of Labor and Social Policy of Ukraine "On approval of Issue 1 "Professions of workers that are common to all types of economic activity" of the Handbook of qualification characteristics of workers' professions", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0336203-04#Text> (Accessed 20 November 2021).
- Стаття надійшла до редакції 07.12.2021 р.*

*А. М. Волківська,
к. е. н., доцент, заступник директора з науково-методичної роботи,
Житомирський інститут ПрАТ "ВНЗ "МАУП", м. Житомир
ORCID ID: 0000-0002-1254-6057*

*Г. В. Осовська,
к. е. н., професор, завідувач кафедри управління та адміністрування,
Житомирський інститут ПрАТ "ВНЗ "МАУП", м. Житомир
ORCID ID: 0000-0001-8919-227X*

*О. А. Осовський,
к. е. н., доцент кафедри управління і адміністрування,
Житомирський інститут ПрАТ "ВНЗ "МАУП", м. Житомир
ORCID ID: 0000-0003-0458-7454*

*Т. С. Муляр,
к. е. н., доцент, завідувач економічного відділення,
Житомирський агротехнічний фаховий коледж, м. Житомир
ORCID ID: 0000-0002-0689-8945*

*М. С. Руденко,
магістрант кафедри управління та адміністрування,
Житомирський інститут ПрАТ "ВНЗ "МАУП", м. Житомир
ORCID ID: 0000-0002-2760-9604*

DOI: 10.32702/2306-6814.2021.24.96

МОНІТОРИНГИ СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВОЇ СФЕРИ — МАЙБУТНЄ СОЦІАЛЬНО ОРІЄНТОВАНОЇ ДЕРЖАВИ

*A. Volkivska,
PhD in Economics, Associate Professor, Deputy Director for Scientific
and Methodological Work, Zhytomyr Institute of PJSC "University" MAUP ", Zhytomyr*

*G. Osovska,
PhD in Economics, Professor, Head of the Department of Management
and Administration, Zhytomyr Institute of PJSC "University" MAUP ", Zhytomyr*

*O. Osovsky,
PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Management
and Administration, Zhytomyr Institute of PJSC "IAPM", Zhytomyr*

*T. Mulyar,
PhD in Economics, Associate Professor, Head of the Department of Economic,
Zhytomyr Agrarian and Technical College, Zhytomyr*

*M. Rudenko,
Master's student of the Department of Management and Administration,
Zhytomyr Institute of PJSC "IAPM", Zhytomyr*

SOCIAL AND LABOR SPHERE MONITORING — THE FUTURE OF A SOCIALLY ORIENTED STATE

Подальше запровадження ринкових реформ у нашій державі стали причинами значних змін щодо форм власності різних підприємств, а це викликає зовсім нові процеси у соціально-трудої сфері. У більшості випадків, нові проблеми у соціально-трудої сфері пов'язані з урегулюванням соціально-трудої відносин, визначенням величини винагороди за працю, застосуванням різних чинників мотиваційного впливу, особливостями формування соціального клімату в трудових колективах і т. д. Найбільшого рівня напруженості в колективах досягається тоді, коли відбувається суттєве падіння реальної заробітної плати працівників з причин вимушених

простоїв або неповної зайнятості, тривалих затримок щодо виплат заробітних плат або масових звільнень. Тому, метою дослідження є аналіз та узагальнення сучасних тенденцій щодо управління соціально-трудовою сферою та обґрунтування необхідності запровадження нових та модернізації діючих функцій держави у сфері праці, а її завданнями стали: визначення причин доцільності дослідження та критеріїв оцінки соціально-трудової сфери; аналіз сучасного стану соціально-трудової сфери в Україні; розробка моніторингової концепції дослідження соціально-трудової сфери з метою створення та впровадження нової системи аналізу і прогнозування процесів, які дозволять сформулювати соціальну спрямованість економічних реформ.

Таким чином, основні завдання моніторингу соціально-трудової сфери полягають у спостереженні на постійній основі за фактичним станом справ у сфері праці з метою виконання системного аналізу процесів, які там проходять, для упередження або нівелювання впливу негативних явищ в них, які могли б призвести до соціальної напруги або для короткострокового прогнозу можливих змін у цій сфері. Крім того, основою для переходу до соціально орієнтованої держави є створення підґрунтя для зміни стратегічних пріоритетів становлення вітчизняної економіки шляхом інвестиційно-інноваційного розвитку виробничої сфери, підвищення рівня заробітної плати працівників, а також їхнього соціального захисту. Тому необхідність управління процесами у соціально-трудовій сфері набули особливої актуальності та потребують подальшого наукового дослідження, оскільки від узгодженої співпраці соціальних партнерів залежить рівень економічно-соціального розвитку підприємств, регіону та країни у цілому.

Further introduction of market reforms in our country have caused significant changes in the forms of ownership of various enterprises, and this causes completely new processes in the social and labor sphere. In most cases, new problems in the social and labor sphere are related to the regulation of social and labor relations, determining the amount of remuneration for work, the use of various motivational factors, the formation of the social climate in labor collectives, etc. The highest level of tension in teams is reached when there is a significant decline in real wages of workers due to forced downtime or underemployment, long delays in payment of wages or mass layoffs. Therefore, the purpose of this article is to analyze and summarize current trends in social and labor management and justify the need to introduce new and modernize existing functions of the state in the field of labor, and its objectives were: to determine the feasibility of research and evaluation criteria; analysis of the current state of the social and labor sphere in Ukraine; development of a monitoring concept for the study of the social and labor sphere in order to create and implement a new system of analysis and forecasting of processes that will form the social orientation of economic reforms.

Thus, the main tasks of monitoring the social and labor sphere are to constantly monitor the actual state of affairs in the labor sphere in order to perform a systematic analysis of the processes that take place there, to prevent or eliminate the impact of negative phenomena in them that could lead to social voltage or for a short-term forecast of possible changes in this area.. In addition, the basis for the transition to a socially oriented state is to create a basis for changing the strategic priorities of the domestic economy through investment and innovation development of the manufacturing sector, raising wages, as well as their social protection. Therefore, the need to manage processes in the social and labor sphere has become particularly relevant and requires further research, as the level of economic and social development of enterprises, the region and the country as a whole depends on the coordinated cooperation of social partners.

*Ключові слова: соціально-трудова сфера, моніторинг, оцінка, регулювання, розвиток.
Key words: social and labor sphere, monitoring, evaluation, regulation, development.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ТА ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Сьогодні в Україні ринкові перетворення проходять у досить складних фінансових, епідеміологічних, адміністративних та інших умовах, які, у свою чергу, загострюють соціально-економічні проблеми на різних рівнях управління. Крім того, ринок праці передусім суттєво по-

силює економічні вимоги до соціально-трудової сфери та потребує застосування засобів регулювання, які б були виваженими, обґрунтованими та ефективними. Основою для переходу до соціально орієнтованої держави є створення підґрунтя для зміни стратегічних пріоритетів становлення вітчизняної економіки шляхом інвестиційно-інноваційного розвитку виробничої сфери, підвищення рівня заробітної плати працівників, а також їхнього соціального захисту. Тому необхідність управ-

ління процесами у соціально-трудої сфері набувають особливої актуальності, оскільки від узгодженої співпраці соціальних партнерів залежить рівень економічно-соціального розвитку підприємств, регіону та країни у цілому.

АНАЛІЗ ОСНОВНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженнями стану та розвитку соціально-трудої сфери займалися багато як вже визнаних вчених, так і молодих, серед яких А.М. Колот, А.А. Чухно, В.А. Савченко, В.М. Бобков, В.М. Данюк, В.М. Петюх, В.А. Антонюк, В.А. Савченко, В.В. Онікієнко, Г.В. Назарова, Г.І. Купалова, Д.П. Богиня, Е.М. Лібанова, І.Л. Петрова, І.Ф. Гнибіденко, Л.В. Щетініна, Л.М. Черенько, Л.П. Червінська, Л.С. Лісогор, Л.І. Петрова, М.Д. Романюк, М.В. Семікіна, М.І. Долішній, Н.С. Власенко, Н.І. Єсінова, О.А. Грішнова, О.А. Даниленко, О.І. Щербаков, О.О. Герасименко, О.Ф. Новікова, О.М. Уманський, С.О. Цимбалюк, С.І. Бандур, С.І. Дорогунцов, Т.А. Заєць, Т.А. Костишина, У.Я. Садова та ін. Однак маємо зазначити, що проблеми, які пов'язані із оцінкою стану соціально-трудої сфери в нашій державі, залишаються все ще мало вивченими. Дослідження шляхів удосконалення цієї сфери в умовах сьогодення набули пріоритетного значення, бо вони узгоджують інтереси більшості верств населення, а також дозволяють сформувати соціальну спрямованість економічних реформ в Україні.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою дослідження є аналіз та узагальнення сучасних тенденцій регулювання соціально-трудої сфери та обґрунтування необхідності запровадження нових та модернізації діючих функцій держави у сфері праці. Для досягнення поставленої мети з дослідження зазначеної теми визначено такі завдання: визначитися з причинами необхідності дослідження та з критеріями оцінки соціально-трудої сфери; проаналізувати сучасний стан соціально-трудої сфери у країні; запропонувати моніторингову концепцію дослідження з метою створення та впровадження нової системи аналізу і прогнозування процесів, які характеризують соціально-трудої сферу, та дозволяють сформувати соціальну спрямованість економічних реформ в Україні.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБґРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Соціально-трудої сферу варто розглядати у двох площинах: з одного боку, це інституції, які діють на її полі, а з іншого — це відносини, які супроводжують процес трудової діяльності, а також створюють різні блага. Необхідність дослідження соціально-трудої сфери в Україні обумовлена цілою низкою причин, а саме:

1) через зміну уявлень щодо ролі людини у розвитку економіки (людина розглядається як багатоаспектний суб'єкт соціально-трудої сфери, а забезпечення належних умов для її розвитку є задачею, яка має найвищу складність);

2) через визнання того, що вирішення найважливіших завдань соціально-економічної реформи в державі можливо тільки на основі проведення погодженої політики у соціально-трудої сфері за умов формування високоефективної системи захисту інтересів всіх учасників цієї сфери;

3) через інтеграцію у світове господарство економіки України, а це у свою чергу передбачає досягнення певного рівня соціально-трудої відносин, використання дієвого механізму регулювання, а також відповідності системи соціально-трудої відносин нашої держави нормам трудового права країн Європи та світу.

Отже, прагнення України увійти до європейської спільноти неможливе без створення передумов для забезпечення належних якості та рівня життя населення, суспільної соціальної стабільності, умов щодо зростання добробуту населення та створення дієвого механізму регулювання соціально-трудої сферою. Практичний досвід, який мають соціально високорозвинені країни, свідчить про те, що високих соціально-економічних результатів можна здобути лише за умови, коли соціальні партнери погоджуються брати на себе і беруть рівну відповідальність за різні рішення задля збереження соціальної злагоди. Таким чином, соціально-трудої сфера — це діяльність інституцій різного рівня щодо системи взаємовідносин, які виникають між суб'єктами цих відносин, якими є працівники, роботодавці, посередники і держава, та урегульовує питання, що пов'язані з найманням, використанням, оплатою праці працівників суб'єктів господарювання, а також з відтворенням робочої сили та забезпеченням належного рівня якості життя, соціальної злагоди, високої ефективності роботи суб'єктів господарювання.

Показник "якості трудового життя", як свідчать дослідження, став індикатором, який засвідчує рівень розвиненості соціально-трудої відносин. Цей показник у своїй характеристиці має і об'єктивність (тому, що такі кількісні показниками як розмір заробітної плати, тривалість робочого часу, важкість і шкідливість роботи характеризують стан і динаміку), і суб'єктивність (тому що відображає суб'єктивну оцінку, якою працівник характеризує умови своєї трудової діяльності). Натомість більшість науковців стверджують, що до критеріїв оцінки стану соціально-трудої відносин належать: ефективність використання трудового потенціалу, динаміка продуктивності праці, рівень і якість життя, збалансованість між попитом і пропозицією робочої сили, а також показники якості трудового життя, який відбиває умови праці за умов урахування міри реалізації інтересів й потреб найманого працівника, а також використання його здібностей, знань й досвіду.

"Аналіз стану й тенденцій розвитку соціально-трудої відносин в Україні на всіх рівнях їх реалізації свідчить, що ситуація у сфері праці в найближчі десятиліття матиме істотне значення для розвитку економіки. На основі методу експертних оцінок виявлено, що для стабілізації стану соціально-трудої відносин необхідно реалізувати комплекс заходів, спрямованих на припинення руйнації людського капіталу, забезпечити підвищення добробуту населення, посилити соціально-економічне регулювання сфери праці, підвищити роль соціального партнерства в забезпеченні максимально-

го використання та нарощування людського потенціалу на всіх рівнях" [1, с. 188]. Ця тенденція підтверджується і даними такому документу як "Про звернення громадян до Верховної Ради України та органів місцевого самоврядування у 2020 році", де зазначено, що: "у 2020 році до Верховної Ради України надійшло майже 118 тис. пропозицій, заяв і скарг громадян, що на 39,7 тис., або в 1,5 разу, більше, ніж у 2019 році" [4]. "... до місцевих рад, їх виконавчих органів звернулися майже 2,6 млн громадян, що на 1,2 млн менше, ніж у 2019 році" [4]. "Уперше впродовж останніх п'яти років у минулому році у пошті Верховної Ради України зменшилася кількість та питома вага пропозицій, заяв і скарг з питань соціальної політики та соціального захисту населення: з 10,3 тис., або 10,5 відсотка загальної кількості питань, порушених у зверненнях громадян у 2016 році, 15,6 тис., або 9,5 відсотка, у 2017 році, 21,5 тис., або 12,1 відсотка, у 2018 році, 22 тис., або 13,8 відсотка, у 2019 році до 18,3 тис., або 8,2 відсотка, у 2020 році. Як і в попередні роки, кожне п'яте звернення стосувалося пенсійного забезпечення або містило пропозиції про необхідність внесення змін до соціального законодавства. 13 відсотків — прохання про сприяння в отриманні соціальних виплат, субсидій" [4]. Це свідчить про те, що соціальна сфера для більшості громадян України має дуже важливе значення, а тим паче для громадян, які знаходяться у активному працездатному віці.

У ході дослідження встановлено, що соціально-трудова сфера в Україні характеризується таким:

- наявні проблеми щодо урегульованості та злагоженості роботи державних інституцій через уповільнення запровадження адміністративної реформи та пандемічними обмеженнями;

- ситуація на ринку праці та у сфері зайнятості населення потребує виважених дій з боку держави шляхом запровадження удосконалених активних та пасивних заходів впливу (не урегулювання ситуації має негативний вплив на загальний стан соціально-економічного розвитку);

- не відповідність рівня оплати праці працівників купівельним можливостям (одним з основних факторів впливу на ефективність використання трудового потенціалу, а це у свою чергу призвело до зміни характеру розподілу й перерозподілу трудового потенціалу за видами економічної діяльності);

- зниження рівня доходів населення та інтенсивне зростання рівня цін на споживчі товари й послуги (призвели до значних змін у структурі класової диференціації населення та зниження купівельних можливостей);

- наявні ознаки демографічної та міграційної кризи (порушення балансу між рівнями народжуваності та смертності, погіршення стану здоров'я населення, посилення негативних міграційних явищ, складне становище населення сільських територій, низький рівень життя значної частки населення, погіршення стану навколишнього середовища тощо);

- профспілкові організації майже не виконують своєї найважливішої функції, яка пов'язана із захистом прав працівників (профспілкові організації або ліквідовані, або працюють "не в інтересах трудящих", або взагалі відмовляють у їх створенні. Це негативно впливає на ефективність роботи щодо укладання колективних

договорів та особливо щодо контролю за їх виконанням);

- система договірних відносин не стала ефективним механізмом регулювання трудових відносин між найманими працівниками та роботодавцями (більшість експертів сфери соціально-трудова відносин вважають, що запровадження договірної системи урегулювання соціально-трудова відносин виконуються лише на третину. Через це можуть виникнути серйозні невдоволення працівників, що можуть спричинити до масштабних конфліктів і страйків);

- незадовільний стан умов та охорони праці на підприємствах (ліквідовані служби охорони праці, відсутність держзамовлення на перегляд норм та правил з охорони праці, які просто "морально застаріли", не виконується системна робота щодо забезпечення безпеки праці, недостатня робота щодо сертифікації об'єктів господарювання на безпечність праці тощо. Це має суттєвий вплив на рівень задоволеності працею);

- практично не проводяться дослідження громадської думки (на підставі соціологічних опитувань мають виявляти реакції працюючих на стан та можливий розвиток у сфері праці) і т. д.

Отже, в Україні є потреба щодо створення та впровадження нової системи аналізу і прогнозування процесів, які характеризують соціально-трудова сферу на основі комплексної системи безперервного спостереження за фактичним станом справ цієї сфері. Для цього слід використовувати єдину систему показників та методології їх формування, а також нові форми і методи дослідження, інформаційні потоки різних органів виконавчої влади, галузей та окремих підприємств з метою підвищення якості аналізу, рівня узагальнення та обґрунтування прийнятих рішень.

На думку О. В. Жадана, є потреба щодо "формування соціальної статистики, здатної оцінити соціальні наслідки реалізації політики в галузі забезпечення умов і охорони праці, оплати та стимулювання праці, а також соціального захисту трудящих" [2, с. 115]. Ю. С. Науко стверджує, що "аналіз сучасного стану соціально-трудова відносин повинен базуватися на вивченні характерних ознак їх історичного розвитку, тому що в системі відносин мають бути універсальні риси, які віддзеркалюють не лише закономірності загальносвітового розвитку, а й специфіку країни та регіону" [3]. "Аналіз зарубіжного досвіду моніторингу соціально-трудова відносин в умовах ринкової економіки засвідчив прояв тенденцій соціалізації та гуманізації як ознак демократизації влади на макрорівні (рівень підприємств), що спричиняють формування економіки нового типу, одночасно змінюючи й соціально-трудова відносини, адаптуючи їх до нових умов господарювання. З огляду на це положення, можемо сказати, що формування механізму регулювання соціально-трудова відносин в Україні варто орієнтувати на адаптованість його до змін ринкового середовища, якісних характеристик суб'єктів відносин, умов трудової діяльності, ринку праці, усього соціуму" [1, с. 182—183].

Отже, моніторинг соціально-трудова сфери для нашої держави є важливим і потрібним інструментом для розробки й запровадження стратегічних перспективних програм соціально-економічного розвитку, а головне —

для вдосконалення управління процесами у соціально-трудо­вій сфері. Цей моніторинг на національному рівні, але з врахування регіонального та локального рівнів, має здійснюватись на основі розробки, відповідного затвердження та реалізації такого документу, як "Програма моніторингу соціально-трудо­вої сфери" під керівництвом Міністерства праці та соціальної політики України, Державного комітету статистики України та іншими центральними і місцевими органами виконавчої влади (рис. 1).

Особливістю соціально-трудо­вої сфери є те, що проведення моніторингу має здійснюватися одночасно і на рівні окремих трудових колективів підприємств (організацій та установ) і щодо населення окремих регіонів України. Обчислювальний центр Держкомстату України опрацьовує вихідну статистичну інформацію за програмою, що затверджується, та подає її у Міністерство праці та соціальної політики України. На основі узагальненої вихідної статистичної інформації соціально-економічного та соціологічного характеру готують аналітичні доповіді щодо проблем розвитку соціально-трудо­вої сфери в Україні, визначають найважливіші її проблеми, складають прогнози розвитку виявлених тенденцій, розробляють системи заходів щодо вирішення проблем у короткостроковому терміні. Крім того, моніторинг соціально-трудо­вої сфери дозволить виявити диференціацію між регіонами країни щодо стану розвитку соціально-трудо­вої сфери, а його самостійне проведення в регіонах за основними напрямками може слугувати обґрунтованою базою для формування різних регіональних програм розвитку.

Наведемо основні рекомендації щодо особливостей та складових напрямів моніторингового дослідження соціально-трудо­вої сфери:

1. Моніторинг умов праці. Цей моніторинг виявляє таке:

1.1. У сфері оплати праці:

- визначення структури, обсягів та особливостей розподілу фонду оплати праці з урахуванням категорій та кваліфікаційних рівнів працівників;
- визначення можливості посилення ролі основного заробітку в загальній структурі заробітної плати;
- ефективність застосування різних форм та систем оплати праці;
- виявлення матеріальних та нематеріальних мотивів щодо підвищення індивідуальної продуктивності праці та підвищення загальної ефективності діяльності підприємства;
- формування ефективної системи колективно-договір­ного регулювання оплати праці;
- подолання заборгованості з виплати заробітної плати та гендерного розриву в оплаті праці;
- формування ефективної системи державного нагляду та контролю за додержанням законодавства про працю;

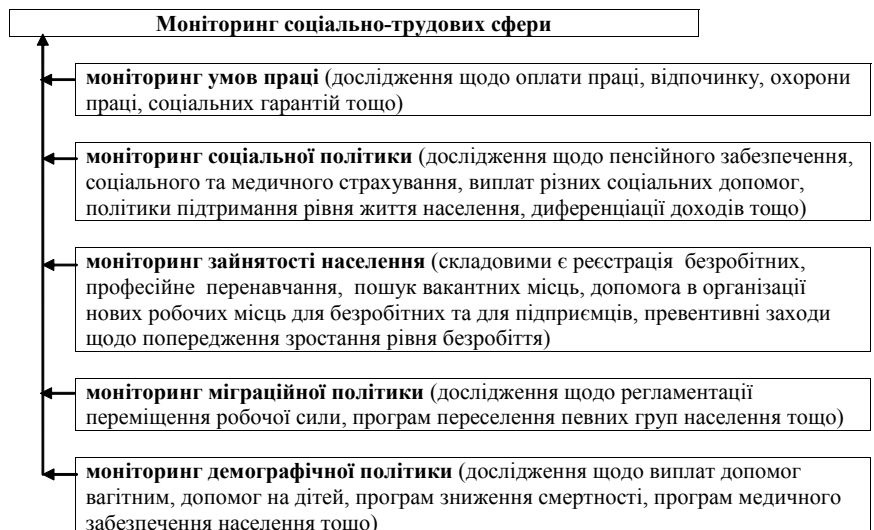

Рис. 1. Напрями моніторингу соціально-трудо­вої сфери

Джерело: розроблено авторами.

- посилення відповідальності за порушення у сфері оплати праці;
- внесення змін у документи нормативно-правового регулювання сфери оплати праці тощо.

1.2. У сфері умов та охорони праці:

- тенденції стану умов і безпеки праці на підприємствах;
- динаміка масштабів професійних захворювань та травматизму;
- виявлення підходів до вирішення проблем у сфері охорони праці за рахунок збільшення різного роду компенсаційних виплат, а не за рахунок покращення умов та організації праці;
- перегляд та затвердження адаптованих норм та нормативів у сфері охорони праці на основі використання новітніх наукових обґрунтувань.

Крім того, працівникам та їхнім представникам має забезпечуватися доступ до інформації та документів, в яких міститься таке: результати атестації робочих місць; планові профілактичні заходи з боку роботодавця; результати обліку, аналізу та розслідування нещасних випадків й професійних захворювань, а також звіти з цих питань; повідомлення, подання та приписи органів Державного управління і Державного нагляду за охороною праці. Органи Державного управління охороною праці у встановленому порядку мають інформувати населення України та працівників щодо такого: реалізації державної політики у сфері охорони праці; виконання Програм з охорони праці; про рівень і причини аварійності, виробничого травматизму і професійних захворювань; про виконання різних рішень щодо охорони життя та здоров'я працівників. На державному рівні має вестися "єдина державна статистична звітність з питань охорони праці", яка погоджена за типовою формою із Фондом соціального страхування від нещасних випадків, уповноваженим центральним органом виконавчої влади з нагляду за охороною праці та професійними спілками і т. д.

2. Моніторинг соціальної політики. Цей моніторинг виявить таке:

- необхідність у розробці та виконанні економічно-обґрунтованих соціальних програм, які сформовані

на основі нетрадиційних механізмів подолання соціальних проблем на територіях, які відносяться до депресивних, з метою зростання їх ефективності;

— визначення конкретних заходів щодо поліпшення якості розробки різних "Стратегій розвитку";

— напрями удосконалення організаційного процесу діяльності владних структур різних рівнів (державних і регіональних органів та органів місцевого самоврядування);

— посилення адресності соціальної допомоги та підвищення ефективності її використання (можна досягти через розвиток інституту державних соціальних інспекторів та через достовірне формування на обласному рівні бази одержувачів усіх видів соціальних допомог);

— залучення громадських організацій до соціального захисту окремих категорій населення;

— розширення видів адміністративної відповідальності з метою припинення практики невиконання правових норм посадовими особами;

— запровадження нових видів джерел фінансування сфери охорони здоров'я, які б ґрунтувалися на державно-приватному партнерстві та обов'язковій страховій медицині;

— збільшення інвестування напрямів освіти за угодженими програмами професійної підготовки і т.д.

3. Моніторинг зайнятості населення. Цей моніторинг виявляє таке:

— формування сучасної та збалансованої системи трудових відносин, яка захищає права працівника та ефективна для роботодавця;

— запровадження ефективної системи державного нагляду та контролю за додержанням законодавства щодо зайнятості населення;

— подолання явища неформальної зайнятості тощо.

4. Моніторинг демографічної політики.

5. Моніторинг міграційної політики. Ці моніторинги мають визначити закономірності у демографічних і міграційних процесах та мають будуватись таким чином, щоб відобразити основні особливості відповідних процесів як у регіонах, так і на всій території України. Тут використовуються чотири джерела інформації про населення, які взаємодоповнюють один одного: списки та облік населення, спеціальні вибіркові демографічні обстеження та реєстри, поточний облік демографічних процесів, переписи. Основним завданням демографічного та міграційного аналізів є виявлення закономірностей зміни характеристик демографічних та міграційних процесів у координатах часу та простору. Ситуація в регіонах та у країні в цілому в демографічному та міграційному аспектах потребує серйозних та рішучих заходів, у першу чергу, з боку держави, оскільки продовження розвитку таких тенденцій призведе до того, що через певний час значно знизиться чисельність осіб працездатного віку за значного збільшення осіб старшого непрацездатного віку. А така ситуація буде вкрай обтяжливою для суспільства з економічної точки зору та з соціальної — через соціальне невдоволення громадян.

Для моніторингу соціально-трудової сфери України джерелами інформації є статистичні показники, які характеризують:

- 1) соціально-демографічний стан населення;
- 2) зайнятість, ринок праці та безробіття;
- 3) умови праці на підприємствах;
- 4) доходи та рівень життя населення і т.д.

Крім того, показники, що використовуються, мають відповідати таким критеріям: бути реальними; вірогідними; загально визнаними.

До основних джерел інформації щодо зайнятості населення та соціально-трудових відносин можна віднести такі:

- 1) адміністративна статистика;
- 2) переписи населення;
- 3) вибіркові обстеження домогосподарств;
- 4) вибіркові обстеження та перепис підприємств;
- 5) соціологічні дослідження.

При здійсненні моніторингу об'єктами моніторингу соціально-трудової сфери мають бути спеціально відібрані підприємства (установи, організації) з різними формами власності та різних галузей економіки й регіонів. Крім того, об'єктами мають бути і відібрані групи населення за соціально-демографічними та професійними ознаками.

На думку Н. І. Єсінової, "для ефективного виконання своїх функцій моніторинг соціально-трудової сфери в Україні має здійснюватися за організаційно-технологічною схемою, яка визначає функціональну взаємодію відповідальних виконавців зі збору, передачі, обробки та аналізу інформації, яка формується на основі єдиної системи статистичних показників і методології їх обчислення, затверджених Державним комітетом статистики України" [1, с. 185]. Тобто ефективність виконання функціональних особливостей моніторингу соціально-трудової сфери в Україні може здійснюватися за затвердженою організаційно-технологічною схемою, яка дозволяла б мати інформацію за основними складовими соціально-трудової сфери. В цій схемі має бути чітко прописана функціональна взаємодія відповідальних виконавців щодо збору, передачі, обробки та аналізу інформації. Єдину систему статистичних показників та методології їх обчислення має розробити та затвердити Державний комітет статистики України. При цьому варто врахувати, що збір, обробка й передача статистичної моніторингової інформації має відбуватися на двох рівнях: регіональному та державному.

Статистична інформація за затвердженими напрямами моніторингу на регіональному рівні формується територіальними органами державних органів виконавчої влади, Держкомстатом України, Міністерством праці та соціальної політики України й іншими регіональними органами. Дані моніторингу територіальних органів, що затверджуються на відповідному рівні, у визначені терміни передаються до територіальних органів статистики, а вони після формування зведених даних передають у Держкомстат України та до відповідних органів виконавчої влади. Територіальні органи державної статистики по базових підприємствах моніторингу, відповідно до затвердженої системи показ-

ників та затвердженого переліку підприємств, формують статистичну інформацію, а потім передають на державний рівень.

За макроекономічними показниками та окремими напрямами моніторингу статистична інформація, яка формується відповідно до затвердженої системи показників для проведення державних та галузевих статистичних спостережень, передається Держкомстатом України у Міністерство праці та соціальної політики України у відповідності до узгодженої з ним програмою та у терміни, що визначені. Кінцева статистична інформація по базових підприємствах теж формується Держкомстатом України за затвердженою ним схемою показників та передається у Міністерство праці та соціальної політики України у визначені терміни. Відповідно до затвердженої системи показників соціологічні опитування населення здійснюються Інститутом соціології НАН України або іншими органами, яким це право делегує Міністерство праці та соціальної політики України.

Координацію діяльності органів державної влади, установ та організацій, які мають забезпечувати здійснення моніторингу соціально-трудової сфери, здійснюють Міністерство праці та соціальної політики України і Держкомстат України. Вони готують звіти (бажано щоквартально) про стан соціально-трудової сфери, а також випускають щорічно збірники моніторингових аналітичних узагальнених даних, матеріалів соціологічних опитувань та збірники за окремими напрямами моніторингу.

Отже, основні завдання моніторингу соціально-трудової сфери полягають у спостереженні на постійній основі за фактичним станом справ у сфері праці та, відповідно, у системі соціально-трудових відносин з метою виконання системного аналізу процесів, які в них проходять, для упередження або нівелювання впливу негативних явищ у них, які могли б призвести до соціальної напруги або для короткострокового прогнозу можливих змін у цій сфері.

ВИСНОВКИ З ЦЬОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМУ

1. Дослідження стану соціально-трудової сфери вказує на те, що реформи, які хоч і мають соціальну направленість, йдуть дуже повільно, а іноді і суперечливо. На стан соціально-трудової сфери впливає сукупність соціальних, економічних та демографічних явищ. Тому оцінка напрямів соціально-трудової сфери та рівня ефективності регулювання соціально-трудових відносин є найбільш важливим інструментом для розробки та реалізації обґрунтованої соціально-економічної політики країни.

2. Моніторинг соціально-трудової сфери слід досліджувати у контексті ролі підприємств (установ, організацій) у вирішенні такого:

- 1) проблем соціального захисту та підвищення рівня життя працюючих;
- 2) співвідношення динаміки чисельності зайнятих із динамікою обсягів виробництва;
- 3) змін у масштабах, характері та напрямках прихованого безробіття;

4) динаміки заробітної плати та її зв'язку із результатами праці;

5) причин масових невиплат заробітної плати;

6) аналізу диференціації у заробітній платі між окремими підприємствами, галузями, категоріями працівників та ін.;

7) аналізу трудових відносин щодо виконання трудових договорів та ролі профспілок у діяльності колективів та ін.

3. Моніторинг соціально-трудової сфери дає змогу вивчити комплекс проблем щодо платоспроможності, зміни обсягів виробництва, кількості робочих місць та їх впливу на зайнятість в умовах підприємств, матеріального та нематеріального стимулювання, організації праці, умов праці, трудових відносин тощо на основі узагальнення інформації моніторингових окремих суб'єктів господарювання.

Отже, усвідомлення причин, через які у суспільстві загострився інтерес до вивчення проблем у трудовій сфері, повинно трансформуватись у загальнодержавну та регіональні програми дій з формування національної моделі соціально-трудових відносин. Відправною точкою цієї діяльності повинно бути визначення сутності та змісту цих відносин, які зазнають постійного розвитку та потребують наукового узагальнення.

Література:

1. Єсінова Н.І., Примаченко Д.О. Моніторинг соціально-трудових відносин в Україні. Економічна теорія та зовнішньоекономічна діяльність. 2015. Секція 3. С. 179—190.

2. Жадан О.В. Соціально-трудові відносини як об'єкт державного регулювання. Економіка та держава. 2014. № 5. С. 112—115.

3. Наукомо Ю.С. Аналіз сучасного стану соціально-трудових відносин. Ефективна економіка. 2011. № 11, (4). URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=796> (дата звернення: 10.12.2021).

4. Про звернення громадян до Верховної Ради України та органів місцевого самоврядування у 2020 році <http://vzvernen.rada.gov.ua/uploads/documents/31706.pdf> (дата звернення: 09.12.2021).

References:

1. Yesinova, N.I. and Prymachenko, D.O. (2015), "Monitoring of social and labor relations in Ukraine", *Ekonomichna teoriia ta zovnishn'oeconomichna diial'nist'*, vol. 3, pp. 179—190.

2. Zhadan, O. (2014), "Social and labor relations as an object of state regulation", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 5, pp. 112—115.

3. Naukmo, Yu.S. (2011), "Analysis of the current state of social and labor relations", *Efektivna ekonomika*, vol. 11, (4), available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=796> (Accessed 10 Dec 2021).

4. Verkhovna Rada of Ukraine (2021), "On citizens' appeals to the Verkhovna Rada of Ukraine and local self-government bodies in 2020", available at: <http://vzvernen.rada.gov.ua/uploads/documents/31706.pdf> (Accessed 09 Dec 2021).

Стаття надійшла до редакції 12.12.2021 р.

*І. В. Ушаков,
аспірант, Інститут державного управління та наукових досліджень з цивільного захисту;
старший науковий співробітник відділу аналізу та узагальнення інформації
навчально-наукового центру підготовки офіцерів для багатонаціональних штабів,
Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського, м. Київ
ORCID ID: 0000-0002-0231-085X*

DOI: 10.32702/2306-6814.2021.24.103

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ЦИВІЛЬНО-ВІЙСЬКОВОГО СПІВРОБІТНИЦТВА В УКРАЇНІ

*I. Ushakov,
Postgraduate student, Institute of public administration and research in civil protection; Senior Researcher
of the lessons learned branch of the multinational staff officer training and research centre,
National defence university of Ukraine named after Ivan Cherniakhovskiy,
The National Defence University of Ukraine named after Ivan Cherniakhovskiy, Kyiv*

NORMATIVE-LEGAL REGULATION OF THE IMPLEMENTATION OF CIVIL-MILITARY COOPERATION IN UKRAINE

У статті проаналізовано нормативно-правові документи з цивільно-військового співробітництва в Україні. Використано порівняльний та контент-аналізи нормативно-правових документів України та документів Організації Об'єднаних Націй, Північноатлантичного альянсу та провідних країн світу при їх застосуванні у міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки, у ліквідації надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру, гуманітарних операціях з метою формування теоретичної основи для удосконалення нормативно-правової бази України в згаданій сфері в умовах відбиття зовнішньої збройної агресії з боку Російської Федерації.

Визначено, що Цивільно-військове співробітництво є найбільш ефективним та результативним сегментом відносин між суспільством і збройними силами, а також між збройними силами і політичною владою, узв'язку з чим є стандартною функцією збройних сил держав-членів НАТО, яка виконується їх органами військового управління, військовими частинами та підрозділами на тактичному, оперативному і стратегічному рівнях, як у місцях їх постійної дислокації, так і у операційних районах (зонах ведення бойових дій).

This article analyzes the legal documents on civil-military cooperation in Ukraine. Comparative and content analyzes of normative and legal documents of Ukraine and documents of the UN, the NATO and leading countries of the world are used in their application in international peacekeeping and security operations, in man-made and natural emergencies, humanitarian operations to formation of a theoretical basis for improving the regulatory framework of Ukraine in this area in terms of repelling external armed aggression by the Russian Federation.

Civil-military cooperation has been identified as the most effective and efficient segment of the relationship between society and the armed forces, as well as between the armed forces and political authorities, and is therefore a standard function of the armed forces of NATO member states, military units and subdivisions at the tactical, operational and strategic levels, both in their places of permanent deployment and in operational areas (combat zones).

It is proposed to continue the study and implementation of the experience of the relevant structures of the UN, NATO, EU and leading countries in the world in order to form a modern domestic model of the CIMIC institution. Generalization and implementation of the experience of the CIMIC helps to increase the effectiveness of the CIMIC measures, to form a positive image of the Armed Forces of Ukraine, to reduce the training time of the CIMIC specialists and to acquire professional skills these specialists, expanding the arsenal of theoretical means of describing the application of the Armed Forces of Ukraine, State Emergency Service of Ukraine and other military formations of the state.

During its existence, the CIMIC units of the world's leading countries have proven their effectiveness in their use in peacekeeping operations and gained unique experience, which certainly deserves attention in the process of reforming and developing the Armed Forces of Ukraine, during the training peacekeeping contingents, taking into account the course chosen by our country for Euro-Atlantic integration, strengthening the humanitarian component of the Armed Forces of Ukraine, improving the system of democratic civilian control over the Armed Forces of Ukraine.

Ключові слова: цивільно-військове співробітництво, нормативно-правове регулювання, державне регулювання.

Key words: civil-military cooperation, normative-legal regulation, state regulation.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ АБО ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Скориставшись зарубіжним досвідом, отриманим під час участі в міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки (далі — МОПМБ), у Збройних Силах України (далі — ЗС України) в травні 2014 року було започатковано створення структур цивільно-військового співробітництва (далі — ЦВС) [1].

Але цей досвід був притаманний лише для МОПМБ. Випадків застосування структур ЦВС на території всередині держави для військових або антитерористичних операцій з відбиття збройної агресії зафіксовано не було.

Методичні основи організації ЦВС ООН, НАТО та ЄС ще не повністю адаптовані до нормативно-правової бази України, що вимагає розробки конкретних механізмів реалізації ЦВС в Україні.

Дослідження з даної тематики зумовлено потребами подальшого удосконалення та розвитку нормативно-правової та методичної бази ЦВС в Україні шляхом узагальнення нормативно-правової бази діяльності ЦВС ООН, НАТО та провідних країн світу при їх застосуванні у МОПМБ, у ліквідації надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру, гуманітарних операціях та визначенні рекомендацій щодо його застосування при розвитку вітчизняного нормативно-правового забезпечення, формування політики та діяльності ЦВС ЗС України.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, У ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ЦІЄЇ ПРОБЛЕМИ

Серед дослідників цивільно-військового співробітництва в Україні слід відзначити І.М. Коропатніка; О.О. Ноздрачева; В.В. Попова; О.В. Минька; Ю.А. Калагіна; О.Ф. Сальнікову; Н.В. Васюкову тощо. Однак актуальність та проблематика теми статті потребують подальшого дослідження у цій сфері.

МЕТА СТАТТІ

У цій статті автор ставить за мету дослідити нормативно-правове регулювання реалізації ЦВС в Україні з метою подальшого удосконалення його механізмів.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Досвід ЦВС США в рамках Північноатлантичного альянсу та його переосмислення в 90-ті роки ХХ ст. стали головним надбанням в області кризового реагування НАТО. Виділявся окремий блок з системи багатонаціональних оперативних сил НАТО, в обов'язки якого входили виключно функції взаємодії з цивільними організаціями. Функцією такого блока мало стати налагодження контактів та надання місцевій владі та міжнародним і неурядовим організаціям технічної, координаційної, інформаційної та іншої підтримки.

Україна долучилася до миротворчої діяльності в 1992 році. За цей період набула значний досвід у сфері підготовки національних контингентів та персоналу, участі у МОПМБ, організації та виконання заходів ЦВС на тактичному рівні, використовуючи при цьому методологічну та нормативно-правову базу ЦВС ООН, НАТО, ЄС та найбільш розвинутих країн світу.

При створенні структур цивільно-військового співробітництва в ЗС України, ще у 2014 році, метою ЦВС було визначено створення сприятливих умов для виконання покладених на ЗС України, Державну службу з надзвичайних ситуацій України та інших військових формувань держави завдань за рахунок максимально повного співробітництва військового командування з цивільним населенням.

Пакет цільових нормативних документів, що використовується для правового регулювання застосування ЦВС включає три основні блоки документів: концептуально-установчі, доктринальні і процедурно-процесні акти.

Законом України "Про боротьбу з тероризмом" [2] визначено умови залучення ЗС України до вирішення питань внутрішньої безпеки в разі виникнення терористичних загроз безпеці держави із-за меж України, що дозволяє застосовувати ЦВС в антитерористичній операції (далі — АТО) (а пізніше, після 30 квітня 2018 року, в операції Об'єднаних сил (далі — ООС).

Частково актуалізовані питання з ЦВС у сфері загальної підготовки військовослужбовців ЗС України для участі в МОПМБ [9]. З метою забезпечення підготовки фахівців ЦВС ЗС України розроблено освітній стандарт відповідно до вимог ООН та НАТО.

Мету, основні принципи організації, функції, сутність та складові системи ЦВС, основні методи та складові оцінки цивільного середовища, завдання, порядок організації та здійснення ЦВС ЗС України визначено у відповідних керівних документах. Базовими документами для використання на цей час є: доктрина "Цивільно-військове співробітництво" від 02.07.2020 р. [3]; наказ Генерального штабу Збройних Сил України "Про затвердження Тимчасової настанови з цивільно-військового співробітництва" від 02.04.2019 р. № 131 [4]; наказ Генерального штабу Збройних Сил України "Про затвердження Тимчасової настанови з оцінки цивільного середовища" від 24.04.2019 р. № 159 [5]; "Методичний посібник для військ (сил) з питань цивільно-військового співробітництва" [6] та навчальний посібник НУО України ім. Івана Черняхівського "Цивільно-військове співробітництво за стандартами НАТО" [7].

Зокрема, у Доктрині ЦВС розглянуто особливості організації ЦВС у різних формах застосування ЗС України; розкрито сутність та основні шляхи розв'язання комплексних міжвідомчих питань (супутніх завдань); окреслено роль та місце ЦВС під час повсякденної діяльності та у ході застосування ЗС України та інших складових сил оборони у разі збройної агресії в будь-яких її формах і проявах, зокрема у формі гібридної війни, або збройного конфлікту [3].

Тимчасову настанову з ЦВС у ході підготовки та застосування ЗС України [4] розроблено у відповідності до вимог STANAG 2509 [8] та практичного досвіду отриманого при виконанні завдань в АТО/ООС на сході України.

Проте методичні основи організації ЦВС ООН, НАТО та ЄС ще не повністю адаптовані до нормативно-правової бази України, що окреслює необхідність розвитку нормативно-правової бази ЦВС в Україні.

Фахівцями з розробки доктринальних документів Об'єднаного командування НАТО Брюссум, у рамках надання дорадчої допомоги з підготовки фахівців ЦВС, було запропоновано бачення системи ЦВС (для національних потреб) у ЗС України, оптимізоване для сучасних викликів та загроз. Ці пропозиції спиралися на такі фактори:

ЦВС у ЗС України носить національний характер (на відміну від ЦВС у МОПМБ);

ЦВС у ЗС України будуть притаманні ті ж функції, що і ЦВС за стандартами НАТО: в зоні першочергової уваги буде місцеве населення та органи місцевої влади, незалежно від їх ставлення (нейтрального чи агресив-

ного) до представників ЗС України. У свою чергу, військові мають враховувати специфіку регіону — делікатні теми для обговорення, релігійні чи культурні фактори, під час контактів з цивільним населенням та представниками місцевої влади;

на державну владу покладаються обов'язки з організації, координації та проведенні програм, направлених на надання гуманітарної допомоги, як це покладається на приймаючу країну у зоні проведення МОПМБ. Застосовується принцип: чим більш розвинені та налагоджені державні структури, тим більш керівну роль вони відіграватимуть у цьому процесі;

координація діяльності з міжнародними та неурядовими організаціями залишається такою самою, як у МОПМБ та має на меті мінімізацію або уникнення конфліктних ситуацій.

відсутність фінансового ресурсу у представників ЦВС ЗС України;

офіцери підрозділів ЦВС активно працюють над залученням ресурсів міжнародних організацій та неурядових громадських об'єднань, державних структур для відновлення інфраструктури Донбасу.

У процесі створення та налагодження системи ЦВС ЗС України використовувалася досвід та напрацювання, які мають Велика Британія, США, Канада, Нідерланди та країни Скандинавії. Саме вони є законодавцями стандартів цивільно-військового співробітництва Північно-атлантичного альянсу. Їхній досвід в колишніх республіках Югославії, Іраку, Афганістані та країнах Африки є дуже цінним та являє собою чіткий, відпрацьований механізм взаємодії військового та цивільного компонента під час збройного конфлікту.

Проводячи паралель між діяльністю у складі Багатонаціональних сил в Іраку та специфікою виконання завдань у зоні АТО/ООС, фахівці підрозділу ЦВС ЗС України одразу відзначили суттєву різницю: у виконанні завдань важливу роль відіграє наявність у командирів певних ресурсів. Наприклад, якщо в Іраку командир українського миротворчого контингенту мав у розпорядженні щомісячний запас у 200 тисяч доларів, що надходив від Багатонаціональних сил та уряду США, а також багатомільйонні гранди на будівництво та відбудову інфраструктури населених пунктів у своїй зоні відповідальності, то в зоні проведення АТО/ООС у командирів такий ресурс відсутній.

Тому офіцери підрозділів ЦВС активно працюють над залученням ресурсів міжнародних організацій та неурядових громадських об'єднань, державних структур для відновлення інфраструктури Донбасу. Зокрема, налагоджена тісна співпраця з міжнародними організаціями "Лікарі без кордонів", "Данська рада у справах біженців", "Данська рада з питань розмінування", всіма департаментами ООН, Міжнародним комітетом Червоного Хреста, волонтерськими організаціями України та міста, завдяки яким надається допомога мешканцям Донбасу.

Відповідно до підходів НАТО ЦВС розглядається як окремий вид оперативного забезпечення військових операцій (J-9) та визначається як координація і співробітництво в інтересах виконання завдань військ (сил) між командуванням сил НАТО і цивільними, включаючи як

місцеве населення і місцеві органи влади, так і міжнародні урядові та неурядові організації, а також інші організації та агентства.

Метою ЦВС є встановлення та підтримка максимально повного співробітництва цивільного населення і установ з військовими структурами в межах зони конфлікту для створення найбільших моральних, матеріальних і тактичних переваг над противником при розв'язанні кризової ситуації.

ООН розглядає ЦВС як координацію зусиль цивільної і військової сторін та їхню взаємодію для захисту і підтримки гуманітарних принципів, уникнення суперництва, мінімізації конфлікту та досягнення відповідних спільних цілей.

Попри різницю у поглядах ООН та НАТО на сутність ЦВС, механізм його реалізації має єдиний характер і полягає у взаємодії військового командування з усіма цивільними інституціями під час проведення операції за рахунок співробітництва, координації, двосторонньої підтримки, спільного планування та обміну інформацією з метою досягнення кінцевої мети операції.

Фахівці ООН та НАТО зазначають, що значна частина завдань може бути виконана без застосування військової сили або загрози силою, за рахунок узгодження дій військового командування з цивільним населенням. Такий спосіб є найбільш дієвим у сучасних умовах, коли фактори міжнародного гуманітарного права і поваги до цивільного населення відіграють вирішальну роль і накладають суттєві обмеження на способи застосування військ.

Згідно з Доктриною зі стратегічних комунікацій, затвердженою Головнокомандувачем ЗС України 12 жовтня 2020 року, ЦВС визначено складовою стратегічних комунікацій у ЗС України [10], відповідно до положень якої штаби усіх рівнів організують залучення сил та засобів інших видів забезпечення до виконання завдань ЦВС. Органи військового управління та підрозділи ЦВС проводять заходи стратегічних комунікацій за такими напрямками:

розповсюдження друкованих видань проукраїнської спрямованості серед місцевого населення групами цивільно-військового співробітництва (за попередньою домовленістю з редакцією газети "Голос України" 6 груп ЦВС щотижня доставляється по 500 примірників видання, 9 груп ЦВС отримують щотижня по 800 примірників безкоштовного додатку до газети "Факти", який має назву "Факти Донбас");

залучення засобів масової інформації до висвітлення діяльності ЗС України в зоні АТО/ООС (співпраця з телевізійними компаніями СТБ, 1+1, Інтер, Громадське ТВ, ВВС, CNN, Аль — Джазіра та іншими);

відновлення радіомовлення у районі проведення АТО (ще у 2016 році розпочато спільний проєкт Управління ЦВС та Благодійного фонду "МИР І КО" щодо розміщення на місцях стаціонарного базування груп ЦВС, у районі проведення АТО, портативних радіопередавачів потужністю 15 Вт, які транслюють програми військового радіо "Армія ФМ". 23 грудня 2016 року встановлено передавач та налагоджено трансляцію у населеному пункті Гранітне Донецької області та у радіусі 20 кілометрів);

гуманітарні та соціальні проєкти тощо.

Разом з цим групи ЦВС у районах проведення ООС на території Донецької та Луганської областей вимушені діяти у складних оперативних-тактичних та соціально-економічних умовах, що впливає на зміст заходів ЦВС, зокрема:

не виконання Мінських домовленостей протилежною стороною. Керівництво, тимчасово окупованих районів впевнено поводить себе, отримуючи цілковиту підтримку і практичну допомогу з боку Російської Федерації (далі — РФ): гуманітарні конвої з боєприпасами і продовольством, інструктори та регулярні підрозділи збройних сил РФ, що замасковані під "загони самооборони Донбасу" і воюють проти ЗС України, можливість лікування поранених бойовиків на території РФ та відновлення необхідної для продовження війни інфраструктури силами інженерних підрозділів збройних сил РФ;

незавершеність формування нормативно-правової бази, основним наслідком якої є наявність нерегульованих питань у системі взаємодії представників ЗС України та цивільних акторів;

недостатнє фінансування заходів ЦВС України, більша частина заходів якого реалізується за рахунок волонтерського руху;

майже повністю зруйнована інфраструктура на лінії зіткнення, де велись/ведуться бойові дії;

частина місцевих жителів не толерантно налаштована до присутності ЗС України та їх дій в зоні ООС;

присутність як українського, так і російського інформаційних контентів на лінії зіткнення;

наявність гуманітарних проблем місцевого населення, особливо в районі зони зіткнення (недостатня кількість їжі, питної води, медикаментів, предметів гігієни, житла тощо);

продовження обстрілів зі сторони незаконних збройних формувань, які так і не припиняються, незважаючи на Мінські домовленості, Спеціальну Моніторингову Місію ОБСЄ та функціонування Спільного центру з контролю та координації з питань припинення вогню та стабілізації лінії розмежування сторін.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

Проведений аналіз засвідчує результативність роботи щодо розбудови та розвитку нормативно-правової бази ЦВС в умовах протидії гібридній агресії, а також необхідність продовження формування політики організованих дій у зазначеному напрямі й удосконалення цієї діяльності згідно з вимогами та викликами часу. Окрім цього, пропонується продовження вивчення та імплементації досвіду відповідних структур ЦВС ООН, НАТО, ЄС та провідних країн світу з метою формування сучасної вітчизняної моделі інституції ЦВС. Узагальнення та впровадження досвіду ЦВС сприяє підвищенню ефективності виконання заходів ЦВС, формуванню позитивного іміджу ЗС України, скороченню часу підготовки фахівців ЦВС та набуття професійної майстерності фахівцями з питань ЦВС, роз-

ширенню арсеналу теоретичних засобів опису застосування ЗС України, Державної служби з надзвичайних ситуацій України та інших військових формувань держави.

ЦВС є найбільш ефективним та результативним сегментом відносин між суспільством і ЗС, а також між ЗС і політичною владою, у зв'язку з чим є стандартною функцією збройних сил держав-членів НАТО, яка виконується їх органами військового управління, військовими частинами та підрозділами на тактичному, оперативному і стратегічному рівнях, як у місцях їх постійної дислокації, так і у операційних районах (зонах ведення бойових дій).

За час існування підрозділи ЦВС провідних країн світу вже довели свою ефективність при їх застосуванні у миротворчих операціях і набули унікального досвіду, який, безумовно, заслуговує на увагу в процесі реформування та розвитку ЗС України, при підготовці миротворчих контингентів, з урахуванням обраного нашою країною курсу на євроатлантичну інтеграцію, посилення гуманітарної складової у ЗС України, удосконалення системи демократичного цивільного контролю над ЗС України.

Література:

1. В зоні АТО розпочали роботу оперативні групи військово-цивільного співробітництва Збройних Сил України. URL: http://old.kmu.gov.ua/kmu/control/uk/publish/article?art_id=247494968&cat_id=248446171 (дата звернення: 31.07.2014).
2. Закон України "Про боротьбу з тероризмом". Відомості Верховної Ради України від 20.06.2003. 2003. № 25. Ст. 180.
3. Доктрина "Цивільно-військове співробітництво": затв. наказом Головнокомандувача Збройних Сил України від 02.07.2020 р.
4. Наказ Генерального штабу Збройних Сил України "Про затвердження Тимчасової настанови з цивільно-військового співробітництва у ході підготовки та застосування Збройних Сил України" від 02.04.2019 р. № 131.
5. Наказ Генерального штабу Збройних Сил України "Про затвердження Тимчасової настанови з оцінки цивільного середовища" від 24.04.2019 р. № 159.
6. Методичний посібник для військ (сил) з питань цивільно-військового співробітництва: затверджений Заступником начальника Генерального штабу Збройних Сил України від 03.09.2019 / Під заг. керівництвом О. Ноздрачова. Київ: Управління цивільно-військового співробітництва Збройних Сил України, 2019. 167 с.
7. Цивільно-військове співробітництво за стандартами НАТО: навчальний посібник. К.: НУОУ ім. Івана Черняхівського, 2015. 87 с.
8. STANAG 2509 Edition 2. Allied Joint Doctrine for Civil-Military Cooperation. 8 February 2013. P. 6.
9. Наказ Міністерства оборони України від 18.01.2016 № 23 "Про затвердження Інструкції з підготовки та застосування національних контингентів, національного персоналу в міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки". Офіційний вісник України від 04.03.2016. 2016. № 16. С. 329. Ст. 663. Кодакту 80815/2016.

10. Доктрина зі стратегічних комунікацій: затв. наказом Головнокомандувача Збройних Сил України від 12.10.2020 р.

References:

1. Ministry of Defence of Ukraine (2014), "Operational groups of military-civil cooperation of the Armed Forces of Ukraine started work in the anti-terrorist operation zone", available at: http://old.kmu.gov.ua/kmu/control/uk/publish/article?art_id=247494968&cat_id=248446171 (Accessed 10 Dec 2021).
2. Verkhovna Rada of Ukraine (2003), The Law of Ukraine "On the fight against terrorism", Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrain, vol. 25, St. 180.
3. Commander-in-Chief of the Armed Forces of Ukraine (2020), "Doctrine of "Civil-Military Cooperation"", available at: http://stratcom.nuou.org.ua/wp-content/uploads/2020/10/doktryna_cyvilno_vijskovogo_spivrobitnyctva.pdf (Accessed 10 Dec 2021).
4. General Staff of the Armed Forces of Ukraine (2019), Order of the General Staff of the Armed Forces of Ukraine "On Approval of the Provisional Guidance on Civil-Military Cooperation in the Preparation and Use of the Armed Forces of Ukraine" of 02.04.19 № 131.
5. General Staff of the Armed Forces of Ukraine (2019), Order of the General Staff of the Armed Forces of Ukraine "Temporary Instruction on the Assessment of the Civil Environment" of April 24, 19, no. 159.
6. Nozdrachov, O. (2019), *Metodychnyj posibnyk dlia vijs'k (syl) z pytan' tsyvil'no-vijs'kovoho spivrobitnytstva: zatverdzhenyj Zastupnykom nachal'nyka Heneral'noho shtabu Zbrojnykh Syl Ukrainy [Methodical manual for troops (forces) on civil-military cooperation]*, Upravlinnia tsyvil'no-vijs'kovoho spivrobitnytstva Zbrojnykh Syl Ukrainy, Kyiv, Ukraine.
7. NUOU im. Ivana Cherniakhovs'koho (2015), *Tsyvil'no-vijs'kove spivrobitnytstvo za standartamy NATO [Civil-military cooperation according to NATO standards]*, NUOU im. Ivana Cherniakhovs'koho, Kyiv, Ukraine.
8. NATO (2013), "STANAG 2509 Edition 2. Allied Joint Doctrine for Civil-Military Cooperation", available at: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/757583/archive_doctrine_nato_cimic_ajp_3_4_9.pdf (Accessed 10 Dec 2021).
9. Ministry of Defence of Ukraine (2016), Order "On approval of the Instruction on training and use of national contingents, national personnel in international peacekeeping and security operations", *Ofitsijnyj visnyk Ukrainy*, vol. 16.
10. Commander-in-Chief of the Armed Forces of Ukraine (2020), "Doctrine of strategic communications", available at: <http://stratcom.nuou.org.ua/wp-content/uploads/2020/10/%D0%94%D0%BE%D0%BA%D1%82%D1%80%D0%B8%D0%BD%D0%B0%D0%B7%D1%96-%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%96-%D1%87%D0%BD%D0%B8%D1%85-%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D1%83%D0%BD%D1%96%D0%BA%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%B9.pdf> (Accessed 10 Dec 2021).

Стаття надійшла до редакції 15.12.2021 р.

А. М. Іщенко,
старший викладач кафедри теорії та практики управління, Національний технічний
університет України "Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського"
ORCID ID: 0000-0002-1596-3673

А. А. Сінчук,
здобувач вищої освіти, Національний технічний університет України
"Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського"
ORCID ID: 0000-0002-4253-2422

DOI: 10.32702/2306-6814.2021.24.108

ФОРМУВАННЯ ПОЗИТИВНОГО ІМІДЖУ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ

A. Ishchenko,
Senior Lecturer of the Department of Management Theory and Practice,
National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"

A. Sinchuk,
Applicant for higher education, National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"

FORMING OF POSITIVE IMAGE OF CIVIL SERVANTS IN UKRAINE IN THE CONDITIONS OF DIGITAL TRANSFORMATION

У статті досліджено питання шляхів удосконалення іміджу державного службовця під впливом процесів цифровізації у країнах, що належать до Європейського Союзу та Україні, визначено основні напрями політики та конкретні заходи окремих європейських держав щодо поліпшення іміджу органів державної влади. Ідентифіковано та проаналізовано суть деяких цифрових змін та нововведень в Україні як одних з найбільш дієвих факторів поліпшення ставлення громадськості до системи державного управління та формування позитивного іміджу його представників, з'ясовано деякі базові особистісні чинники впливу на якість та ефективність роботи державного службовця, які безпосередньо впливають на ставлення таких осіб до своєї діяльності, що прямо відображається на образі представників влади, який формується у свідомості населення держави.

The article is devoted to the impact of digital transformation on improving the image of civil servants in the European Union and Ukraine. The article researches the issues of ways to improve the image of civil servants under the influence of the digitalization processes in the countries that are members of the European Union and in Ukraine. The key actions of formation and implementation new policy measures to digitalize some public services in the Republic of Poland, Federal Republic of Germany, the Republic of Finland and in the Republic of Estonia are analyzed. The main consequences of some specific measures that were created for improvement the image of public authorities in that European countries are highlighted. The article also identifies and analyzes the essence of some digital changes and innovations in Ukraine as one of the most effective factors in the process of making better social attitudes towards public administration and forming a positive image of civil servants in Ukraine. The underlying personal factors having influence on the quality and efficiency of civil servants' work are determined. Generalized personal factors with the help of the sociological research was established,

and it was found that the most important of them were job satisfaction, material security, self-development and self-improvement, interest to work, benefit for the individual and society as a whole. It was identified that personal factors directly affect the attitudes of civil servants towards their professional activities, which is reflected in the image of the government officials.

It is concluded that the digitalization makes it possible to remove the negative stereotypes about the professional activity of civil servants. But the formation of the image of civil servants in the context of digitalization process has certain features. It was determined that the necessary steps to increase the image of civil servants in Ukraine should be: bridging the existing digital divide among the population, taking care not only of the formation of digital skills of ordinary citizens, but also to improve the digital competencies of civil servants themselves.

*Ключові слова: імідж, державний службовець, органи державної влади, цифровізація, громадяни.
Key words: image, civil servant, public authorities, digitalization, citizens.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Образ державного службовця, сформований у свідомості громадськості, практично завжди ототожнюється з державою; він демонструє рівень підтримки та схвалення дій представників державного апарату суспільством, відображає відповідність між діями представників органів державної влади та очікуваннями і потребами населення, оскільки державні службовці у своїй діяльності представляють державу, реалізуючи та здійснюючи її політику. Зараз — в умовах кризових явищ у системі державного управління, а також під час швидкого розвитку інформаційно-комунікативних технологій актуальними є дослідження нових способів формування іміджу державних службовців, його вдосконалення шляхом використання інструментів цифровізації, а також бажань та потреб державних службовців, як чинників впливу на якість послуг державних службовців. Оскільки від задоволеності державним службовцем своєю роботою прямо залежить його імідж, який формується в суспільстві.

Використання механізмів цифровізації передбачає здійснення суттєвих змін у системі державного управління та взаємодії між державними владними органами та громадянами, використання сучасних цифрових технологій, які пришвидшують процеси реалізації державної політики, а також мінімізують ризики під час її ведення.

Попри низку важливих та актуальних цифрових перетворень у публічному управлінні України, у вітчизняній науковій літературі дослідженню цього питання приділяється недостатня увага, відсутній ґрунтовний науковий аналіз зв'язку між задоволеністю роботою державного службовця та якістю державних послуг, які ця особа надає, особливостей процесів цифровізації в державах Європейського Союзу. Такий напрямок дослідження дозволив би визначити сильні та слабкі сторони України на цьому шляху, вдосконалити процес надання адміністративних послуг державними службовцями, що, відповідно, позитивно відобразилося б на процесі формування іміджу державних службовців та органів державної влади.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженням та вивченням окремих сторін формування іміджу державних службовців України займалися такі науковці: Н. Петренко, Л. Машковська, Т. Єгорова-Луценко, Н. Обушна, Г. Почепцов, Н. Липовська, Ю. Падафет, С. Сєрьогін, С. Колосок та ін.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є аналіз найкращих інструментів та механізмів цифровізації державних послуг у країнах Європейського Союзу, визначення зв'язку між запровадженням цифрових перетворень системи державного управління та поліпшенням іміджу державних службовців, дослідження особистісних чинників впливу на якість роботи та рівень професійної задоволеності представників державної влади.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Сьогодні невід'ємною складовою життя сучасної людини є цифрові технології, які зумовлюють активний перехід від інформаційного суспільства до "цифрового", від реального режиму до формату "онлайн". Такі перетворення спричиняють появу нових процесів та систем в державному управлінні, які формують абсолютно нову цінність [1, с. 6]. Застосування цих систем органами державної влади створює підґрунтя для усвідомлення суспільством перспективності функціонування держави, стабільності та ефективності виконання державними службовцями їх функцій, що в сукупності формує довіру до держави. Довіра, в такому випадку, виступає основним чинником здійснення взаємодії між державним апаратом та суспільством, допомагаючи дійти найвищої стадії розвитку такої взаємодії — партнерства. Однак досягнення довіри від громадськості задля покращення стосунків з нею можливе лише за умов наявності позитивної репутації у державних службовців, які цю державу представляють, адже імідж державних службовців є невіддільним від іміджу органів державної влади, в яких вони працюють.

Імідж органів державної влади безпосередньо впливає на те, яким буде ставлення людей до політичних чи економічних заходів у країні. Саме імідж формує у населення бажання до взаємодії та співпраці з державними службовцями або ж, навпаки, створює негативні асоціації та стереотипи і, на завершення цього процесу, забезпечує стійку недовіру та небажання громадян співпрацювати з органами державної влади. Тому створення, формування та підтримання позитивного іміджу вимагає значних зусиль і є надзвичайно актуальним завданням для кожного державного службовця.

За кордоном, зокрема в державах Європейського Союзу, одним з ключових напрямків вдосконалення системи державного управління та поліпшення іміджу державних службовців є цифровізація. Передусім це зумовлено швидким розвитком інформаційно-комунікативних технологій, які значно збільшують кордони іміджевого впливу держави, адже їх використання дозволяє підвищувати якість внутрішньої взаємодії державних службовців, надання адміністративних послуг населенню тощо [2, с. 101]. Для реалізації зазначених технологій в європейських державах систематично розробляються і впроваджуються стратегічні плани та програми загальнодержавного і локального рівнів. Наведені приклади із закордонного досвіду відображають принципові зміни у взаємовідносинах державних службовців та громадян завдяки впровадженню якісно нових електронних послуг, що позитивно впливає на імідж державних службовців та державного апарату в цілому.

Наприклад, Республіка Польща активно займається питанням соціального захисту громадян та покращенням їх добробуту, розробляючи відповідну законодавчу базу. Зокрема, з 2018 року у державі діє закон, відповідно до якого реєстрація народження дитини стала доступною в режимі онлайн. Після реєстрації відповідної заяви у Відділі реєстрації актів цивільного стану заявнику відправляють копію свідоцтва про народження, номер PESEL (універсальна електронна система реєстрації населення) та свідоцтво про реєстрацію. Такий документ доступний як у електронному, так і в паперовому вигляді. Таким чином створюються додаткові можливості для батьків і спрощується процедура реєстрації, внаслідок чого підвищується довіра та повага до органів державної влади, що сприяє поліпшенню їх іміджу [3].

Аудиторією, на яку спрямувала свої основні зусилля щодо поліпшення іміджу органів державної влади за допомогою цифрових технологій Федеративна Республіка Німеччина, є молодь. З 2013 року Федеральне міністерство транспорту і цифрової інфраструктури Німеччини спільно з професійними спілками та асоціаціями заснувало щорічне вручення премій за нові якісні розробки, які започатковують національні навчальні установи та заклади у сфері транспорту та логістики. Наприклад, у 2018 році запропованою темою конкурсу була "Логістика у місті", де, після 24-годинного конкурсу, було вручено нові премії за кращі освітні пропозиції та винаходи 3 командам [4]. Такі заходи сприяють поліпшенню взаємодії між державною та її населенням, допомагають формувати сприятливу основу для розвитку партнерства між ними.

Зразком для дослідження процесів вдосконалення іміджу державних службовців у контексті цифрових трансформацій є Фінляндія, в якій плани та стратегії вдосконалення сфери зв'язку і цифровізації затверджуються на декілька десятиліть вперед. А саме: в 2017 році Міністерство транспорту та комунікацій затвердило відповідні плани періодом аж до 2050 року. План розрахований на те, що завдяки використанню технологічних інструментів, які активно і швидко розвиваються, в майбутньому Фінляндія стане однією з держав, які будуть світовими лідерами сфері зв'язку. Фактично, розробники плану хочуть забезпечити стабільний економічний розвиток держави, а також надавати високоякісні та конкурентоспроможні комунікаційні послуги для своїх громадян. Усі розроблені плани та стратегії в цій сфері отримали схвальну оцінку від населення і були розміщені на офіційному сайті Міністерства. Таким чином у Фінляндії відбувається ефективна взаємодія з населенням, яка сприяє підвищенню іміджу зазначеного Міністерства та державного апарату в цілому [5].

Також вартим уваги є досвід Естонії, яка зараз знаходиться на шляху формування позитивного іміджу державних службовців за допомогою Міністерства економіки та комунікацій. До 2017 року Естонія зосереджувала свої зусилля на навчанні осіб з низьким рівнем кваліфікації та літніх людей працювати з інформаційними технологіями. Але ці заходи дали відносно невисокий результат. Тому в 2017 році вона обрала за основу ІТ-компетенції, що мають забезпечити молодим спеціалістам можливість навчитися інтелектуальному аналізу даних, отримати аналітичні можливості. З цією метою в Естонії було створено спеціальну академію, основною ціллю функціонування якої є зростання рівня освіти у галузі інформаційно-комунікаційних технологій та збільшення її життєздатності, а також внесено певні зміни до законодавства для залучення кращих експертів до Естонії. Такі заходи посилюють рівень довіри населення до інститутів зв'язку в державі, допомагають збільшити конкурентоздатність цієї галузі, створюючи необхідні умови до збільшення іноземних інвестицій у державу, а також підвищують авторитет органів державної влади [6].

Намагається реформувати систему державної служби і покращити імідж державних службовців шляхом використання інструментів цифровізації і Україна, де відбувається значна робота щодо освоєння та впровадження цифрових технологій у державному управлінні. Україна слідує прикладу європейських країн і реформує інститути зв'язку, зосереджуючи при цьому значну увагу на процесах цифровізації.

Гарантії здійснення цифрових перетворень в Україні забезпечуються законодавством, зокрема, Стратегією розвитку інформаційного суспільства в Україні від 2013 року, яка передбачає розвиток е-економіки, е-урядування, е-демократії, е-освіти тощо. Також Концепцією розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018—2020 рр., яка чинна досі, Концепцією розвитку електронного урядування в Україні від 2017 р. тощо.

Основною метою цифровізації державних послуг в Україні є надання населенню адміністративних послуг за допомогою цифрових технологій — в електронній формі. Зокрема, найбільш масштабним цифровим проєк-

Оцініть, будь ласка, наскільки Ви задоволені своїм місцем роботи в системі державної служби в цілому?

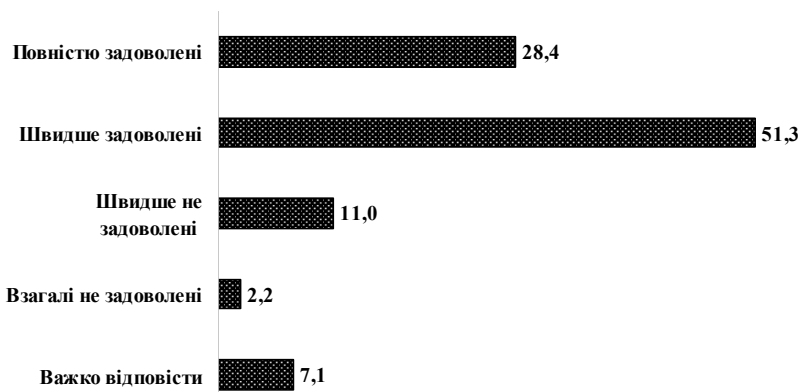

Рис. 1. Оцінка місця роботи державного службовця у системі державної служби

том країни за останні роки стала "Дія" — мобільний додаток і вебпортал, який уособлює в собі ідею "держави у смартфоні". Додаток презентували в лютому 2020 року. Сама назва є доволі символічною і розшифровується як "держава і я". Онлайн-сервіс забезпечує користувачам доступ до даних про себе з державних реєстрів та доступ до електронних версій своїх документів: паспорта, закордонного паспорта, студентських квитків, водійського посвідчення тощо. Варто зазначити, що застосунок швидко став популярним серед українців, адже значно спростила справу з документами, процедура отримання яких стала набагато швидшою та простішою. Фактично це була відповідь на довгоочікувану невисловлену потребу суспільства в цифровізації адміністративних послуг, тому через два місяці з моменту запуску додатку, ним почали користуватись 3 млн 25 тис. українців [7]. Для реалізації цього додатку було створено Міністерство цифрової трансформації, на яке поклали функцію формування державної політики у сфері цифровізації. Однак досі дискусійним залишається питання щодо захищеності конфіденційних даних користувачів додатку, адже про це досі точаться суперечки. Та завдяки такому серйозному кроку в сфері цифровізації Україна підвищила свій авторитет й покращила імідж органів державної влади з боку громадян, а також привернула до себе увагу зі сторони міжнародних партнерів.

Варто зазначити, що для запуску цього додатку, Україна поглибила свої контакти з Естонією, у якої вже є необхідні для цього досвід та практика [8].

Але будь-який досвід необхідно обов'язково адаптувати під реалії держави, адже ефективність одних і тих самих заходів в різних країнах залежить від багатьох факторів, серед яких варто відзначити економічний потенціал, культурні особливості життєдіяльності суспільства, політичні умови, менталітет суспільства тощо. Далеко не останню роль у цьому процесі відіграють прагнення та бажання самих державних службовців.

У цьому випадку важливу роль відіграють результати специфічних досліджень, проведені серед державних службовців, які направлені на визначення основних аспектів, які могли б визначити ефективність роботи державних службовців, а рішення, прийняті на засадах цієї отриманої інформації — покращувати імідж дер-

жавних службовців та державної служби в цілому.

Таку роль можуть відігравати комплексні соціологічні дослідження. Одним з найбільш ефективних методів отримання інформації є метод опитування. В умовах цифровізації, а також в умовах карантинних обмежень найчастіше використовується метод онлайн-опитування, який дозволяє в короткий термін методом самозаповнення отримати відповіді безпосередньої від цільової аудиторії.

У процесі формування позитивного іміджу державних службовців використання результатів соціологічних досліджень відіграє відразу декілька функцій. По-перше, інформаційну — отримання потрібної інформації, яка б могла бути використана

для прийняття управлінських рішень стосовно шляхів оптимізації роботи державної служби та службовців, в тому числі на основі визначення основних недоліків, що характеризують об'єкт дослідження та шляхів їх подолання. По-друге, прогностичну функцію, яка дозволяє прогнозувати на основі дослідження тенденції та перспективи розвитку, передбачати стан об'єкту соціологічного дослідження в конкретний часовий період. По-третє, комунікаційну функцію — забезпечення зворотного зв'язку між об'єктами дослідження та суб'єктами, наділеними владними повноваженнями та відповідальними за прийняття відповідних управлінських рішень.

Як приклад ефективного використання можливих результатів соціологічних опитувань серед державних службовців наведемо результати опитування, проведеного у серпні 2021 року фахівцями Навчально-наукового центру прикладної соціології "Соціоплюс" КПІ ім. Ігоря Сікорського спільно із фахівцями Центру адаптації державної служби до стандартів Європейського Союзу за темою "Формування позитивного іміджу жінки-керівника на державній службі". Це дослідження є прикладом використання результатів емпіричних соціологічних досліджень для формування іміджу. Оскільки фокусом дослідження були гендерні аспекти побудови кар'єри на державній службі ми наведемо тільки деякі загальні результати дослідження, які доцільно враховувати при формуванні стратегії роботи із іміджем державних службовців.

У дослідженні реалізованому у вигляді онлайн-опитування за допомогою Google Forms взяли участь 23 792 респондентів з усіх регіонів України. Також окремим опитуванням за бустерною вибіркою у столиці було опитано 984 респонденти із міста Києва.

За логікою, що задоволений державний службовець справляє краще враження, у дослідженні було поставлено запитання стосовно рівня задоволеності місцем роботи в системі державної служби в цілому. Це запитання носить узагальнюючий характер і, безумовно, відображає великий спектр детермінантів (від особистісних факторів до факторів взаємовідносин у колективі та змісту роботи), які можуть відображати ставлення державного службовця до свого місця роботи. 79,7% опитаних визначили, що в цілому задоволені місцем своєї роботи, і їх відповіді не мали чіткої гендерної за-

лежності. Для формування позитивного іміджу більш важливою групою стає та частина респондентів, яка зазначила, що в цілому не задоволена своїм місцем роботи, їх у дослідженні було виявлено 13,2% (див. рис. 1).

Саме ця цільова група вимагає подальшого дослідження для виявлення факторів, що впливають на таку оцінку. Таке дослідження вбачається доцільним не тільки з точки зору роботи із іміджем державного службовця, але й є ознакою правильної побудови роботи із персоналом. Підвищення рівня задоволеності місцем роботи призведе до підвищення результатів роботи державних службовців, що в свою чергу неодмінно стане фактором покращення їх іміджу.

Іншим пов'язаним із цим, фактором, є система цінностей та орієнтирів, якими керуються державні службовці у професійному житті. Проведене дослідження було цікавим не тільки з точки зору виявленого рейтингу життєвих орієнтирів, але й з точки зору виявлених гендерних особливостей, у відповідях на це запитання. Так, найважливішими орієнтиром як для жінок державних службовців, так і для чоловіків, є матеріальне забезпечення, саморозвиток та самовдосконалення, а також цікава робота (див. рис. 2).

Удосконалення іміджу має базуватися на підвищенні якості роботи державних службовців, що потребує розумного підходу до удосконалення їх навичок та вмінь. Це в свою чергу вимагає збалансованого підходу до

Якими життєвими орієнтирами Ви керуєтесь у професійному житті?

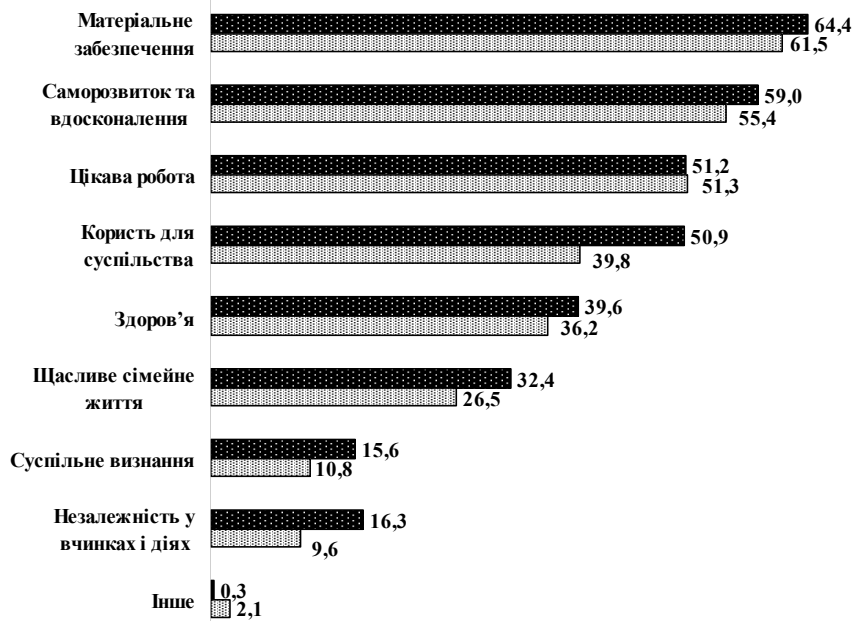

Рис. 2. Життєві орієнтири державних службовців під час виконання службових обов'язків

формування soft — та hard-skills. Актуальність розвитку м'яких навичок у державних службовців пов'язана із специфікою їх багатогранної діяльності, прив'язаністю відразу до багатьох предметних сфер. Класичний підхід до розуміння таких навичок, зазвичай, поділяють на три блоки: управлінські навички (лідерські якості, тайм-менеджмент, організаторські навички, критичне мислення тощо), соціальні навички (вирішення конфліктних ситуацій тощо), особистісні якості (самодисципліна, комунікативні здібності тощо).

Які з наведених soft skills (навички комунікації, роботи в команді тощо) Ви вважаєте найважливішими для державного службовця?

Рис. 3. Самооцінка рівня soft skills (навички комунікації, роботи в команді тощо) державними службовцями під час виконання службових обов'язків

Оцініть, будь ласка, рівень своїх цифрових навичок, які Ви використовуєте під час виконання службових обов'язків?

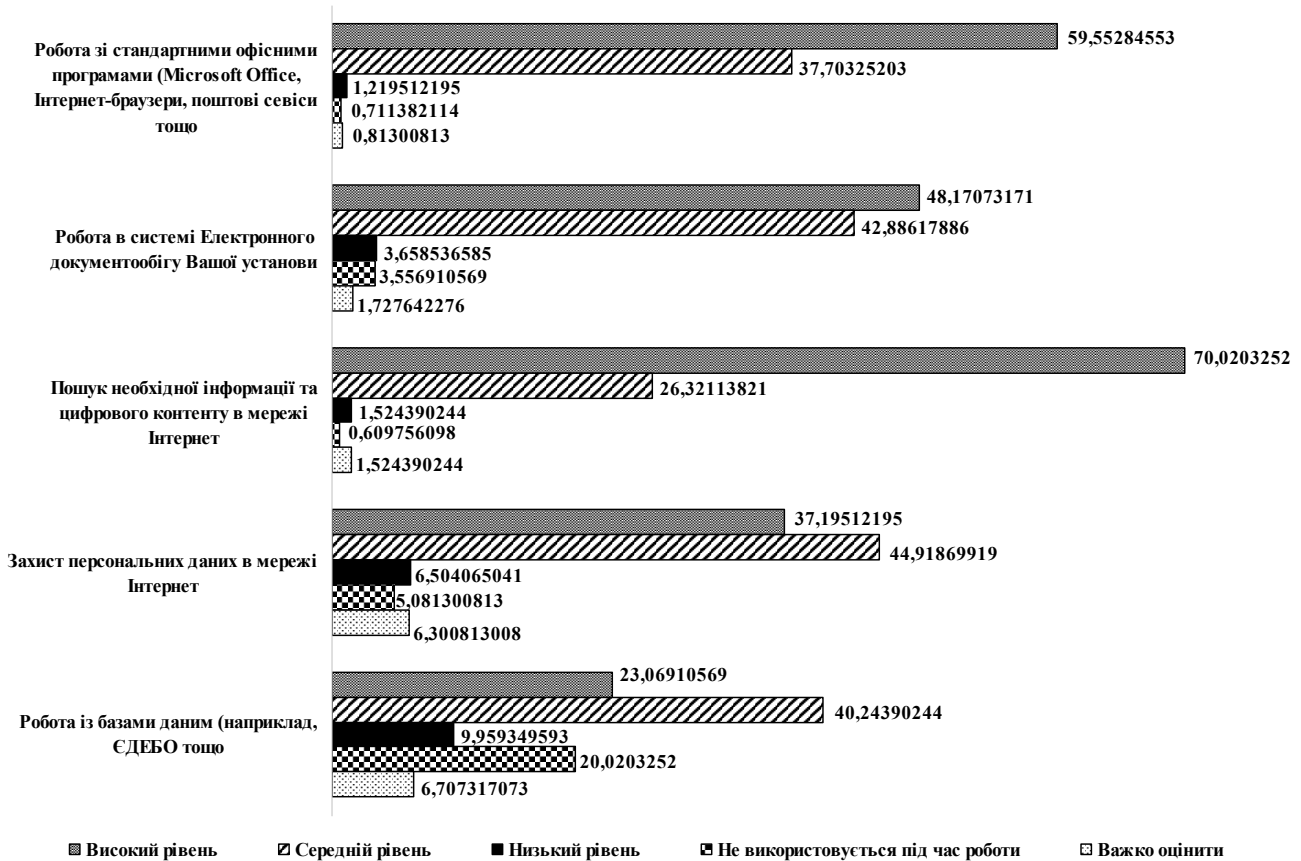

Рис. 4. Самооцінка рівня цифрових навичок державними службовцями під час виконання службових обов'язків

Виявлення важливих soft-skills саме за оцінками державних службовців є особливо ефективним, тому що базується на їх реальному досвіді, а отже, насправді дозволяє визначити найбільш важливі із них. 69,8% опитаних визначили важливим уміння працювати в команді, взаємодіяти з людьми. Також важливим були визначені такі навички як комплексне системне вирішення робочих проблем, а також дотримання трудової дисципліни, обов'язковість у виконанні робочих справ. Важливим моментом з точки зору роботи над іміджем державних службовців, на який варто звернути увагу, є той, що клієнтоорієнтованість як потрібну навичку визначили тільки 3,5% респондентів (див. рис. 3).

У контексті процесів цифровізації особливого значення набуває не тільки дослідження м'яких навичок державних службовців, але й їх цифрових навичок. Дослідження серед державних службовців та представників місцевого самоуправління міста Києва, проведеного також у серпні 2021 року показало, що найбільш розвиненою цифровою навичкою є пошук необхідної інформації та цифрового контенту в мережі Інтернет.

Безумовно, що формування іміджу державного службовця в контексті цифровізації вимагає цілеспрямованої роботи із підвищення рівня цифрових навичок державних службовців, у тому числі таких важливих навичок як захист персональних даних в мережі Інтернет (високий рівень визначили тільки 37,2% опитаних), робота із базами даних (наприклад, ЄДЕБО тощо) —

тільки 23,1% опитаних визначили свій рівень як високий (див. рис. 4).

Окремо відзначимо, що в умовах формування позитивного іміджу державного службовця в контексті цифровізації варто враховувати феномен супротиву інноваціям, а також наявність значного розриву у цифрових навичках громадян. Ці фактори можуть сприяти поширенню негативного ставлення до переведення традиційних державних сервісів в електронний вигляд, і опосередковано впливати на формування негативного ставлення до органів державної влади та державних службовців.

ВИСНОВКИ

Формування іміджу державних службовців в умовах цифровізації має певні особливості. Впровадження електронних послуг та цифровізація взаємовідносин "державна і громадянин" позитивно впливає імідж державного службовця та державної служби в цілому, змінюючи його на більш інноваційний, відкритий та сучасний. Проте використання інструментів цифровізації у процесі формування позитивного іміджу державних службовців вимагає подолання наявного цифрового розриву серед населення країни, адже сприйняття та використання переваг цифровізації потребує певного рівня цифрових знань та навичок. При цьому потрібно дбати не тільки про формування цифрових навичок у пересічних громадян, але й підвищувати цифрові компетенції самих державних службовців. Також процес

формування позитивного іміджу вимагає прийняття конкретних управлінських рішень, які мають укладатися на основі використання результатів соціологічного моніторингу для з'ясування стану та динаміки зміни оцінок та мотивації державних службовців.

Література:

1. Куйбіда В.С., Карпенко О.В., Наместнік В.В. Цифрове врядування в Україні: базові дефініції понятійно-категоріального апарату. Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. Сер.: Державне управління. 2018. № 1. С. 5—10.
2. Степанов В.Ю. Сучасні інформаційні технології в державному управлінні. Економіка та держава. 2010. № 9. С. 101—103.
3. Офіційний веб-сайт Міністерства адміністрації та впровадження цифрових технологій Республіки Польща. URL: <https://www.gov.pl/cyfryzacja/wkrotce-kolejne-ultatwienia-dla-rodzicow> (дата звернення 10.12.2021).
4. Офіційний веб-сайт Федерального міністерства транспорту і цифрової інфраструктури Німеччини. URL: <https://www.bmvi.de/DE/Home/home.html> (дата звернення 09.12.2021).
5. Офіційний веб-сайт Міністерства транспорту і комунікацій Фінляндії. URL: <http://julkaisut.valtioneuvosto.fi/handle/10024/80121> (дата звернення 09.12.2021).
6. Офіційний вебсайт Міністерства економіки та комунікацій Естонії. URL: <https://www.mkm.ee/et/tegevused-eesmargid/infouhiskond/it-oskused-jateadmised#--ikt-alase-karjriinfo-hankimine-ja-levitamine> (дата звернення 09.12.2021).
7. Держава у смартфоні: уряд презентував додаток "Дія". Громадське телебачення. 2020. <https://hromadske.ua/posts/derzhava-u-smartfoni-uryad-prezentuvav-dodatok-diya> (дата звернення 10.12.2021).
8. Україна та Естонія поглиблюють співпрацю для реалізації концепції Президента Володимира Зеленського "Держава у смартфоні". Офіційне інтернет-представництво Президента України. 2019. URL: <https://www.president.gov.ua/news/ukrayina-ta-estoniya-pogliblyat-spivpracyu-dlya-realizatsiyi-55861> (дата звернення 10.12.2021).
9. Формування позитивного іміджу жінки-керівника на державній службі / [М. Канавець та ін.; за заг.

ред. Н. Алюшиної]. К.: Центр адаптації державної служби до стандартів Європейського Союзу, 2021. 60 с.

References:

1. Kujbida, V.S. Karpenko, O.V. and Namestnik, V.V. (2018), "Digital governance in Ukraine: basic definitions of the conceptual and categorical apparatus", *Visnyk Natsional'noi akademii derzhavnoho upravlinnia pry Prezidentovi Ukrainy*. Seria: Derzhavne upravlinnia, vol. 1, pp. 5—10.
2. Stepanov, V.Yu. (2010), "Modern information technologies in public administration", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 9, pp. 101—103.
3. Ministry of Administration and Implementation of Digital Technologies of the Republic of Poland (2021), available at: <https://www.gov.pl/cyfryzacja/wkrotce-kolejne-ultatwienia-dla-rodzicow> (Accessed 10 Dec 2021).
4. Federal Ministry for Digital and Transport (2021), available at: <https://www.bmvi.de/DE/Home/home.html> (Accessed 09 Dec 2021).
5. Ministry of Transport and Communications of Finland (2021), available at: <http://julkaisut.valtioneuvosto.fi/handle/10024/80121> (Accessed 09 Dec 2021).
6. Republic of Estonia Ministry of Economic Affairs and Communications (2021), available at: <https://www.mkm.ee/et/tegevused-eesmargid/infouhiskond/it-oskused-jateadmised#--ikt-alase-karjriinfo-hankimine-ja-levitamine> (Accessed 09 Dec 2021).
7. Hromads'ke telebachennia (2020), "The state in the smartphone: the government presented the application "Action"", available at: <https://hromadske.ua/posts/derzhava-u-smartfoni-uryad-prezentuvav-dodatok-diya> (Accessed 10 Dec 2021).
8. President of Ukraine (2019), "Ukraine and Estonia will deepen cooperation to implement the concept of President Volodymyr Zelensky "State in a smartphone"", available at: <https://www.president.gov.ua/news/ukrayina-ta-estoniya-pogliblyat-spivpracyu-dlya-realizatsiyi-55861> (Accessed 10 Dec 2021).
9. Kanavets', M. (2021), *Formuvannia pozytyvnoho imidzhu zhinky-kerivnyka na derzhavni sluzhbi* [Formation of a positive image of a woman leader in the civil service], *Tsentr adaptatsii derzhavnoi sluzhby do standartiv Yevropejs'koho Soiuzu*, Kyiv, Ukraine. *Стаття надійшла до редакції 15.12.2021 р.*

ПЕРЕДПЛАТА

ВИДАННЯ МОЖНА ПЕРЕДПЛАТИТИ З БУДЬ-ЯКОГО МІСЯЦЯ!

— ЧЕРЕЗ РЕДАКЦІЮ (ТЕЛ. 458-10-73);

— ЧЕРЕЗ ДП "ПРЕСА"
(У КАТАЛОЗІ ВИДАНЬ УКРАЇНИ);

— ЧЕРЕЗ ПЕРЕДПЛАТНІ АГЕНТСТВА